

Doktori (PhD) értekezés

**LOKÁLIS IDENTITÁS ÉS VIDÉKFEJLESZTÉS A
SZÉKELYFÖLDI FELCSÍK KISTÉRSÉGBEN**

SÁROSI-BLÁGA ÁGNES

Debreceni Egyetem

BDT

2019

LOKÁLIS IDENTITÁS ÉS VIDÉKFEJLESZTÉS A SZÉKELYFÖLDI FELCSÍK KISTÉRSÉGBEN

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a Szociológia tudományágban

Írta: Sárosi-Blága Ágnes okleveles szociológus

Készült a Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskolája
(Szociológia és Társadalompolitika Programja) keretében

Témavezető: Dr.
(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 200.....

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

A nyilvános vita időpontja: 201.....

„Én, Sárosi-Blága Ágnes teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.”

Debrecen, 2019. szeptember 24.

.....
Sárosi-Blága Ágnes

DEBRECENI EGYETEM

Bölcsészettudományi Kar

Humán Tudományok Doktori Iskola
Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program

Doktori (PhD) értekezés

**Lokális identitás és vidékfejlesztés a székelyföldi
Felcsík kistérségben**

Készítette:

Sárosi-Blága Ágnes

Témavezető:

Prof. Dr. Kovách Imre

DEBRECEN

2019

Tartalomjegyzék

1. BEVEZETÉS.....	6
1.1. A dolgozat témája.....	6
1.2. Kutatási előzmények	9
1.3. A dolgozat szerkezete.....	10
2. VIDÉK ÉS FEJLESZTÉS.....	12
2.1. A vidék fogalmának új értelmezései.....	13
2.2. Területfejlesztési és vidékfejlesztési elméletek.....	17
2.3. Regionalizációs, lokalizációs folyamatok Európa vidéki térségeiben	22
2.3.1. Területalapú együttműködések	22
2.3.2. Területi identitás és helymarketing.....	24
2.4. Tudás és fenntartható fejlődés vidéki térségben	27
2.5. A vidékfejlesztés új szereplői.....	31
3. A TÁRSADALMI TŐKE SZEREPE A VIDÉKFEJLESZTÉSBEN.....	34
3.1. A társadalmi tér szimbolikus felépítése.....	34
3.2. A társadalmi tőke fogalma és a társadalmi kapcsolatok jelentősége.....	51
3.3. A külső és belső kapcsolatok, mint exogén és endogén erőforrások	56
3.4. A társadalmi tőke, civil szerveződés, vidékfejlesztés	58
3.4.1. Közösségek és civil szervezetek társadalmi integrációs megközelítésben	60
3.5. A társadalmi tőke értelmezési és alkalmazhatósági kérdései a régiók gazdasági fejlődésében.....	62
3.6. Az identitás és a társadalmi tőke szerepe a regionális fejlesztésben	66
4. A TEREP, KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS MÓDSZEREK.....	72
4.1. A kutatás terepe	72
4.1.1. Új területfejlesztési elvek és intézményszerveződés Hargita megyében	73
4.2. Felcsík társadalmának jellegzetességei	78
4.2. A kistérség gazdasági sajátosságai.....	81
4.4. Kutatási kérdések. Hipotézisek.....	83
4.5. Az interjúalanyok.....	86
4.6. A kutatás módszerei.....	89
5. A lokális identitás társadalomtörténete a Felcsík kistérségben	96
5.1. A települések működésének társadalomtörténeti modellje a kistérségben	96
5.2. A lokális identitást meghatározó tájegységek és nagyobb identitásszerkezetek	98
5.3. Szimbolikus térfoglalási cselekvések Felcsík kistérségben, a '89-es rendszerváltást követő időszakban.....	99
6. A tudáshasználat, települések közötti együttműködések és lokális identitásszerkezet a Felcsík kistérségben.....	106
6.1. Tudáshasználat, tudásmenedzsment: a rurális elit fejlesztésekhez való viszonyulásának az elemzése	106
6.2. Településközi együttműködések: a rurális elit együttműködésekhez való viszonyulásának az elemzése	112
6.3. A rurális elit identitásszerkezetének elemzése	121
7. A kutatás összegzése: eredmények és következtetések	133
Irodalomjegyzék.....	140
A szerző tudományos közleményei	156
Tartalmi kivonat	160
Abstract	161
Köszönetnyilvánítás.....	162
1. melléklet: Interjúvázlat.....	163

1. BEVEZETÉS

1.1. A dolgozat témája

A disszertáció a vidékfejlesztés és a lokális identitás közötti összefüggéseket elemzi a székelyföldi Felcsík kistérség példáján, amelynek a fő célja a figyelem felhívása a lokális identitásban rejlő fejlesztési lehetőségekre és korlátokra.

A székelyföldi Felcsík kistérségben a 2000-es évek elején, nyolc, erős lokális identitással rendelkező település közreműködésével létrejött egy nagyobb, téralapú entitás, a Felcsík Kistérségi Társulás. Ez a társulás a települések elitjeinek egyeztetése alapján, hivatalos ösztönzés és támogatás nélkül, teljes mértékben alulról szerveződött. Ebben az időszakban Romániában a „kistérségi társulás” fogalom még nem volt ismert.

A kistérségi társulás létrehozása nem csupán adminisztratív, hanem lokális identitásépítési folyamat volt (például névadás, események, elkülönülés más téralapú entításoktól, narratíva alkotás). A kezdeményező és irányító szereplők a helyi elitek voltak. Fontos kutatási kérdés, hogy az erős lokális identitással rendelkező és lokális keretekhez kapcsolódó elitek tevékenységében milyen eszközökkel és eljárásokkal épül a lokális identitásszerkezet? A kettős, lokális és térségi térben, a mélyen beágyazódott szerepek és státuszok miatt az identitásszerkezet fölépítése értelemszerűen nem lehetett problémamentes. Kutatásom ezért az elitek szerepének vizsgálatára is irányul. A magyarországi elitkutatásokban alkalmazott fogalmi-mintavételi megközelítések összegzését figyelembe véve, dolgozatomban az intézményi, közéleti, politikai és kulturális funkciójuk szempontjából kulcsfontosságú – reputációnak örvendő – szereplőket tekintem elitnek (Csurgó – Megyesi, 2011).

A kutatási téma fontosságát három változás jelzi. (1) A vidéki térségek fölértékelődésének folyamata (új vidékfejlesztési paradigma, Ploeg, és mtsai., 2000; Shucksmith, 2000; Ward, 2002; Murdoch, 2000), amely a vizsgált térségben is érezteti hatását: a helyi szereplők narratíváiban „a vidék is értékes hely”, „lehet és kell vele valamit kezdeni”. Ez Romániában és a Székelyföldön is lényeges változás az 1989 előtti rendszerhez viszonyítva, amikor az urbanizációval szemben a ruralitás teljes mértékben háttérbe szorult. (2) A romániai intézményrendszer átszervezése (a regionális fejlesztési rendszerek

kidolgozása) 1996-ban, amely jogi lehetőségeket biztosított a helyi kezdeményezéseknek. Ez az új intézményi környezet kezdeményezésre, cselekvésre ösztönözte a fejlesztések helyi szereplőit.

(3) Az EU előcsatlakozási időszakától a forrásbevonás, illetve a csatlakozásra való felkészülés, amelyben a lokalitásnál nagyobb területi egységek jobb forrásbevonási lehetőségekkel rendelkeztek.

Ezek a okok (amelyekhez még hozzákapcsolható az 1990-es évek második felében a magyarországi kistérségi mozgalom hatása is) vezettek ahhoz, hogy Hargita megyében a lokalitásánál nagyobb szervezeti és identitás szerkezetek kialakítása az 1990-es évek végén, a 2000-es évek elején indult el, és több-kevesebb siker, eredmény után ma is tart.

Az elmúlt évek során a székelyföldi Felcsík kistérségben is egyre inkább a fejlesztési diskurzusok témáivá váltak az integrált vidékfejlesztés elméletalkotói által tárgyalt szempontok, mint például a területalapú fejlesztés, a részvételen alapuló tervezés és az endogén stratégiák (Ploeg, és mtsai., 2000; Shucksmith, 2000; Ward, 2002; Murdoch, 2000). Az Európai Unióhoz való csatlakozás által elérhető pályázati források lendületet adtak olyan projektek megvalósításának, amelyek a hagyományok újjáélesztését, a történelmi múlt reprezentációját képező tárgyi és térbeli elemek restaurálását, rekonstruálását célozták meg. A témával foglalkozó társadalomkutatók és kulturális szakemberek szakmai diskurzusa az ilyen jellegű projektek központi elemét képező, közös történelmi és kulturális elemek fejlesztéspolitikában való alkalmazhatóságát hangsúlyozza, mint például a hagyományok, történelmi helyek, emlékművek, ünnepek, folklór (Ray, 1998). A Felcsík kistérségben ezek a lokális identitás meghatározó elemei, amelyek a kistérségben végbemenő, nagyobb társadalmi és gazdasági változások hatására eltérő módon és mértékben nyilvánultak meg. A rendszerváltás utáni első évekre tehető a közösség lokális identitásának identitás-újraértelmezési előzménye, vagyis azok a kisebbségi törekvések, amelyek során a terek bizonyos részei szimbolikusan felértékelődtek, közös eszmék, jelképek jelentek meg, amelyek a fejlesztéspolitikában egyre nagyobb szerepet kapnak. A lokális identitás által meghatározott társadalomszerveződés, valamint a hozzá kapcsolódó helyi történelem, helyi értékek nem csak a Felcsík kistérség, hanem Székelyföld szintjén is értelmezhető, endogén erőforrást jelentenek.

A Felcsík kistérségben a lokalitásnál nagyobb téralapú identitás szerkezet létrehozásában és működtetésében a térségi elitek szerepe meghatározó. A lokális identitás és a vidékfejlesztés közötti összefüggések egyik ágense a vidéki elithez tartozó

szereplőcsoport, amely fejlesztési irányokat határoz meg, döntéseket hoz, helyi kezdeményezéseket valósít meg, ezáltal van hatással a helyi társadalom működésére. A kistérség fejlesztéspolitikai folyamatainak megértése szempontjából, a társadalomtörténeti előzmények, fejlesztési lehetőségek, projektek és helyi kezdeményezések mellett, szükséges a vidéki elit sajátosságainak, és a helyi elitszerepeknek a vizsgálata is. Annak az elemzése, hogy a vidéki elit tevékenységéhez szorosan kapcsolódó lokális identitás, tudáshasználat, együttműködés hogyan erősíti a társadalmi tőkét, és ez milyen összefüggésben van a kistérség fejlesztési folyamataival.

Dolgozatomban az alábbi kutatási kérdésekre keresem a választ:

1. Milyen újraértelmezési előzményei vannak a Felcsík kistérségben a lokális identitásnak? A lokális identitásnak van-e szimbolikus, nemzeti szocializációs, vagy gazdasági szerepe?
2. Milyen szereplők és szereplőcsoportok tartoznak a projektosztályhoz? A vidékfejlesztési folyamatokban milyen intézmények és más szereplők játszanak központi szerepet?
3. Milyen a fejlesztési folyamatok kulcsszereplőinek a tudáshasználata és tudásmenedzsmentje?
4. A vizsgált térség vidékfejlesztési folyamatainak kulcsszereplői rendelkeznek-e egységes fejlesztéspolitikai elképzelésekkel? Van-e a térségre általánosan jellemző, fejlesztéspolitikai modellálási lehetőség?
5. Milyen a hatása az intézmények és szereplők együttműködési sajátosságainak a kistérségi identitás állapotára és erősítésének az esélyeire?

A fejlesztési folyamatok kulcsszereplőivel készített interjúk segítségével értelmezem a helyi önkormányzatokon belül működő, vagy azokkal szoros kapcsolatban álló szereplők, akciócsoportok sajátosságait, tudáshasználatát, együttműködési hajlandóságát, lokális identitását, amely egyaránt jelölhet lehetőségeket és korlátokat a nagyobb régió, a Székelyföld regionális fejlesztésére vonatkozóan is.

A témához kapcsolódó kutatási kérdések megválaszolása és a feltételezések helytállóságának megvizsgálása érdekében, a releváns szakirodalmi megközelítések bemutatása után elemzem a disszertációban a Felcsík kistérség társadalomtörténeti sajátosságait, a tudáshasználat és fejlesztéspolitikai narratívák szerint meghatározott elittípusokat, a településközi együttműködések ideáltípusait, illetve az elit lokális identitásának a szerkezetét.

A lokális identitás és a vidékfejlesztés közötti összefüggések témakörét azért fontos elemezni a Felcsík kistérségben, mert a kistérségi társulás létrehozástól számított közel két

évtized során a globális folyamatok hatása, valamint a forrásbevonási és fejlesztési programok tervezési és kivitelezési gyakorlata igazolta azt a korábbi vélekedést, amely szerint a települések számára az együttműködés, illetve együttműködési keretek működtetése fontos és hasznos. Ennek ellenére az erős, településszintű identitásszerkezetek sok esetben fékezik a nagyobb léptékű, térségi és regionális integrációs folyamatokat.

1.2. Kutatási előzmények

A kutatási téma nemzetközi előzménye az új vidékfejlesztési paradigma, amely a globális fejlesztési stratégiákkal szemben az alulról történő, helyi sajátosságokkal összefüggő kezdeményezések fontosságát, valamint a vidéki térségek újragondolásának szükségességét hangsúlyozza (Ploeg, és mtsai., 2000). A vidék újraértelmezési folyamatában előtérbe kerülnek a helyi közösségek sajátosságai (Ray, 1998), valamint a fejlesztési folyamatokat meghatározó új szereplők és szereplőcsoportok, mint például a projektosztály (Kovách, 2000; Kovách – Kučerová, 2006; Kovách, 2007), vagy a kreatív osztály (Herslund, 2012). Az új vidékfejlesztési szemlélet mellett fontos kutatási előzményként értelmezhetők azok az Európai Unió fejlesztéspolitikája által is szorgalmazott lokális folyamatok, amelyek az innováció és a versenyképesség érdekében egyaránt hasznosítanak külső és belső erőforrásokat.

A lokális identitás és az ahhoz szorosan kapcsolódó szimbolikus folyamatok vidékfejlesztési szempontú kutatása hiánypótló az általam vizsgált térségben, fontos megemlíteni a csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának kutatásait: például a szimbolikus folyamatokról, térbirtoklási technikákról Bodó (1995, 2000), Biró (1995), Oláh (2000), Gagy (2000a, 2000b), Túros (1996) elemzései, a regionális identitás komponensekről Biró (2006, 2008) szakmai eredményei, a térségi elitek jövőképéről, a regionális identitásépítés társadalmi feltételeiről a Székelyföldi Foresight Kutatás (Biró, 2008).

További kutatási előzmény a 2010-ben a térség Madéfalva településén, egy nemzeti és lokális értelemben is meghatározó emlékműről, a *Siculidium emlékműről* készített antropológiai elemzésem (Blága, 2011, 2015a, 2015b). A Siculidium emlékműhöz társuló megemlékező ünnepség mint helyi identitást megerősítő alkalom, erőteljes fizikai meghatározottsággal rendelkezik, amely a helyi közösség szempontjából kiemelkedő

jelentőséggel bír. Az emlékmű és az emlékünnepe az összmagyarsághoz való tartozás és a helyi identitás megerősítése is.

Ez az emlékmű jó példa arra, hogy a lokális identitást meghatározó helyi érték a fejlesztési kulcsszereplők tevékenysége által vidékfejlesztési tényezővé is válhat. Az elmúlt öt-hat évben Európai Uniósi fejlesztési forrásokból több fejlesztést is megvalósított a helyi önkormányzat: turisztikai tanösvény és menedékház épült, restaurálták az emlékművet, valamint parkolóhelyet kialakítva jelentősen megnövelték az emlékmű terét.

1.3. A dolgozat szerkezete

A dolgozat szerkezetét a bevezető, összefoglaló és a szakirodalmi jegyzéket tartalmazó fejezeten kívül hat nagyobb fejezet alkotja: vidék és fejlesztés, társadalmi tőke szerepe a vidékfejlesztésben, kutatási kérdések és módszerek, Felcsík kistérség lokális identitást meghatározó társadalomtörténeti sajátosságai, interjúelemzés, a kutatási kérdések megválaszolása.

A **bevezető fejezetben** bemutatom a dolgozat témáját, a kutatási előzményeket, a dolgozat szerkezetét.

A dolgozat következő nagyobb tartalmi egysége az **elméleti áttekintés**. Ez két további alfejezetből tevődik össze: **vidék és fejlesztés**, valamint **a társadalmi tőke szerepe a vidékfejlesztésben**.

A **vidék és fejlesztés** fejezeten belül a kutatási terep sajátosságait figyelembe véve ismertetem a vidék fogalmát és elemzem, hogy a kutatás terepe milyen vidéktípusba sorolható. A vidéktipológiák leírása során az interjúalanyok diskurzusai alapján elemzett sajátosságokat is figyelembe vettem. A további alfejezetekben értelmezem a vidékfejlesztést és a területi alapú fejlesztést. Olyan résztémákat is elemzek, mint a vidéki versenyképesség, új vidékfejlesztési paradigma, kultúra gazdaság elmélete, regionális fejlesztés, projektszemlélet, új szereplők megjelenése a helyi fejlesztésben, rurális elitok vidékfejlesztési szempontú értelmezése. Ez a fejezet ad értelmezési keretet a kutatási eredmények bemutatásának, mert hipotézisem szerint Felcsíkon a kistérségi identitás kezdetleges formái vannak jelen, ami a vidékfejlesztés új megközelítései alapján lényeges korlát, ugyanakkor fejleszthető terület is.

A társadalmi tőke szerepe a vidékfejlesztésben című fejezet szorosan kapcsolódik az előző fejezethez. Fő mondanivalója az, hogy a vidékfejlesztésben az anyagi tőke mellett a társadalmi tőkének is meghatározó szerepe van. Ezen a kereten belül értelmezem a társadalmi tér, a habitus, identitás, tudás, státusz, hatalom jelentőségét. A vizsgált térségben a társadalmi tőkéhez szorosan kapcsolódó hagyományokat, értékeket és az ezek által meghatározott cselekvéseket értelmezni lehet a szociális reprezentáció-elmélet, illetve az identitásteremtés, a társadalmi identitás-elméletek szempontjából.

A dolgozat negyedik fejezete tartalmazza a **kutatási terep, a kutatási kérdések, valamint a kutatási módszerek bemutatását.**

Az ötödik fejezetben a **Felcsík kistérség társadalomtörténeti és gazdasági sajátosságait** mutatom be és jellemezem a kutatási téma szempontjából. Ebben az elemzési részben az általános történeti, társadalmi, földrajzi, gazdasági jellemzők bemutatása mellett azok a térségre általánosan érvényes sajátosságok szerepelnek, amelyek társadalmi és gazdasági szempontból meghatározzák az itt élő lakosság életét, identitását: a települések működésének társadalomtörténeti modellje, az én- és helytudatot meghatározó tájegységek és identitásszerkezetek, a természeti és kulturális értékek, fontosabb események.

A hatodik fejezet az **interjúk elemzése** három altémában: **tudáshasználat, településközi együttműködések és identitásszerkezet.**

A hetedik fejezetben összegzem a kutatási eredményeket és megválaszolom a kutatási kérdéseket.

2. VIDÉK ÉS FEJLESZTÉS

A **vidék és fejlesztés** című fejezet (2.1.) a vidék fogalmával kapcsolatos új értelmezések, valamint vidéktipológiák bemutatásával kezdődik. Alapvetően olyan szempontokkal foglalkozik, amelyek a kutatási téma, valamint a terep jellegzetességei alapján a vidéket többnek tekintik a mezőgazdasági tevékenység helyszínénél, és a fejlődési folyamatokban fontosnak tartják a helyi szereplők sajátosságait, kezdeményezéseit. A további fejezetek olyan részművek elemzésével foglalkoznak, mint a (2.2.) területfejlesztési és vidékfejlesztési elméletek, (2.3.) regionalizációs, lokalizációs folyamatok Európa vidéki térségeiben, (2.3.1.) területalapú együttműködések, (2.3.2.) területi identitás és helymarketing, (2.4.) tudás és fenntartható fejlődés, (2.5.) új szereplők a vidékfejlesztésben.

A fejezet értelmezési keretet ad a kutatási eredmények bemutatásának. A vizsgált térségben a kistérségi identitás kezdetleges formáiról beszélhetünk, ami a vidékfejlesztés új elméletei alapján lényeges korlát. A vizsgált térségben a felcsíki identitásnak van társadalomtörténeti előzménye, és annak ellenére, hogy ez nem vonatkozik a kistérségi társulás minden településére (Csicsó, Madéfalva és Balánbánya települések) a fejlesztések tervezése és megvalósítása során alapozni lehetne rá. Az identitás tudatosan formálható, nagyon fontos az erre irányuló technikák ismerete. Christopher Ray például az egységes identitás kialakításában, és az ehhez szorosan kapcsolódó bizalomban, együttműködésben látja a vidéki térségek turista desztináción és a helyi termékek fogyasztásán túlmutató fejlődési lehetőségeit (idézi Lee J. et al 2005: 273). A lokális identitás, és ilyen értelemben a kultúragazdaság helyi szimbólumok, helyi termékek, láthatóság növelése révén tudatosan alakítható, formálható (például LEADER programok) (Lee J. et al 2005: 274). Az identitás építhetőségét a vidékfejlesztési szakirodalomban több szerző bírálja. Például Akhil Gupta és James Ferguson's szerint Christopher Ray megközelítése, illetve a LEADER programok alapján úgy tűnik, hogy az identitás erőteljesen birtokolható, manipulálható, és sokszor kényszerként jelenik meg az egyének számára, és nem választott entitásként (idézi Lee J. et al 2005: 275). Az identitás inkább egy változó, instabil kapcsolat a mássággal, és a lokalitásokon, közösségeken belül egyszerre alakul ki. Meistad az újszerű regionális identitásokat bárki által viselhető ruhákhoz hasonlítja, amelyek nincsenek különösebb hatással a régió belüli gondolkodásra (idézi Lee J. et al 2005: 275).

A dolgozat témája szempontjából az identitás alakíthatósága és vidékfejlesztési szerepe mellett, valamint ellen szóló szakmai érvek egyaránt fontosak, és a kutatási eredményekkel összefüggésben hozzájárulnak a vizsgált terep lokális identitáshoz, és további endogén erőforrásokhoz kapcsolódó fejlesztési folyamatainak megértéséhez.

2.1. A vidék fogalmának új értelmezései

A vidék átfogó, fogalmi a létrehozásával több neves szerző, több tudományterületen foglalkozott a hazai és nemzetközi szakirodalomban (lásd például Kovács és társai, 2015, Csatári, 2000, Kovács 2012, Kiss, 2007). Ez a fejezet azokat a megközelítéseket ismerteti, amelyek a doktori kutatási témához szorosan kapcsolódva szemléltetik a vizsgált rurális térség jellemvonásait és keretet adnak a kutatási kérdések és eredmények értelmezéséhez.

A vidék fogalmának értelmezései közül a kutatás szempontjából Spitzer (idézi Kovács és társai, 2015:15) értelmezése figyelemreméltó, különösen azért, mert a fogalom meghatározását interdiszciplináris feladatnak tekinti: ez alapján a vidék egy saját társadalmi-gazdasági struktúrával rendelkező tér-egység, amely magába foglalja a mezőgazdaságot, erdőgazdaságot, vadászatot, vízgazdálkodást, hulladékgazdálkodást.

A szociológia vidékértelmezései közül Lowe és szerzőtársainak paradigmaközpontú megközelítéseit emelném ki, amelyek megalapozzák a vidéki átalakulás modelljét (rural restructuring), az új vidékfejlesztési paradigma (Van der Ploeg) megjelenését. Flynn és Lowe (1994) megközelítésében, amelyet később Marsden kutatásai is igazoltak, a vidéki térségek négy ideáltípus szerint írhatók le: van a megőrzött, a belső erőforrásokra alapozott, a klientelista, valamint a paternalista vidéki terület. Marsden (1998) szerint a vidéki tér felépítése nagymértékben függ a helyi és külső hálózatoktól, az ellátási láncoktól, valamint a szabályozó rendszerektől. Ez alapján nem léteznek egységes rurális terek, ami kihívást jelent a regionális kormányzás számára. Marsden (1998) megközelítése a kisebb térbeli egységek sajátos kormányzási igényére és szükségességére hívja fel a figyelmet.

Ehhez a megközelítéshez kapcsolódik Christopher Ray (1998, 1999) munkássága is. Szerinte a kulturális jegyeknek (hagyományos étel, regionális nyelv, néptánc, helyi történelem, táj stb.) területfejlesztési szempontból meghatározó szerepük van, amit nem lehet figyelmen kívül hagyni a vidékfejlesztési politikákban (kultúragazdaság). Ezek a megközelítések vezettek az olyan, endogén tényezők figyelembevételére, mint a

hagyományok, helyi tudás, identitás. A helyi, kulturális erőforrások hozzájárulhatnak a vidéki területek gazdasági és társadalmi jólétének növekedéséhez (lásd bővebben a vidékfejlesztési elméleteket bemutató fejezetben).

Az általam vizsgált térség jogi és adminisztratív létrehozása Románia Európai Unióhoz való csatlakozását megelőző felkészülési időszakban történt. Az ezredfordulón Hargita megyében, Romániában elsőként 15 fejlesztési kistérségi társulás alakult meg a majdani strukturális alapok hatékony lehívása érdekében. Ilyen előzmények mellett a kutatási témaválasztás a vidékfogalom értelmezésében indokolja a fejlesztéspolitikai megközelítések figyelembevételét is, amelyek az Európai Unió téralapú támogatásai miatt rendelkeznek lényeges funkcióval. Az Európai Tanács által elfogadott Vidéki területek európai alapokmánya (1996) szerint a vidéki tér egy olyan tér-egység, ahol Spitzer (1991) és Ray (1998) értelmezéseit ötvözve egyszerre jelenik meg a mezőgazdaság, erdészet, halászat, valamint a vidéki lakosság kulturális és gazdasági tevékenysége. A meghatározás az OECD által 1994-ben megjelölt település és NUTS 3-as területi szintet foglalja magába, amely alapján azok a települések tekinthetők vidékinek, ahol a népsűrűség alacsonyabb, mint 150 fő/km^2 illetve ahol a lakosság több mint fele vidéki közösségekben él. A vidék fogalmának területfejlesztési és elmaradottsági szempontból való tárgyalása olyan tényezőket vesz figyelembe, mint az elöregedés, infrastrukturális hiányosságok, munkanélküliség, vagy a periférikus fekvés (idézi Kovács és társai, 2015: 15-16).

A vidékfogalom tisztázása Magyarországon számos ponton problematikus, ahogyan Kovách (2012: 39) is tárgyalja, ami összefüggésbe hozható az EU célterületek meghatározásának és a magyarországi lobbicsoportok érdekeinek ütközésével. Ezzel magyarázható Kovách (2012: 39) szerint az a tény, hogy a SAPARD programban a magyar vidékfejlesztés mezőgazdasági és népesedési kérdésekre egyszerűsödött, háttérbe szorítva a helyi közösségfejlesztést. Bár a vidékkel kapcsolatosan az ezredforduló környékén számos meghatározás létrejött, a hivatalos dokumentumokban továbbra is a hagyományos, mezőgazdaság-központú vidékfogalmat használják (Kovách, 2012: 41).

A vidékfejlesztéssel kapcsolatban Csatári (2000) és Csatári és Farkas (2006) angolszász vidékföldrajz kutatóinak munkássága alapján azt mondja, hogy a vidék sajátos táji, természeti, környezeti, gazdasági, települési és társadalmi jellemzőkkel rendelkező terület, amelynek fejlesztésébe komplex módon kialakított, integrált fejlesztési rendszer révén lehet beavatkozni (idézi Kovács és társai, 2015: 17-18). Csatári – Farkas (2006) szerint a területfejlesztés tervezésében, a pályázati rendszerekben alapos szakmai megfontolásokon

alapuló tércategóriák alkalmazása lenne célszerű. Az idézett szerzők írásukban a vidékies jellegű térségekre és azok kategorizálási lehetőségeire hívják fel a figyelmet, kiemelve a decentralizált, alulról szerveződő és a sajátos térségi karakterekre figyelő vidékfejlesztés szükségességét. A vidék, illetve vidékies térség az, ami nem városias, amelynek települései jellemzően rurális jellegűek, településszerkezetük dominánsan falusias, központját kisváros képezi, gazdaságának és intézményrendszerének területi koncentrációja alacsony, a mezőgazdaság domináns ágazat, és végül, de nem utolsó sorban a társadalom vidékinek érzi magát (Csatári – Farkas, 2006: 99).

Kovács (2013) szerint a nemzetközi és a magyarországi szakirodalomban sincs egységes vidékmeghatározás. Azonban a magyarországi vidéki terek meghatározásával kapcsolatos tudományos és szakmai vitákban konszenzus alakult ki arról, hogy a vidékfejlesztés tervezésében nem lehet figyelmen kívül hagyni a társadalmi, gazdasági, ökológiai-környezeti szempontokat (Laczkó, 1999), a mezőgazdasági és nem gazdasági tevékenységek közötti nagyfokú integráltságot (Szakál, 1999), a centrum-periféria viszonyrendszert (Glatz, 2005; Sarudi, 2003; Csatári, Kanalas 2009; Kanalas, Kiss, 2006), amelyek tekintetében a vidéki tereket eltérő sajátosságok különböztetik meg egymástól (idézi Kovács és társai, 2015: 18).

A vidékfogalom meghatározásával kapcsolatban a kutatási téma szempontjából releváns megközelítést jelöl Mormont (1987, 1990) nyomán Megyesi Boldizsár (2007) kutatása, amelyben vidékkel kapcsolatos diskurzusok alapján alakított ki tipológiákat. Mormont (1987) a vidékkel kapcsolatos változások elemzése során arra a következtetésre jutott, hogy a vidék reprezentációja, térhasználata és ilyen értelemben maga a fogalom is a városiak diskurzusai alapján határozható meg. Ezt a megközelítést Halfacree (1993) a vidéki térségek tárgyi valóságának és a mindennapi vidéki élet elemzésének szükségességével egészíti ki.

A továbbiakban azokat a vidékkel kapcsolatos kategóriákat és attitűdöket ismertetem, amelyek az általam vizsgált térség szempontjából fontosak, a vidéket alapvetően nem a mezőgazdasági tevékenység fő helyszínéként értelmezik, illetve felhívják a figyelmet a vidékről szóló diskurzusok fontosságára.

Ilyen értelemben lehet kiemelni Flynn és Lowe (1994) gazdasági, társadalmi kulturális és politikai mutatókat is figyelembe vevő négy ideáltípusát: a megőrzött, a belső erőforrásokra alapozott, a klientelista, valamint a paternalista vidéket. Ezek közül az általam vizsgált térségre leginkább az első és a harmadik ideáltípus bizonyos sajátosságai jellemzőek, tehát a

fejlesztés során a természeti- és környezetvédelmi szempontok vannak figyelembe véve, külső támogatásokra alapozva.

Frouws (1998) három vidékről szóló diskurzust különít el: a vidéket mezőgazdasággal azonosító, a haszonelvű és a hedonista diskurzust. Szerinte mindhárom diskurzusnak megvan a saját fenntarthatósági perspektívája, és míg ezek a diskurzusok különböző szinteken törekednek a fenntartható mezőgazdaságra, azt gyakran egymással ellentétes érvekkel teszik, ami megakadályozza az érdekeltek közös munkáját.

Kovách (2002, 2006), Csizsák–Kovách (2002) írásaiban a nyugat-európai sajátosságokkal szemben két domináns, vidékkel kapcsolatos attitűdöt különít el: a vidéki idillt és a vidék elmaradottságát hangsúlyozó attitűdöket.

Csurgó (2007) a magyar lakosság körében végzett kérdőíves adatfelvétel alapján megkülönbözteti a mezőgazdasági termeléssel és a társadalmi, gazdasági problémákkal kapcsolatos *problémacentrikus*, valamint a fogyasztással és az idegenforgalommal kapcsolatos *élményorientált* vidékképet.

Megyesi (2007: 31) kutatásában három vidékkép meglétét tesztelte: a vidéket mezőgazdasággal azonosító vidékmeghatározás, a vidéket a természettel és a hagyományokkal azonosító vidékkép, valamint a vidéket a különböző társadalmi gazdasági problémákkal azonosító vélemények. Az idézett szerző kutatásának eredményei arra mutattak rá, hogy bár a mezőgazdaság és vidék kapcsolatának megítélésében alapvető eltérések mutatkoznak, a magyar társadalom vidékképe komplex és nincs olyan attitűd, ami kizárólag csak egyetlen társadalmi csoportra lenne jellemző.

Az európai vidékimázsok a sokféleségből adódó, pályázati és fejlesztési rendszerek tervezésének problematikussága miatt az EU érdeklődésének középpontjában állnak. Kovách (2007) a vidékképek tanulmányozását azért tartja fontosnak, mert a pályázatkészítéshez és az imázsépítéshez szükséges tudás és ezáltal a fejlesztési folyamatokba való beavatkozási lehetőség hatalmat és befolyást biztosít a szakértők és értelmiségiek új csoportjának, a projektosztálynak.

A vidék differenciálódásának vizsgálata nem csak szakmai, hanem fejlesztéspolitikai feladat is, ezért több európai kutatási projekt célkitűzései között is szerepel (például SEGIRA/2010, EDORA/2009). Az európai vidékkel kapcsolatos változásokat és a differenciálódás hátterében álló okokat vizsgáló EDORA kutatási projekt (European Development Opportunities in Rural Areas) átfogó célja volt a neo-endogén vidéki kohéziós politika támogatása (Copus és társai, 2011). A projekt során a kutatók kidolgozták az „EDORA kockamodellt”, amely három

szempont alapján határoz meg vidéktípusokat: 1. Vidékiség és hozzáférhetőség, 2. Gazdasági szerkezetváltás, 3. Teljesítmény. A kutatás következtetése alapján Európa vidéki térségeiben makro-szintű és mikro-szintű beavatkozásokra is szükség van. Makro-szinten szükség van a mezőgazdaságtól független, a szélesebb értelemben vett térbeli mintázatok elkülönítésére, amely hatással van a gazdasági szerkezetváltozásra, mikro-szinten pedig a lokalizált, térbeli eltérések kezelésére. Az utóbbi esetében a legfontosabb a transzlokális hálózatok fejlesztésének elősegítése, amely az innováció és a növekedés alapvető feltétele (Copus és társai, 2011)

A vidék fogalmának új értelmezéseit bemutató fejezet olyan szempontokkal foglalkozott, amelyek a Felcsík kistérség közösségének lokális identitása és a vidékfejlesztés közötti összefüggések elemzésében a vidéket nem kizárólag a mezőgazdasági tevékenység fő helyszínékként értelmezik és a vidékről szóló diskurzusok fontosságát hangsúlyozzák. A vidék meghatározásában a városi és az ottélő szereplők diskurzusai és attitűdjei is jelentőséggel bírnak. Ez alapján a vidéki térségek nagyon eltérő sajátosságokkal rendelkeznek, és ebből adódóan, a fenntartható fejlődés érdekében eltérő fejlesztési stratégiák kidolgozása szükségszerű. A kutatásban elemzett szereplőcsoport esetében az attitűdök és diskurzusok mellett fontos a vidékkel kapcsolatos tudás, ami összefüggésben van a fejlesztési folyamatok irányával és irányítási lehetőségeivel.

2.2. Területfejlesztési és vidékfejlesztési elméletek

A fejlődéssel kapcsolatban a neoklasszikus elméletek és az azokra alapozó területpolitikák elégtelenségei miatt a '70-es években terjedt el az a felfogás, amely szerint szükséges a gazdasági fenntarthatóság érdekében belső, minőségi tényezőket is figyelembe venni (G. Fekete, 2011). A továbbiakban a témával foglalkozó hazai és nemzetközi szakirodalom szerzőire hivatkozva ismertetem a területi fejlődést meghatározó, főbb elméleti megfontolásokat és vitákat. A fejlesztéspolitika a '70-es évekig a Terluin (2003) által meghatározott térségfejlesztési elméletek közül a klasszikus közgazdaságtan elméletekre, valamint az agglomerációs elméletekre (növekedési pólus-elmélet, új gazdaságföldrajzi elmélet, halmozódó hatások elmélete) épült, amelyek szerint a térségek fejlődése külső ötletek és igények alapján valósul meg (Lowe és társai, 1993, Terluin 2003). Ezek az elméletek a vidéki térségeket csupán mezőgazdasági termelési egységnek tekintő, európai fejlesztési rendszert alapoztak meg, azonban a szakemberek a projektek megvalósítása során

számos gazdasági, környezeti és társadalmi problémába ütköztek. Ez a folyamat előzte meg a Közös Agrárpolitika átalakítására vonatkozó törekvéseket és végül az 1992-es MacSharry-féle reformot. A reformok eredményeként a vidékfejlesztésben előtérbe kerültek azok a környezeti és társadalmi dimenziók, amelyek az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EMVA) és a vidékfejlesztés mai kulcsfogalmainak kialakításához vezettek. Ezek a kulcsfogalmak például az integrált vidékfejlesztés, multifunkcionális mezőgazdaság, diverzifikáció, környezetvédelem. Az új térségfejlesztési megközelítések Terluin (2003) szerint a helyi környezeti-elméletek, valamint a területi innovációs elméletek csoportjába tartoznak és olyan endogén tényezőket vesznek figyelembe a területfejlesztésben, mint a munkaerő képzettsége, helyi intézményi és társadalmi környezet, belső és külső tényezők keveredése.

A változási folyamatok okainak és szükségességének elemzésével foglalkozó nyugat-európai szerzők az endogén és az exogén fejlődési modelleket a pénzügyi források, a helyi igények, fejlesztési problémák, szervezetek, valamint a szereplők tudása szerint különböztetik meg (Megyesi, 2014). Polányi (1976) szerint a fejlesztési és piaci redisztribúciós modellek folyamatos változása a helyi szereplők fejlesztési folyamatokban játszott szerepének fontosságára terelte a figyelmet. Ez a fejlődéseméleti változás különösen vidéki térségek esetében figyelemreméltó, ahol fejlesztéspolitikai szempontból a külső források szerint megvalósított projektek beágyazottsága nagymértékben függ a helyi szereplőktől.

A fentiekben röviden tárgyalt területfejlesztési megközelítések arra hívják fel a figyelmet, hogy eltérő adottságú régiókban feltehetően más-más fejlesztéspolitikai paradigma alkalmazása volna szükséges az eredményesség érdekében. Ez a fő mondanivalója G. Fekete Éva (2008) vidéki térségek egyenlőtlen fejlődésének fogalmi feldolgoásaival foglalkozó tanulmányának is: a fenntartható fejlődés érdekében a perifériáknak szakítaniuk kell a homogenizációs stratégiákkal. A székelyföldi térség (de gondolhatunk Európa vidéki térségeire is) különböző részei eltérő módon alkalmazkodnak az új vidékfejlesztési lehetőségekhez, és ennek okai a társadalomtörténeti, földrajzi körülményekben, valamint a fejlesztéseket irányító szakemberek, politikai szereplők elképzeléseiben, kapcsolatrendszerében keresendők. Tehát a kevésbé sikeres fejlesztési, innovációs projektek a vidékfejlesztésben szemléletváltást indokoltak. A globális fejlesztési stratégiákkal szemben kialakult egy új vidékfejlesztési paradigma, amelyben az alulról jövő, helyi értékekre és igényekre alapozó kezdeményezéseknek van hosszútávon előnyös

következményük. Ez a szemlélet nem hagyja figyelmen kívül a globális struktúrákba való bekapcsolódás fontosságát, hanem a vidéki térségeket saját kezdeményezésű, innovatív tevékenységek révén kapcsolja össze a nagyobb, külső folyamatokkal (G. Fekete, 2008). A vidéki térségek fejlesztésében Van der Ploeg és Renting (2000) szerint a '90-es években következett be az a fordulat, amely során előtérbe kerültek a területfejlesztési új modelljeiben is figyelembe vett minőségi tényezők: helyi természeti, emberi és társadalmi erőforrások, mezőgazdasági adottságok. Az új vidékfejlesztési szemléletben Van der Ploeg és társai szerint (2000) a vidéki térségek újragondolásával kapcsolatban a következő szempontokat szükséges figyelembe venni:

- **A mezőgazdaság és a társadalom kapcsolatának újragondolása**, ugyanis az európai társadalom gyorsan változó igényeinek következtében előtérbe kerültek a természeti értékek, a táj.
- Egy másik fontos terület az **agrárszektor, amelynek új fejlődési modelljében** a termelés specializációjával szemben előtérbe került a kezdeményezések, tevékenységek közötti szinergia, a közös érdek.
- Az új vidékfejlesztési szemléletben szükség van továbbá **az egyéni családi gazdálkodás újragondolására** is, amelyben felszínre kerülnek, és fontos szerepet játszanak az identitások, a stratégiák, sajátos gyakorlatok, kölcsönös kapcsolatok és a hálózatok.
- Egy negyedik jellegzetesség a **vidéki térségek új szereplőinek a problémaköre**. Mivel a vidék már nem csak a gazdák kizárólagos tulajdona, az eddigieknél fontosabbá vált a koordináció és a kooperáció. Vidéki térségek új szereplőinek egyik kategóriája a **projektosztály**, amelyet a piaci berendezkedés, forráselosztás révén megnövekedett tudástőke szerep hozott létre (Kovách, 2000; Kovách – Kučerová, 2006; Kovách, 2007). A **kreatív osztály** (a városról vidékre költöző értelmiségiek) egy másik új, vidéki szereplő kategória, amelynek pozitív hozadéka, hogy a nagyvárosi területekre jellemző tudás-alapú gazdaság elemeit integrálja hagyományos, tapasztalat-alapú vidéki környezetben (Herslund, 2013).
- Végül az ötödik jellemző a **szakpolitikák és intézmények szintje**, ugyanis a centralizált vidékfejlesztés helyett előtérbe kerültek a helyi, többszereplős kezdeményezések.

Az új vidékfejlesztési szemlélet kapcsán felvázolt jellemzők, problématerületek együttesen irányítják a figyelmet a belső, endogén fejlesztési folyamatokra, amelyekben a történelmi, kulturális, természeti, környezeti értékek mellett a humántőke is fontos helyi erőforrás. A lokális cselekvésre összpontosító endogén stratégia új lehetőséget jelent a modernizációba bekapcsolódni nem képes vidéki térségeknek a bottom-up jellegű megközelítések révén (G. Fekete, 2008). Ez a szemlélet egy új fejlődési modellt jelent a területfejlesztésben, amely a modernizációs modellel ellentétben a változásokat helyi erőforrásokra alapozza, az érintett lakosság bevonásával a tervezéstől a megvalósításig, ezért az innováció feltétele az emberi tőkébe való beruházás. Míg a modernizációs modellben a fejlődés lineáris jellegű és konkrét mérőszámok segítségével lehet látni, hogy egy település a fejlettség mely szintjén áll, az innovációs modellben nincs előre meghatározott irány, ezért kiszámíthatatlanabb. Mivel egy település/régió lakosainak részvételét, akaratát, elköteleződését kell összehangolni, a sikerkritérium itt a konszenzus (Pankucsi, 2015).

Szintén a helyi erőforrások, alulról jövő kezdeményezések és helyben élők szerepét hangsúlyozza Christopher Ray (1999) munkássága, amely megalapozta a kultúragazdaság elméletét. Christopher Ray (1998) arra hívja fel a figyelmet, hogy Nyugat-Európában jelentősen átalakult a térhasználat és a kulturális jegyek (hagyományok, történelmi helyek, ünnepek, folklór stb.) kulcserőforrásokká váltak a területfejlesztésben, ugyanis lokális tartalommal töltik fel a gazdasági ágakat, ezáltal hozzásegítenek a helyi társadalmak integrációjához, a szocio-gazdasági stabilitás eléréséhez. Egyre inkább elterjedtek az olyan kezdeményezések, amelyek a gazdasági jólét javításának reményében a helyi sajátosságok számbavételére, kutatására irányulnak. A vidéki területek törekvését arra, hogy a gazdaság irányítása helyi szinten történjen és a területek a helyi sajátosságok számbavételével, a kulturális identitás révén felértékelődjenek, Ray kultúragazdaságnak nevezi, amelyben a gazdaság szó az erőforrásokra, termelésre, fogyasztásra vonatkozik, a kultúra szó pedig a helyi kultúrákra (Ray, 1998). Az ilyen jellegű fejlesztések az Európai Unió fejlesztéspolitikája által is szorgalmazva vannak. Ilyenek például a LEADER programok. A területfejlesztés effajta megközelítése a projektek intellektuális és kulturális termékeire és az intellektuális tőke, tehát az erre vonatkozó tudás birtokosaira irányítja a figyelmet, ugyanis a sikeres pályázati részvétel nagymértékben hozzájárul a helyi javak és szolgáltatások eladásához és ezáltal a vidék fejlődéséhez (Kovách-Kristóf, 2007).

Mivel a terekhez való kötődést nagymértékben meghatározza a gazdasági jólét, helyi szinten ragadhatók meg azok a fejlesztési folyamatok, amelyekbe az ott élők érdemben

bekapcsolódhatnak. Helyi fejlesztések tervezésekor fontos, hogy a beavatkozás egy, a helyi lakosok számára kívánatos célt szolgáljon. Térségi szinten sajátos történelmi és kulturális értékeket belső erőforrásként abban az esetben lehet hatékonyan mozgósítani, ha a helyi szereplők széles köre érdekelt és elkötelezett a célok elérésében (Bajmócy,2011).

Az integrált vidékfejlesztéshez sorolható elméletek megalkotásával elsősorban Jan Douwe van der Ploeg és szerző társai (2000), valamint Shucksmith (2010) és Ward (2002) foglalkoztak. Ebben a területi megközelítésben a globális versennyel szemben a helyben élők részvételen alapuló tervezéssel tudnak érvényesülni. Ezzel a megközelítéssel kapcsolatban kritikaként Shucksmith (2010) felveti a hatalmi viszonyok problematikáját, ami akadályozhatja a demokratikus elveken alapuló, egyenlő felek közötti vitát.

Egy másik jelentős vidékkutató Marsden (1992, 1998), munkássága a vidéki térségek különbözőségére hívja fel a figyelmet, ami sajátos fejlesztési irányokat és módszereket tesz szükségessé. A gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai feltételek mellett a vidéki térségek négy ideáltípusa különíthető el: a megőrzött, a belső erőforrásokra alapozott, a klientelista, valamint a paternalista vidéki térség. Az eltérő térségek eltérő fejlesztési modell alapján történő fejlesztését emeli ki Murdoch (2000) is, hangsúlyozva a belső és külső erőforrások, a vertikális és horizontális kapcsolatok egyenértékűségét, valamint ezek komplexitásának fontosságát. Ebben a megközelítésben az integrált fejlesztési javaslatokkal szemben a helyi szereplők felhatalmazása hátráltathatja a fejlődési folyamatokat. A komplex megközelítések jelentőségét igazolják az integrált fejlesztést megcélzó LEADER programmal kapcsolatos elemzések, mint például a Leo Grandberg (2015) és szerzőtársai által kiadott kötet is, amely a LEADER program gyakorlati alkalmazásában, különböző európai esettanulmányokon keresztül elemzi a demokratikus elvek érvényesülését.

A fentiek összegzéseként, Európában a '90-es években történt meg az a vidékfejlesztési paradigmaváltás, amely az exogén megközelítés mellett, illetve azzal szemben az endogén stratégiákat is előtérbe helyezte.

Saját írásomat és kutatásomat a vidékfejlesztési elméletek közül elsősorban az endogén adottságokat előtérbe helyező megközelítésekre alapozom (például Van der Ploeg és szerzőtársai, 2000; Christopher Ray, 1998), ugyanis az általam vizsgált térség fejlődési folyamata az eddigi térségi kutatási eredmények alapján az endogén tényezők fontosságának kezdeti felismerési szakaszánál tart. Az új vidékfejlesztési megközelítésekben kiemelten fontosnak tartom azokat szakmai megállapításokat, amelyek a fejlesztési folyamatok elemzése során figyelembe veszik a helyi szereplők sajátosságainak, tevékenységeinek

fejlődést generáló és korlátozó funkcióit (például Murdoch, 2000; Marsden, 1998; Shucksmith, 2010; Ward, 2002).

2.3. Regionalizációs, lokalizációs folyamatok Európa vidéki térségeiben

Az előző fejezetben ismertetett vidékfejlesztési paradigmaváltás szoros összefüggésben van az Európa vidéki térségeit jellemző regionalizációs és lokalizációs folyamatokkal. A vidéki térségek, az endogén erőforrások fontos helyeiként már a kezdetektől az Európai Unió érdeklődésének középpontjában állnak. A globális folyamatok egységesítő hatására intenzívvé vált a különböző vidéki területek és régiók közötti verseny. Ennek következtében olyan lokális folyamatok indultak el, amelyek a meglévő erőforrások leltárát és fejlesztéspolitikai hasznosítását indokolják a vidéki társadalom és gazdaság több szegmensében. Az új vidékfejlesztési paradigmához kapcsolódóan (például Van der Ploeg és társai, 2015; Woods, 2007; Almstedt és társai, 2014), az endogén erőforrások hasznosítása településközi együttműködéseket feltételez, ami nem elképzelhető a vidékfejlesztés régi és új szereplőinek aktivitása nélkül. A kutatási téma szempontjából a szereplők identitása, tudása, kapcsolatrendszere, diskurzusai és tevékenységtípusai figyelemreméltóak. A témával foglalkozó szakirodalmi anyagok alapján a továbbiakban a következő szempontokat tárgyalom: területalapú együttműködések, területi identitás, helymarketing, tudás, fenntartható fejlődés, valamint a vidékfejlesztés új szereplői.

2.3.1. Területalapú együttműködések

A területalapú együttműködés a vidéki térségekben egyik fontos, gyakorlati ösztönzését jelentette a már több mint 20 éves LEADER program (LEADER+, 2008), amely az endogén fejlesztési modell alapján működő együttműködések és alulról jövő kezdeményezéseket foglal magába. A program különböző országokban, eltérő társadalmi kontextusokban más-más eredményekkel és eltérő hatékonysággal bír, ahogyan az a Leo Granberg, Kjell Anderson és Kovách Imre (2015) által szerkesztett kötet tanulmányaira alapján is látható. A LEADER program hatékonyságával kapcsolatos leggyakoribb kérdések a helyi demokráciára, a hatalmi viszonyokra, szereplők közötti kapcsolatokra, az

eredményezett tevékenységek jellegére térnek ki (Granberg és társai, 2015). Marquardt és társai (2012) szerint Romániában a Leader program megvalósítása több téren akadályokba ütközik: a program bonyolultsága, a politikai befolyás, a gyenge közigazgatási hálózat, valamint a szocialista korszak öröksége, amely különösen a formális intézményekkel szembeni viszonyban és a partnerségekben mutatkozik meg. Az idézett szerzők tanulmánya a társadalmi hálózatok kölcsönhatásának szerepére hívja fel a figyelmet, különösen a regionális belső és külső hálózatok kölcsönös függőségére, amely meghatározza a helyi akciócsoportok jellegét és társadalmi beágyazottságát (Marquardt és társai, 2012).

A vizsgált térségben a Leader programnak a településközi együttműködést ösztönző hatása csak elenyésző mértékű volt. Ennek oka egyfelől az, hogy Romániában a helyi akciócsoportok viszonylag későn szerveződtek meg, a másik fontos tényező, hogy a területi akciócsoportok működésében a településközi együttműködés mellékesen szerepel a stratégiai célkitűzések között, a gazdasági és társadalmi szereplők közötti kooperáció mögé rejtve.¹

A terület orientált megközelítések a vidékfejlesztésben a különböző szereplők és szereplő hálózatok együttműködését igénylik, amelyet Wellbrock és Roep (2014) szerint intézményi intézkedések által támogatott tanulási és innovációs folyamatok révén ösztönözni lehet. A tér-alapú értelmezések elterjedése ellenére a vidékfejlesztést még mindig ágazati szakpolitikák irányítják, ami megnehezíti a fejlesztési szereplők közötti érdekkonfliktusok felismerését és kezelését (idézi Wellbrock és Roep, 2014: 106-107). Az idézett szerzők megközelítése Massey (1991) és Admin (2004) azon megállapításán alapszik, amely szerint egy sajátos hely rögzített határokkal nem rendelkező, társadalmilag megépített tér (idézi Wellbrock és Roep, 2014: 106). Tisenkopfs (1999) szerint a ruralitás is egy ilyen, a különböző társadalmi szereplők diskurzusai és tevékenységei révén társadalmilag megépített terület. Mettepenningen és társai (2012) az emberi tevékenység és a természeti tényezők interakciójában létrejövő tájjal kapcsolatban a globalizáció hatására bekövetkező egyedi jellegzetességek csökkenését hangsúlyozzák. Ez szorosan kapcsolódik az új vidékfejlesztési paradigmához (Marsden 2003; van der Ploeg és Renting 2000; van der Ploeg és Marsden 2008), valamint a multifunkcionális paradigmához (Burton és Wilson, 2006; Van Huylenbroeck és társai, 2007), amelyek a különböző régiók eltérő stratégiáinak szükségességére hívják fel a figyelmet. Ezekben a stratégiákban van der Ploeg (2008) szerint

¹ Csík Leader Akciócsoport: Helyi fejlesztési stratégia, 2014-2020.
http://www.csikleader.ro/1420/docs/strategia2016sept/00_strategia_s.pdf

a vidéki terület vonzóbbá tétele érdekében felértékelődik a helyi termékellátás, illetve előtérbe kerülnek a mezőgazdaság és a helyi környezet közötti kapcsolódási pontok.

A fentiekben röviden bemutatott folyamatokban nem kérdéses, hogy a vidéki térségek fejlődését szereplők határozzák meg, illetve figyelembe kell venni a vidékfejlesztési politikák és programok eredményeként létrejövő szabályokat és új szereplőket is (Tisenkopfs, 1999). Ilyen értelemben kerülnek előtérbe azok a tudás dinamikák, amelyek Siebert és társai (2008) szerint összefüggésbe hozhatóak a fenntartható vidékfejlesztési folyamatokkal. A hivatkozott szerzők a CORASON projektre alapozva 12 európai ország 27 természetvédelemmel és biodiverzitás megőrzéssel kapcsolatos projektjének és programjának összehasonlító elemzését végezték el és arra a következtetésre jutottak, hogy a helyi erőforrás felhasználásához szorosan kapcsolódó helyi tudás egyre ritkább jelenség Európa vidéki térségeiben. Továbbá egy másik fontos következtetés, hogy a tudásformák megoszlása és fejlődése kapcsolatban áll a külső beavatkozás különböző formáival, amelyben a tudományos és a helyi tudás egyaránt fontos és hálózati struktúrákon keresztül összekapcsolható. Az ilyen hálózatokat Siebert és társai (2008) szerint célirányosan is lehet tervezni egyéb tudásformák (például menedzseri tudás) igénybevételével. Egy megcélzott hely esetében ez több szereplő együttműködését feltételezi, amit Wellbrock és Roep (2014) közös intézmények révén tart megvalósíthatónak. Több szerző és kutatás igazolja, hogy az ilyen irányú stratégiák Európa vidéki térségeiben vagy hiányoznak, vagy nem hatékonyak (Wellbrock és Roep, 2014: 107).

2.3.2. Területi identitás és helymarketing

A szereplőközi együttműködések és hálózatok kialakításában fontos vidékfejlesztési gyakorlat a helymarketing. A továbbiakban ismertetett szerzők és szempontok a területi identitás alakíthatóságára hívják fel a figyelmet, amelynek egyik eszköze lehet a helymarketing. Ugyanakkor a helymarketinggel kapcsolatos projektekben is fontos elem a területi identitás.

Marsden (2006) fenntartható fejlődéssel és az abban fontos szerepet játszó kezdeményező hálózatok kapcsolatos tételeiből kiindulva Mettepenningen és társai (2012) négy belga régió esettanulmányai alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a helymarketing ürügyén kialakult koalíciók (vidéki és városi szereplők, intézmények) hatékonyan működtek az erőforrások újradefiniált felhasználásában. Mindez összefüggésbe

hozható a kulturális gazdaság újradefiniálása révén felértékelődő helyi erőforrásokkal (Ray, 1998) és az ezekhez szorosan kapcsolódó kulturális területi identitással, amely helymarketinggel erősíthető és hozzájárul a szereplők közötti bizalom, együttműködés kialakulásához (Lee és társai, 2005). Nem csak a Mettepenningen és társai (2012) által említett helyi mezőgazdasági tudás és tájgazdálkodás értékelődik újra, hanem a vidéki területek minden olyan egyedi eleme, ami más régióktól megkülönböztető jellegű. A helymarketing révén kialakuló hálózatok területi együttműködésekhez járulnak hozzá, amelyeken keresztül értékesíteni lehet a helyi erőforrásokat. A helymarketing ilyen kontextusban saját finanszírozási mechanizmusokat alakíthat ki, adóbevételt generálhat, ami együttesen járul hozzá a fenntartható vidékfejlesztéshez (Mettepenningen és társai, 2012).

Jordi de San Eugenio-Vela és Montse Barniol-Carcasona (2015) munkájukkal szintén a helymarketing és a helyi gazdasági fejlődés szoros kapcsolatára hívják fel a figyelmet. Az idézett szerzők, egy spanyolországi vidéki térség esetén keresztül Mettepenningen és társaihoz (2012) hasonlóan a globalizáció hatására bekövetkező egységesítés veszélyeit és az egyediség megmutatásának fontosságát hangsúlyozzák. Az endogén paradigmához igazodva a fentről lefelé irányított vidékfejlesztéssel szemben a helymarketing a helyi stratégiákat támogatja, amelyek elsősorban a helyi szereplőktől függenek és a belső erőforrások újraértékelésén, valamint a helyi erők aktivizálásán keresztül képesek megerősíteni a helyi közösségeket és a helyi identitást (Vela – Barniol-Carcasona, 2015).

A régiók kialakulásával foglalkozó szakmai megközelítésekben fontos szerepet kap tehát az identitás kialakítása és erősítése. Ez pedig feltételezi az adott régióhoz tartozó települések együttműködését is (például Messely és társai, 2015; Nelles, 2009; Székely, 2016). Messely és társai (2015) szerint a globalizáció hatására veszélybe kerül a régiók versenyképessége és identitása. A jelzett folyamat ellensúlyozására a regionális márkaépítés megfelelő eszköz lehet, amely belső szereplő hálózatok együttműködésével fenntartható. Simon (2004) nyomán a globalizáció hatására beinduló lokalizáció ugyanannak a fejlődési folyamatnak a részét képezi, ami glocalizációnak nevezhető (idézi Messely és társai, 2015: 19). Ebben a folyamatban a területek közötti versenyben kerülnek előtérbe a különböző régiók egyedi jellemzői és a területalapú identitások, amelyek eltérő kormányzási formákkal társulnak. Nelles (2010) kutatási eredményei arra hívják fel a figyelmet, hogy a regionális kormányzáson belül, a területi együttműködések intenzitását a rendszerszintű beavatkozásoknál nagyobb mértékben befolyásolja a társadalmi részvétel. A társadalmi részvétel mértéke pedig a fejlesztési céltól függ, ami a prioritások, a szükségletek és az

igények szintjén régióként eltérő lehet, így a regionális kormányzás nem kezelhető monolitikusan. A témával kapcsolatos elemzések során továbbá nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a fent említett befolyásoló tényezők, régióként eltérő fejlesztéspolitikai kulcsszereplőkhöz kapcsolódnak, ami nagymértékben meghatározza az együttműködések dinamikáját (Nelles, 2010).

Székely (2016) a Csíki-medence településeire vonatkozó, régió- és településmarketing szempontú elemzése során szintén arra a következtetésre jut, hogy a fejlettségi feltétel több tényező együtthatásában értelmezhető, amelyben a helyi szereplők (önkormányzatok, civil szervezetek, gazdasági szereplők, a település lakossága) szerepe megkérdőjelezhetetlen.

A vidékfejlesztés és a területalapú identitás összefüggésében, Messely és munkatársai (2015) két megközelítést jelölnek meg (struktúra központú és ágens központú megközelítés) jelezve, hogy mindkettő társadalmi konstrukcióként kezeli a régiót. A strukturális perspektívában egy régió növekedése logikai következménye a szélesebb körű trendeknek és a hatékony fejlesztésnek, mint a globalizáció, a termelés rugalmassága, az állami szerkezetátalakítás, vagy a városi terjeszkedés (Messely és társai, 2015). A konstruktivista megközelítés megalapozójaként Paasi (2002) a régióképződés négy olyan tényezőjét különíti el, amelyek párhuzamosan és egymással összekapcsolódva érvényesülnek. Ezek a következők: területi szerveződés, intézményi stuktúrák kialakítása, szimbolikus szint, külső és belső identifikáció.

Az identitás más megközelítésekben is fontos szerepet kap, mint a térképződés, területi szerveződés meghatározója. Ezzel kapcsolatban Turco (2003) a térképződés három különálló, egymást követő szakaszát különbözteti meg: megnevezés, tárgyiasítás, rendszerezés (idézi Pollice:108, 2003). Az első szakaszban a lokális identitásnak stratégiai értéke van, mert jelentést és motivációt ad az „elnevezésnek” a „szimbolikus térellelőrzés” eredményeként. Pontosabban, ezek az ellenőrzési mechanizmusok teszik lehetővé a lokális identitás elterjedését egy adott földrajzi területen. A tárgyiasítási szakaszban az identitásnak más szerepe van. A második szakaszt a lokálisan meghatározott viselkedések alkotják, amelyeknek a célja a növekedés. Turco (2003) ezt „gyakorlati kontrollnak” nevezi. Ugyanebben a szakaszban a kontroll akkor valósítható meg, ha az identitás egy megosztott érték, amely folyamatosan reprodukálódik a közös cselekvés révén. A tárgyiasítás egy erős téridentitást foglal magába és ugyanakkor identitás megerősítési mechanizmus is lehet. Az identitás sokkal fontosabb szerepet játszik a rendszerezési szakaszban, ami kézzelfogható térellelőrzést igényel. A kontrollt csak területi összefüggésben lehet gyakorolni, ahol az

identitásnak strukturáló értéke van, tehát egy kollektív cselekvésben nyilvánulhat meg, amely átalakíthatja a területet az önreferenciális mechanizmusok révén (Pollice, 2003).

Székely Kinga Katalin (2016) doktori értekezésében az új vidékfejlesztési paradigma és a területalapú megközelítések alapján foglalkozik a fizikai terek felértékelődésével és az ahhoz szorosan kapcsolódó településfejlesztési lehetőségekkel. A hivatkozott szerző kutatási eredményei alapján a rurális térségekkel kapcsolatos változási folyamatokban a területi identitások építése, a helyi kulturális azonosítók, a helyi fejlesztési gyakorlat és a lokális identitás promoválása szoros összefüggésben állnak egymással (Székely, 2016: 16).

A fent említett folyamatok mindegyikében az adott térséghez tartozó településeknek, adminisztratív egységeknek, egyenként és külön-külön is aktív szerepük van. A lokális identitások kialakításával kapcsolatos szakmai ismeretek és gyakorlatok a vizsgált térségben nincsenek jelen (Biró, 2007, 2008). Igényként megfogalmazódik a településközi együttműködés elve, esetenként vannak együttműködésen alapuló programok, de ezeket nem támogatják regionális identitásépítési folyamatok, illetve ezek a programok nem alapozódnak a már létező regionális identitás komponensekre (Biró, 2007, 2008). A térségi elitek jövőképevel kapcsolatos kutatásban rákérdeztek arra, hogy az elitek miként vélekednek az együttműködési feltételek várható alakulásáról. A válaszok, az elitek véleménye település, foglalkozás és életkor tekintetében egyaránt megoszlának, nincs egyértelmű trend (Kiss, 2007: 176, 177).

2.4. Tudás és fenntartható fejlődés vidéki térségben

Napjainkban a tudástársadalom szoros összefüggésben áll a fenntartható fejlődéssel, mert a tudás, számos részvételen alapuló tevékenység révén erősítheti a fejlődési folyamatokat, ugyanakkor a gazdaság fontos mozgatórugója. Bruckmeier és Tovey (2008) nyomán a vidéki területek fontos szerepet játszanak a fenntartható társadalmak fejlődésében, ugyanis erőforrásaik révén képesek a szereplők, a gyakorlatok és a tudás reprodukálására (idézi Ali és Avdic, 2015: 105). A továbbiakban olyan szempontok ismertetésére kerül sor, amelyek a vidéki térségek fenntarthatósága kapcsán a helyi szereplők tudásának fontosságát hangsúlyozzák. A különféle tudásformák és azok fejlesztésre gyakorolt hatásai a szereplők közötti együttműködésekben, a társadalmi részvételen keresztül értelmezhetők.

A fenntartható fejlődés Európában az elmúlt két évtizedben került a politikai, üzleti és tudományos érdeklődés középpontjába, ugyanis a strukturális támogatási rendszer hanyatlása következtében a vidéki térségek fejlesztésének alapja a közösségi részvétel és a helyi erőforrások tudatos használata lett (Kelemen és társai, 2007). A hagyományos menedzselési formát azért váltotta fel a részvételi menedzselési forma, mert kizárólag a gazdasági célok követése nem felel meg a fenntarthatóság elveinek. A periférikus területek alkalmatlannak bizonyultak a modernizációba való bekapcsolódásra, ugyanis nem rendelkeztek az ipari társadalomban gazdasági fejlődést eredményező értékekkel és sajátosságokkal, azaz életképes vállalkozások indításához és működéséhez szükséges anyagi, humán és kulturális tőkével. A lemaradás a vidéki térségekben olyan negatív folyamatokat eredményezett, mint az elvándorlás, elöregedés, munkanélküliség és így tovább. A folyamat megfordítására pedig a kizárólag külső fejlesztési stratégiák és források alkalmazása nem bizonyult hatékonynak a területi egyenlőtlenségek csökkentésében, nem beszélve arról, hogy veszélyforrást jelent a térség autonómiájára nézve (G. Fekete, 2008).

A részvételi menedzselési formában, a projektekben szereplő, eltérő egyéni érdekekkel rendelkező alanyok együttműködése is fontos elem, amely a különböző tudásformák felhasználásának módját tükrözi (Csurgó és társai, 2007). Nagy Kalamász (2007:87) szerint a társadalmi részvétel vizsgálatának társadalmi és politikai szempontból is fontos szerepe van, mert közelebb visz a helyi lakosság fejlesztési folyamatokban játszott szerepének, a szereplők közötti együttműködésnek és a tudáshasználat módjának megértéséhez. Siebert és társai (2008) a tudásdinamikák, a fenntartható fejlődés és a helyi természet összefüggéseit elemezve arra a következtetésre jutottak, hogy a tudásformák megoszlása és fejlődése kapcsolatban áll a külső beavatkozás különböző formáival, illetve hogy a tudásformák összekapcsolása hálózati struktúrákon keresztül tudatosan is tervezhető. Az idézett szerzők a társadalmi hálózatokkal kapcsolatban felhívják a figyelmet a tudásformák fejlődésének társadalmi, történelmi és intézményi hátterére, jelezve, hogy a tudás egy társadalmi eredmény, ami társadalmi interakciókban jön létre (Siebert és társai, 2008: 225).

A röviden felvázolt folyamatok együttesen eredményezték az új vidékfejlesztési paradigma kialakulását és elterjedését a vidékfejlesztési szakirodalomban és gyakorlatban, amely szerint a vidéki térségek fejlődésében a szereplők hálózatainak, illetve az újszerű, alulról kezdeményezett gyakorlatoknak van hosszú távú eredményük. Ezek közé tartoznak a civil és közszféra kezdeményezései és azok az agrárvállalkozások is, amelyek innovatív

tevékenységük révén, sajátos módon kapcsolják a vidéki térséget a globális folyamatokhoz (Van der Ploeg és társai, 2000). Az új szemlélet tudásalapú stratégiákat igényel, ami a változó vidéki hatalmi viszonyokra, a használt tudások forrására és típusára, illetve a különböző érdekekre tereli a figyelmet (Csurgó és társai, 2007). Csurgó és társai (2007) a vidékpolitikában hiányolják a tudás, hatalom és érdek összekapcsolódására fordított figyelmet. A tudás olyan hatalmat jelent a szereplők számára, amely alapján a döntési folyamatokban érvényesíteni tudják saját érdekeiket. Mivel a projektek folyamatosan új erőviszonyokat generálnak a szereplők között, a tudásformák összekapcsolására fordított figyelem hatással lehet a fejlesztések fenntarthatóságára. A vidékfejlesztés sokszereplős és komplex folyamatában tehát többféle tudás jelenik meg és lép interakcióba egymással, amelynek megismerése adott térségekben hozzásegíthet a fenntarthatóság lehetőségeinek és korlátjainak megismeréséhez (Csurgó és társai, 2007).

Bruckmeier (2004) három tudásformát különít el. Az egyik a tudományos tudás, ami explicit, jól dokumentált, intézményes körülmények között elsajátítható. Olyan elméletek, tudományos módszerek, kutatások ismerete tartozik ide, amelyek alkalmazásához szükség van a helyi tudásra. A második tudásforma a helyi tudás, ami tényszerű, kísérleti jellegű és informális módon elsajátítható. A harmadik pedig a menedzseri tudás, ami eszközök, ötletek, a jogi, intézményi, pénzügyi rendszer ismeretét jelenti, amely helyi és tudományos tudáselemekkel egyaránt rendelkezik. Ezt elsősorban a projektosztály közvetíti, amelyhez tartozhat a településeken kívülálló, hétköznapi ember is (Csurgó – Kovách – Kučerová, 2007). A tudás tehát nem egy stabil, állandó tényező, hanem a változó társadalmi kapcsolatokban lehet megragadni. A szereplők közötti tudáscsere informális alapon történik és helyi hálózatokba beágyazott (Siebert és társai, 2008).

Mivel a fejlesztési projektekben nagyon sok tudásforma és szereplő vesz részt, a tudásinterakciót és tudáscserét tanulási folyamatként is lehet értelmezni, amelynek minősége meghatározza a fejlesztési projektek eredményét és információkat ad az értékeléshez. A fenntarthatóság ugyanakkor egy olyan tárgyi alap, amely a projektek során lehetőséget biztosít különböző diskurzusok megjelenésére, az eltérő attitűdök, értelmezések és érdekek ütközésére (Kelemen és társai, 2007). A tudásformák társadalmi pozíciókhoz és szerepkörökhöz kapcsolódnak (Berger és Luckmann, 1966), és az ezzel kapcsolatban kialakult tudományos viták arra engednek következtetni, hogy a különböző tudások elemzésénél figyelembe kell venni a társadalmi kontextust (idézi Siebert és társai, 2008:226). Például a helyi szereplők gyakran alkalmaznak egy kevert tudást: külső és belső tudás keveredése, ami

gyakorlati tapasztalatokon is alapszik és vidékfejlesztési szempontból fontossá teszi a különböző érdekek közötti mediátor szerepet, vagyis a menedzseri tudást (Siebert és társai, 2008).

Francesca Cabbidu és Daniela Pettinao (2012) szerint a dinamikusan változó és versengő környezetben azok a területek szerezhettek gazdasági és társadalmi előnyöket, amelyek stratégiákat dolgoznak ki céljaik elérése érdekében, és előnyös módon alkalmazzák a rendelkezésükre álló tudásformákat, valamint képesek új tudásokat generálni. Ez a különböző külső és belső szereplők közötti, többszintű hálózatosodás, a nyitottság és mobilitás szükségességére hívja fel a figyelmet. Az idézett szerzők Nonaka és Takeuchi (1995) nyomán, feltételezve a tacit és explicit tudás egyidejű jelenlétét, a tudás spiráljának alkalmazhatóságát tesztelték a helyi fejlesztésben, amelyben a külső tudás internalizációja révén egy terület versenyelőnyöket szerezhet magának (idézi Cabbidu – Pettinao, 2012: 6-7). Ilyen megközelítésben a tudás egy innovációs tényező, ami egy adott közösség, térség befogadó képességétől függ és magyarázza a regionális különbségeket. Nonaka és Takeuchi (1995) szerint kétféle tudás létezik: egyéni, tacit tudás, ami tényszerű, nem a környezet révén közvetített és nehezen átadható, valamint közösségi, explicit tudás, ami szavakkal, számokkal, ábrákkal kifejezhető tárgyi tudás. A kétféle tudás közötti interakciót a tudás spirálja aktiválja, amelyben a tanulási és tudás felhalmozási folyamat helyi hálózatokon keresztül történik. Tehát fontos az együttműködő kapcsolatok, hálózatok kialakítása, az információmegosztás, ami lokális és globális kontextusban is értelmezhető. A tudás spirál működésének folyamata a következő fázisokat foglalja magába: szocializáció (a tacit tudás cseréje egymás között, megosztott tapasztalat), externalizáció (a tacit tudás explicit tudássá való átalakulása a nyelven, médián keresztül), kombináció (az explicit tudás csoporton kívüli körforgása, más explicit tudások integrálása), internalizáció (az explicit tudás ismét visszakerül a csoportba, tapasztalati tanulás) (idézi Cabbidu – Pettinao, 2012: 6-7).

Ali és Avdic (2015) egy pakisztáni régió esetének elemzése alapján kerestek megoldásokat a tudásmenedzsment megközelítés alkalmazhatóságára a vidéki területen élő népesség életkörülményeinek javításában. A tudás, a tapasztalatok és a fenntartható fejlődés jó példái hozzájárulhatnak az elmaradott térségek fejlődéséhez. Számos kutatás igazolja, hogy a vidéki emberek, a vidékfejlesztésben érdekelt és a civil szervezetek közötti tudáscsere pozitív hatással van a vidéki területek fejlődésére. A fejlődési folyamat kezdeményező eleme minden esetben a vidékfejlesztésben érdekelt kulcsszereplő: helyi kormányzás, helyi társadalom, akadémia, civil szervezet és civil társadalom. A

tudásmenedzsment és a fenntartható fejlődés között tehát szignifikáns összefüggés van. Ugyanakkor a tudásmenedzsment, a helyi tudás integrálása más tudásrendszerekbe fontos szerepet játszik az innovációs folyamatokban és az erőforrások hatékony felhasználásában, különösen fejlődő országok mezőgazdasági fejlődésében (idézi Ali – Avdic, 2015: 103).

Az Ali és Avdic (2015) által kidolgozott tudásmenedzsment keretben négy feltétel mellett lehet fenntarthatóságról beszélni vidéki területeken: (1) ha a fejlődési folyamat fő célcsoportja, a helyi társadalom önállóan képes tájékozódni a fejlődési folyamatokról és tevékenységekről, (2) ha a helyi lakosság tisztában van a saját természeti környezet megóvásának fontosságával, (3) amikor a helyi lakosság termeléssel válik gazdaságilag sikeressé és végül (4) amikor a helyi társadalom harmonikussá, nyugodttá és tájékozottá válik.

A tudás és fenntartható fejlődés kapcsán ismertetett szempontok alapján a vidéki térségek fejlődésében egyre fontosabbá válnak az alulról kezdeményezett gyakorlatok, illetve az azokhoz szorosan kapcsolódó szereplők és szereplő hálózatok. A kutatás során a rurális elit tevékenységét irányító magatartás- és tudásformák megismerése információértékkel bír a térség fejlődési lehetőségeire és korlátaira vonatkozóan is.

2.5. A vidékfejlesztés új szereplői

A székelyföldi térségben a rendszerváltás után indult erőteljes vidékfejlesztési folyamat, amelynek fő irányelvére az európai struktúrához való igazodás, a sokszereplős kormányzás kialakulása és elterjedése, valamint a globalizációs jelenség felerősödése gyakorol befolyást. A súlyos társadalmi és gazdasági problémák kezelése érdekében felmerült a térségi szintű tervezés igénye és az ebből fakadó konkrét intézkedések már jóval az Európai Unióhoz való csatlakozás előtt átszervezték Románia intézményrendszerét és a korábban érvényes hatalmi viszonyokat. A helyi fejlesztés több szereplőssé vált. Később az unióhoz való csatlakozás után elterjedt fejlesztési programok és rendszerek még inkább felerősítették az átrendeződési folyamatokat. Például a LEADER program is sokszereplős hálózatként működik, amelybe a helyi szintű hálózatok mellett a nemzeti és az EU-s bürokrácia is beletartozik, de fontos, hogy egyik szereplőnek sincs kizárólagos hatalma a másik felett, habár nem egyenlő hatalommal rendelkeznek (Kovách, 2013). Az átszerveződések egyik lényeges következménye az, hogy a helyi döntéshozók mellett

megjelent és meghatározó szerepet kapott egy új csoport, a strukturális alapok lehívásához szorosan kapcsolódó projekt osztály. Kovách (2007) a projekt osztály létrejöttét Magyarországon a fejlesztések projektesítésével, a forráselosztás módszereinek, illetve a tudásfelhasználás módjainak megváltozásával hozza összefüggésbe. Az új csoport hatalmát az adja, hogy a megváltozott társadalmi és gazdasági körülmények között a projektek menedzseléséhez kapcsolódó tudása révén más csoportokhoz képest nagyobb mértékben tudja érvényesíteni gazdasági és társadalmi érdekeit (Kovách, 2007).

Véleményem szerint Kovách Imre (2007) értelmezése erről az új társadalmi csoportról az elemzett térségben is helytálló, azonban a folyamatok megértése érdekében több szempontból szükséges megvizsgálni a helyi sajátosságokat. Ilyen szempont például a sikeres projekt, mint új kormányzási technika, új szereplők megjelenése, kultúragazdaság, piaci berendeződés, az együttműködés új formái, újrabürokratizálódás, tudáshasználat, térhasználat. Az unióhoz való csatlakozással az addig működő normatív alapú támogatási rendszerbe bevezetésre került a pályázati formában történő forráselosztás, amely jelentős mértékű alkalmazkodásra kényszeríti a vidékfejlesztés szereplőit. Kovách Imre (2008) magyarországi vidékfejlesztéssel kapcsolatos elemzéséből kiindulva a térségünkre is érvényes, hogy az elmúlt 20-25 évben történő intézményi és hatalmi változások rendkívül kiszámíthatatlanná tették a helyi társadalmak kormányzását. Mivel az uniós csatlakozással a pályázás teljes mértékben a piacgazdaság elvei szerint működik, a nem megfelelő mennyiségű tőkével rendelkező önkormányzatok, települések könnyen kiszorulhatnak a szűkös erőforrásokért zajló versenyből. Ebben a piaci berendeződésben a tudástőke a legmeghatározóbb, amely ötvözi a helyi, illetve a menedzseri tudáselemeket. Kovách (2007) szerint a helyi erőforrásokon alapuló, sokszereplős vidékfejlesztési folyamatban többféle tudás jelenik meg, elemzése hozzásegít a vidékfejlesztési politikák hatásának megismeréséhez. Amennyiben egy település számos helyi adottsággal rendelkezik, de hiányzik az érvényesíteni tudó helyi, illetve menedzseri tudás, könnyen kerülhet hátrányos helyzetbe. Éppen ezért általában azok szorulnak ki a versenyből, akiknek a legnagyobb szükségük volna a fejlesztési pénzekre.

A vizsgált térség önkormányzatai esetében azt figyeltem meg, hogy a tudás és a humán erőforrás függvényében a kisebb pályázati források az önkormányzat alkalmazottainak segítségével kerülnek lehívásra, a nagyobb projektek esetén azonban külső segítség (általában pályázatíró) bevonására van szükség. Ennek értelmében a projekt osztályhoz a külső szereplők és a helyi elit egyaránt tartozhat. Az utóbbi természetesen függ

a projektbe való implikálódás és a hosszú távú elköteleződés mértékétől. A piaci viszonyok gyors változásának mintájára ez az osztály összetétele is gyorsan változik, általában projektekhez kötött. Sok gyorsan fejlődő település van, ahol a helyi politikai, gazdasági elit képezi a projekt elitet. A politikai elit szerepét viszont a projektekben nagymértékben gyengítik a többnyire négy éves mandátumokhoz kötött felelősség és szerepvállalások. Mivel a projektek ellenőrizhetősége a legtöbb esetben jóval tovább mutat ezen az időkereten, megtörténhet, hogy teljesen kicserélődik egy ilyen módon szerveződő projekt csoport, ami később fenntarthatósági és ellenőrizhetőségi problémákhoz vezethet.

A projekt új kormányzási technika lett a vidékfejlesztésben, amely piaci berendeződésre kényszeríti a helyi fejlesztés szereplőit, illetve időnként új szereplők bevonását teszi szükségessé. A projekt fogalom a menedzsment irodalom szerint egy szervezet életében egyszeri alkalommal felmerülő, pontosan meghatározott célhoz, kezdő és befejező időponthoz rendelt, részfeladatokra lebontható feladat, amelynek ideiglenessége láthatóvá teszi az érintettek közötti interakciókat. Sjöblom és Godenhejm (2009) szerint a projekt egy "ideiglenes tudás-szervezet", amelyben a szereplők érdekeinek egyeztetése és a gyors reakció nagymértékben függ az adott állam és az önkormányzat működési elveitől (idézi Megyesi, 2014: 22).

Sjöblom (2006) szerint az elmúlt néhány évtizedben végbement egy változási folyamat a kormányzat felől a kormányzás irányába, amelyben a kormányzás egy szereplő hálózatok által működtetett közigazgatási és politikai irányítási mód. Ezekben a hálózatokban a pályázati források lehívásával foglalkozó szakértői csoportnak tudása révén közvetítő szerepe van a döntéshozók és a forrásfelhasználók között (Kovách-Kucerova, 2009). Ezen kívül nagy befolyást gyakorol a vidékép kialakítására, a térhasználatra, illetve a közösség identitására, tehát egyértelmű, hogy ez a szereplőcsoport a döntéshozókkal együttműködve egy új, befolyásos csoportot képez (Kovách, 2008). Az új, közvetítő csoport hatalmát és befolyását a tudása mellett a kapcsolatrendszer határozza meg (Kovách-Kristóf, 2009). Éppen ezért nagyon fontos ráirányítani a kutatói figyelmet és megvizsgálni a társadalmi összetételét is. Nem mindegy, hogy ezek a csoportok lokális, vagy globális szinten milyen érdekekkel, értékekkel és kapcsolatrendszerrel, illetve mekkora befolyással rendelkeznek. A projektosztály társadalmi összetételével kapcsolatban, ahogyan Kovách Imre (2007, 2008) is tárgyalja egyelőre még kevés az ismeretünk, nem tudjuk, hogy milyen iskolázottsággal, értékekkel, érdekekkel, kapcsolatokkal rendelkeznek, ami nagyon fontos, ugyanis ez az a csoport, amely meghatározza a helyi fejlesztési folyamatokat.

3. A TÁRSADALMI TŐKE SZEREPE A VIDÉKFEJLESZTÉSBEN

A társadalmi tőke szerepe a vidékfejlesztésben című fejezet szorosan kapcsolódik az előző fejezethez. Fő mondanivalója az, hogy a vidékfejlesztésben az anyagi tőke mellett a többtényezős társadalmi tőkének is fontos szerepe van, amelyet erősíthet a helyi szereplők és szereplő hálózatok lokális identitása, tudáshasználata, együttműködése. Ebben a fejezetben értelmezem a helyi szereplőkhöz szorosan kapcsolódó tényezők vidékfejlesztési jelentőségét: társadalmi tér, társadalmi interakció, a habitus, identitás, tudás, státusz, hatalom, a társadalmi kapcsolatok, civil szervezetek. A vizsgált térségben a társadalmi tőke erősítését támogató lokális identitást, hagyományokat, értékeket és az ezek által meghatározott cselekvéseket értelmezni lehet a szociális reprezentáció-elmélet, illetve az identitásteremtés, a szociális identitás-elmélet szempontjából.

3.1. A társadalmi tér szimbolikus felépítése

Ebben a fejezetben Pierre Bourdieu társadalmi térrel, illetve az azt alkotó egyének és csoportok habitusával, identitásával kapcsolatos megközelítését tárgyalom, elsősorban a Fáber Ágoston (2010, 2011) által lefordított *A társadalmi tér és a csoportok keletkezése*², illetve *A habitus és az életstílusok tere*³ című írások alapján.

A fejezet fő mondanivalója az, hogy a társadalmi tér szereplők közötti kapcsolatok és interakciók mentén épül fel, így az erőforrások felhasználásában nagyon fontos a társadalmi térben betöltött szerep és pozíció. Fejlesztéspolitikai szempontból az ilyen jellegű összefüggések arra hívják fel a figyelmet, hogy az erőforrások felhasználását a kiemelt pozícióval (hatalommal) rendelkező személyek és csoportok irányítják. Ilyen csoportot alkotnak a kutatás során elemzett Felcsík kistérség fejlesztési kulcsszereplői is, akiknek a cselekvése, habitusa, identitása külön figyelmet érdemel.

Bourdieu elméletét a mai társadalmi helyzetre vonatkozóan több ponton felhasználhatónak találom, különösen a fejlesztéspolitikai kontextusban, a doktori kutatás

² Eredeti szöveg forrása: Bourdieu, Pierre: The Social Space and the Genesis of Groups. *Theory and Society*, 14. évf., 6. sz., 1985, 723–744. old.

³ Eredeti szöveg forrása: Bourdieu, Pierre: L’habitus et l’espace des styles de vie. In *La Distinction. Critique sociale du jugement*. Paris: Les Éditions de Minuit, 1979, 189–248.

során vizsgált közösség felépítésére és működésére vonatkozóan. A társas kapcsolatok és interakciók által felépülő térben Bourdieu szerint (1997) a szereplők közötti hálózatokban elfoglalt szerep, a társadalmi-gazdasági pozíciók határozzák meg az erőforrások kihasználását, a tőkeeloszlást. Ehhez képest Coleman a társadalmi csoportok hálózatában, a közösségekben jellemző szolidaritást és összefogást tekinti a társadalmi tőke alapjának. Bár a két elmélet alapján véve két különböző felfogásban (az egyén és a közösség szempontjából) értelmezi a társas kapcsolatok jelentőségét, úgy gondolom, hogy a doktori kutatási témában mindkettő alkalmazható. Az elemzés dimenziói határozzák meg, hogy egy adott kérdésben, vidékfejlesztési szempontból miként értelmezhető a társadalmi térben, fizikai formában nehezen megfogható és mérhető társadalmi tőke. Például a települések közötti együttműködések elemzése során nem lehet elkerülni a rurális elitek szerepének és kapcsolatrendszerének jelentőségét, de ugyanakkor a közösségi és egyéni tudás, a habitus, az identitás, hatalom funkcióját sem, amelynek a társadalmi tőke különféle értelmezései alapján pozitív és negatív hatásai egyaránt lehetnek, amit több szerző különféle megközelítésekben tárgyal (például Portes, 1998; Adler és Kwon, 2009).

Bourdieu szerint a társadalom, különböző erőviszonyok által kialakuló mezőkből áll, amelyet a cselekvők kapcsolatai, interakciói határoznak meg. Ebben a megközelítésben fontos kiemelni, hogy az egyének beleszületnek egy adott társadalmi helyzetbe, ami nagymértékben meghatározza, hogy milyen mezőkben, mekkora eséllyel, és milyen identitással indulnak a szűkös erőforrásokért folytatott szimbolikus harcban. Az adott mezőkhöz társuló értékeket, alapelveket az egyének, a szocializáció során sajátítják el és ez tükröződik vissza a megnyilvánuló cselekvésekben, interakciókban, ami a mezők határvonalait erősíti. Az egyének helyzettől és érdektől függően, egyidőben több mezőhöz is tartozhatnak. A határok átjárhatóságát a fejlett technológiai eszközök révén, a globalizáció hatványozza. Napjainkban a társadalmat alkotó egységekkel kapcsolatban kettős folyamat indult be: egyrészt átjárhatóbbá váltak az egységek közötti határok, másrészt pedig felértékelődött a kisebb térbeli egységekhez való tartozás érzése, a térhez kapcsolódó identitás.

Cselekvők a térben, habitus és identitás

A társadalmi tér, Bourdieu megközelítésében, sokkal többet jelent emberek és csoportok közötti viszonyok és távolságok egyszerű, általánosan érvényes rendszerénél. A társadalmi tér mellett ugyanis létezik egy szimbolikus tér is, amely különböző problémák köré szerveződő mezőkből, almezőkből (vallási, tudományos, jogi, gazdasági, politikai, művészeti, hatalmi) áll, melyeket a társadalmi tér szerkezetéhez hasonlóan a tőke eloszlása strukturál (Éber, 2012). A cselekvők, a társadalmi térben elfoglalt helyük függvényében a hétköznapi nyelvben szimbolikusan megnyilvánuló, különböző nézőpontokkal rendelkeznek, ami meghatározza a mindennapi gyakorlataikat és cselekvéseiket, azt, hogy az adott teret, az arra jellemző erőviszonyokkal átalakítani, vagy épp megőrizni szeretnék. Bourdieu szerint a társadalomban megjelenő gyakorlatok és a társadalmi struktúra között a *habitus* képez közvetítő szerepet, amelynek alapja két képesség: a gyakorlatok és az osztályozható produktumok generálása, valamint az ezekre vonatkozó megkülönböztetés, értékelés (Bourdieu, 2010 [1979]).

A társadalmi térben különböző léthelyzetek különböző habitusokat, és ilyen értelemben különböző életstílusokat hoznak létre, amelyek a szimbolikus tőkeelosztásból fakadó ellentétpárok segítségével értelmezhetők. Bourdieu szerint ezek a különbségek nem magyarázhatók egyértelműen a gazdasági tőke egyenlőtlen elosztásával, amit az bizonyít, hogy például a fogyasztás tekintetében gyakran előfordul, hogy azonos jövedelemmel rendelkező egyének eltérő fogyasztási mintákat alkalmaznak. A gyakorlatok szervező elvét a stílus határozza meg, és ez egy olyan önmegjelenítő rendszer, amelyben hasonló ízléssel rendelkező egyének csoportot alkotnak. A habitus tehát egy nem minden esetben tudatos, gyakorlatokat létrehozó sémarendszer, amely kifejezi egy osztályhelyzet meghatározottságait, illetve az abban elfoglalt pozíciót. Fontos azonban megjegyezni, hogy Bourdieu szerint a társadalmi tér mezőiben vannak köztes, vagy középső pozíciót elfoglaló cselekvők is, akik két mező pólusa között, semleges térben helyezkednek el. Ezek a cselekvők a két pólus közötti egyensúlyi helyzetben vannak (Bourdieu, 2011 [1985]).

A habitus struktúraalakító szerepe azért erős, mert érthetővé teszi a léthelyzetek közötti különbségeket, az objektív társadalmi rendet, amelyet az egyének elfogadnak. A struktúra, az osztályozási rendszer tehát az életstílusokra jellemző választási rendszerrel elsajátíthatóvá teszi a társadalmi teret, az életstílusok pedig az ebben a rendszerben elfoglalt helyük révén meghatározott ellentmondásokkal és összefüggésekkel nyernek értéket,

értelmet. Az ellentétek két végpontja között található a feltörekvő gyakorlatok (Bourdieu, 2010 [1979]).

Bourdieu szerint a társadalmi teret erőtétként is felfoghatjuk, amelynek felépítését a habitusok által meghatározott tulajdonságok szervezik. Itt a társadalmi teret a társadalmi-gazdasági pozíciók közötti objektív viszonyok, valamint a tőkék eloszlásai határozzák meg. Ebben a térben egymáshoz hasonló, egyenlőtlen helyzetű szereplők, cselekvők harcolnak a szűkös erőforrásokért. A cselekvők, illetve cselekvők csoportjainak helyzete mindig a másokhoz fűződő viszonyukban válik jelentéssé (Éber, 2012). Ez azt jelenti, hogy a társadalmi térben létezik a viszonyok tere, amelyben könnyebb megszervezni és mozgósítani az azonos halmazhoz tartozó cselekvők csoportját, vagyis a „papíron létező osztályokat”, de ez a mozgósítás nem minden esetben történik meg (Bourdieu, 2011 [1985]). Azonban az azonos halmazok azonos értékeket és kulturális alapelveket hordoznak magukban, amelyek a szocializáció során kerülnek elsajátításra, és amelyek meghatározzák a cselekvők társadalmi magatartását, cselekvését. Ez alapján létezik egy olyan objektív tér, amely meghatározza, hogy a társadalomban mi tartozik össze, és itt a helyváltoztatás, ugyanúgy, mint a földrajzi értelemben vett térben, munkával, erőfeszítésekkel, idővel jár (Bourdieu, 2011 [1985]). Ezekben a mezőkben az azonos halmazhoz való tartozás határozza meg a cselekvők identitását.

Bourdieu szerint válsághelyzetben a gazdasági mezőn belül például a nemzeti, vagy etnikai identitás által is szerveződhetnek, vagy mozgósíthatók csoportok. Ilyen spontán és tudatos elemeket is magába foglaló szerveződés figyelhető meg a doktori kutatásom során vizsgált Felcsík kistérség közösségével kapcsolatban, amely a rendszerváltás után felerősödő szimbolikus térfoglalási cselekvésekben válik jelentéssé. A rendszerváltás után egy olyan folyamat indult, amely során a terek különböző részei szimbolikusan felértékelődtek (emlékművek állítása, restaurálása) és a közös megemlékezési ünnepek szervezése révén a közösség identitása szempontjából új értelmet nyertek, nemzeti öndefiníáló gesztusként a magyarsághoz való tartozás felvállalását, megmutatását fejezték ki. Az 1989-es változások tették szimbolikusan újra lehetővé az etnikai kisebbségek jelenlétét a térben. Az akkor beinduló önmegmutatási kedv hatalmas méreteket öltött, számos emlékművet, szobrot állítottak a székely, vagy a magyar nemzeti identitás megerősítésére. Ezek a helymegjelölési, térbirtoklási stratégiák napjainkban is nagyon elterjedtek, annak ellenére, hogy a megemlékezések már nem öltenek akkora méreteket, mint a szabad megmutatkozás első éveiben (Bodó, 2006).

Az identitás kialakulása szempontjából a kultúra, a történelmi múlt ismerete, felidézése elengedhetetlen, ugyanis ez az, amely igazolja és nemzethez kapcsolja, összetartja a közösséget. A történelmi eseményekre való megemlékezéseknek közösségi megnyilvánulási, és identitásképző funkciójuk is van. Erről részletesebben a következő fejezetben lesz szó. Az említett közösség esetében az etnikumnak, mint nemzetet megelőző közösségi identitásformának, 6 feltétele van: a közös megnevezés, közös eredettudat, közös történelmi tapasztalat, egy vagy több megkülönböztető elemet viselő közös kultúra, sajátos „haza” fogalom, szolidaritás érzése (Veres, 2005). Azonban ez a sajátos erdélyi identitás nem függetleníthető a magyar nemzeti identitástól, ami igazolja Bourdieu tételét, amely szerint bár könnyebben tömörülnek a térben egymáshoz közel álló cselekvők, a mozgósítás esetében ez nem szükségszerű. Fontos azonban, hogy Bourdieu szemléletében a térben egymáshoz közel található cselekvők csoportjai stabilabbak. A tágabb tér csoportosulási formái állandóan ki vannak téve a nagy távolságnak köszönhető veszélyeknek, mint például a belső ellentétek, vagy épp a szakadás veszélye (Bourdieu, 2011 [1985]). Ezzel magyarázható, hogy fejlesztési szempontból napjainkban előtérbe helyeződnek a helyi együttműködésen alapuló fejlesztések, a kistérségi elképzelések, amelyek az Európai Unió fejlesztéspolitikája által is szorgalmazva vannak. Az így felerősödő regionalizációs, lokalizációs folyamatok esetében is érvényes az, amit Bourdieu tárgyal a hatalom szükségességéről: a csoportok létrehozásában és működésében fontos szerepe van az erre kijelölt hatalomnak, illetve cselekvők térben való hierarchikus elrendeződésének.

Felcsík esetét vizsgálva, így különíthetők el a településeken belüli, az egy-egy két település közötti, a kistérségi, illetve a régiós csoportosulások. Az elmúlt években több szinten történtek beruházások, fejlesztések. A megszervezésükre irányuló hatalom közreműködésével ezek a csoportosulások legtöbb esetben intézményesültek, saját arculattal és elképzelésekkel rendelkeznek. Ez elsősorban annak a következménye, hogy a globalizáció hatására az egyének különböző érzelmeiken és érdekeken keresztül több fizikai térrel is azonosulhatnak, így a térségben egyre inkább előtérbe kerül az a felismerés, amely szerint „eladhatók” a vidékek (Nagy, 2013).

Az általam vizsgált közösséghez hasonló helyi közösségek önképének fontos része a „vidékimázs”, amely illeszkedik a természeti és épített környezethez, a helyi kulturális szokásokhoz, és életmódhoz (Kovách és társai, 2007). Ebben az imázsban különböző társadalmi csoportok érdekei is reprezentálódhatnak kölcsönhatásban a térség gazdasági és társadalmi folyamataival, ezért fontos meghatározni a vidékimázs létrehozásában és

befolyásolásában szerepet játszó egyéneket, csoportokat. Az identitás tehát társadalmi és gazdasági folyamatok során is alakítható, befolyásolható, ami általában politikai, hatalmi kérdés (Nagy, 2008). A helymarketing révén létrehozott imázsok ugyanis, egy idő után, a helyiek identitásának részévé válnak, befolyásolják társadalmi cselekedeteiket, illetve meghatározzák a kapcsolataikat (Kovách et al., 2007). A lokális identitás, mint belső erőforrás, a gazdasági folyamatok részévé vált, vidékfejlesztők szerint el kell adni a települést, ugyanis a természeti környezet, a gazdaság és a kulturális-szellemi szféra értékesítése egy céltudatos emberi tevékenység, amely a társadalmi szükségletek kielégítését szolgálja (Horváth, 2003).

A vizsgált térségben a fejlesztési gyakorlat azt mutatja, hogy a kezdeményezések többnyire a helyi önkormányzatok keretén belül működtetett akciócsoportok, a forráskezelő szervek részéről indulnak, a fejlesztéspolitika nem termelődik kellőképpen alulról, pedig nem újszerű a felismerés, mely szerint a lokális identitás, a térségi imázs tudatos építése nagymértékben befolyásolja a közösség társadalmi aktivitást. A helyi érdeklődés, a térséghez való kötődés egy olyan társadalmi tőke, endogén erőforrás, amely új fejlesztések kiindulópontját képezi, hiányában bármilyen jellegű, felülről jövő fejlesztési elképzelés (gazdasági, kulturális, turisztikai, szociális, sport-tevékenységekre alapozó, imázssteremtő) sikertelenné válhat. Abban az esetben lehet az emberek tudatába beágyazódott, sikeres fejlesztések alapját képező térségről beszélni, amennyiben az társadalmilag megépített, kulturálisan megjelölt, illetve intézményesen is szabályozott. Ilyen értelemben a térséghez kötődés függ a személyes kapcsolatoktól, a megélhetési körülményektől, a természeti és épített környezettől, a hagyományoktól, és nem utolsó sorban a politikai, intézményi feltételektől.

Az elmúlt évtizedben a helyi és regionális szinten is megjelenő, települési együttműködések alapuló stratégiai tervezés igénye és gyakorlata számos fejlesztést redményezett a térségben. A kistérségi társulások az elmúlt időszakban igyekeztek intézményesülni, saját arculatot, közös projekteket létrehozni. Számottevő előrelépés mégis inkább helyi szinten történt például térrendezés, épületfelújítás, turizmusfejlesztés, rendezvényszervezés terén. A nagyobb, térségi léptékű hagyományőrző rendezvények, kulturális programok a gyakorlatban még mindig hiányoznak, a tudatos lokális identitásépítési törekvések háttérbe szorultak.

Bourdieu társadalmi tér felépítésére vonatkozó elmélete a vizsgált Felcsík kistérségben tapasztalt regionalizációs, lokalizációs folyamatokra is vonatkozik. A

társadalomban direkt és indirekt módon megnyilvánuló mezők, halmazok vannak, amelyben a cselekvők a közös cél érdekében cselekednek. Bourdieu tételeiből kiindulva a helyi, települési együttműködésen alapuló projekteket értelmezhetjük olyan erőviszony-halmazként, amelyben érvényesül, hogy a térben egymáshoz közel álló cselekvők stabilabb csoportosulást, mezőt alkotnak. Kérdés azonban, hogy a jelzett térségben, ebből a szempontból hogyan értelmezhető a rendszerváltást követő szimbolikus térfoglalási gyakorlat, amelyben elsősorban a magyar nemzethez való tartozás fejeződik ki? Továbbá kérdés, hogy a rendszerváltás után közvetlenül beinduló identitás megerősítő folyamat, mennyiben különbözik az Európai Unióhoz való csatlakozás utáni „projektesített” periódustól; miben különbözik a fejlesztési szereplők tudáshasználata? A különbség egyértelműen tapasztalható, de a tudáshasználatot meghatározó tényezők elemzésre szorulnak.

Nemzeti identitás. Nemzeti szocializáció⁴

Ez a fejezet a nemzeti szocializáció témakörét tárgyalja, amely szoros összefüggésben van a politikai szocializációval, és történeti, kulturális sajátosságai mentén nagymértékben meghatározza az általam vizsgált közösség nemzeti és lokális identitását.

Úgy gondolom, hogy ebben az esetben a nemzeti és a lokális identitás sajátos keveredése, egymás mellettisége figyelhető meg. A Hargita Népe című napilapban 1990-1995 között megjelent újságcikkek alapján kirajzolódó hangulat, illetve az események eloszlása is azt támasztja alá, hogy a közösség számára a magyar történelmi eseményekre való megemlékezés, a magyar anyanyelvű oktatás épp olyan fontos, mint a lokalitáshoz erősen kapcsolódó településtábla állítások, iskola-névadási ünnepek. Azonban ez utóbbiakban is párhuzamosan a magyar nemzethez való tartozás is kifejeződésre jut, ugyanis a közösség azért "harcol", hogy a táblákon magyar felirat legyen, az iskolák helyi, magyar, meghatározó személyek neveit viseljék.

A nemzeti szocializációról a politikai szocializáció értelmezése nélkül nem lehet beszélni. Szabó Ildikó (2004) szerint a politikai szocializáció egy olyan életen át tartó folyamat, amelyet az egyén és a politikailag megformált társadalom közötti interakciók jellemeznek. A nemzeti

⁴ A téma feldolgozása részben publikálva van az alábbi, saját tanulmányban:

- Blága Ágnes (2015): Szimbolikus térfoglalási cselekvések „leltára” Felcsík kistérségben az 1989-es rendszerváltást követő időszakban (a Hargita Népe c. napilap 1990–1995 közötti anyagai alapján) In. (Fedinec Csilla szerk.): *Határhelyzetek VIII.: Terek, Intézmények, átmenetek*. Budapest, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium

identitást ilyen értelemben nagymértékben formálja a politikai-társadalmi keret, amelyre a meglévő identitásformák és közösségi cselekvések is hatást gyakorolnak. A nemzeti identitás, mint kollektív identitás, egyidőben formálja egy közösség tagjainak egymáshoz, illetve a közösségen kívüliekhez való viszonyát. Az egyének identitásuk révén közösségi és politikai szintre egyaránt bevonhatóak. A politikai szocializáció részeként a vallási, a nemzeti és a demokratikus tematika mentén kialakuló identitás Európa társadalomtörténetében közösségek szerveződését, államalakulatok formálódását is meghatározta (Szabó, 2004). A politikai szocializáció alaptermatikáinak (így a nemzetnek is) Szabó (2004) szerint történelmi dinamikájuk, közösségszervező erejük, szocializációs tartalmi tényezőik és diskurzív megjelenési formáik vannak.

Mivel napjainkban a felgyorsult információcsere, az átjárható országhatárok, a fejlett technológia következtében az egyének különböző érzelmek és érdekek mentén több nemzettel, közösséggel, vagy akár több fizikai térrel is azonosulhatnak, a kollektív identitás kialakulása egy nem meghatározott, az államhatalmak által kevésbé ellenőrizhető keretek között zajló komplex folyamat, amelyben számos tényezőt szükséges figyelembe venni.

A nemzeti szocializáció és a nemzeti identitás kapcsán fontos megemlíteni a nemzetfogalmat, amelynek a szakirodalomban többféle értelmezése van. Az egyik értelmezés az állam szempontjából ragadja meg a nemzet fogalmát és egy ország polgáraiból álló közösségnek tekinti, amely közös történelmi múlttal, közös területtel és politikai akarattal rendelkezik, de nem értelemszerűen van közös nyelve és kultúrája, habár a történelem során olyan országokban rajzolódott ki legkönnyebben, ahol az etnikai és államhatárok nagyjából egybeestek (például Franciaország). Ebben a típusban az állam és a polgárok közötti viszonyt, vagyis az állam legitimitását az *állampolgárság* fejezi ki. A másik meghatározás szerint a nemzet olyan közösségekre vonatkozik, amelyeket az állandó együttélés, a közös kultúra tart össze, de nem feltétlenül egy állam keretén belül (Teleki, 2010). Ebben a koncepcióban nagy jelentősége van a történelmi időnek. A 19. század végétől az etnikai kisebbségek számára a nemzeti jellegű állam meglétéért való küzdelem értékévé vált, megléte a kollektív öntudatot erősítette, hiánya pedig frusztráltságot eredményezett. A nemzet értelmezése ilyen értelemben kapcsolódik össze az állam vagy a politikai rendszer válságaival. Magyarországon a két nemzetfogalom kritériumainak keveredése figyelhető meg (Szabó, 2009).

Az általam vizsgált székelyföldi közösség szempontjából is bonyolult a helyzet, mert míg etnikailag a magyar közösséghez tartoznak, állampolgárságuk alakulása a történelem során

többször változott. Továbbá ennél a közösségnél a magyar nemzeti identitás mellett szóba jön a lokális, székely identitás megléte is, amely az elmúlt évek során igencsak felerősödött, nyelvi és tárgyi szimbólumai minden magyar nemzeti ünnep, megemlékezés során megjelennek. Nagy Benedek a 2011-ben megírt doktori értekezésében külön alfejezetben tárgyalja a területi és közösségi identitás kérdéseit Székelyföldön és Erdélyben. Veres Valér (2005), Csata és társai (2007) és Bálint és Demeter (2002) identitást vizsgáló felméréseik alapján az erdélyi identitással kapcsolatban arra a következtetésre jutnak, hogy erős az emberek erdélyi önazonosság tudata, de ez nem írható le jól beazonosítható jegyekkel és nem mozgósítható egyértelmű és általánosan elfogadott jelképekkel. De például a székelyföldi *image*-re⁵ alapozó üzleti kezdeményezések hatalmas sikert aratnak a helyi közösségben. Az erdélyinél szűkebb székelyföldi identitással kapcsolatban Veres Valér (2003) kutatásának eredményei alapján megállapítható, hogy Székelyföldön a nemzeti identitást meghatározó feltételek⁶ helyett az etnikum mint nemzetet megelőző közösségi identitásforma 6 feltétele azonosítható be: *a közös megnevezés, közös eredettudat, közös történelmi tapasztalat, egy vagy több megkülönböztető elemet viselő közös kultúra, sajátos „haza” fogalom, szolidaritás érzése.* A megnevezett szimbólumok, magyar történelmi és kulturális személyiségek következtében azt mondhatjuk, hogy az erdélyi identitás nem független a magyar nemzeti identitástól. Érdekes kutatási eredmény még, hogy Erdélyen belül minél nagyobb arányban élnek magyarok egy adott régióban, annál többen vallják Erdélyt hazájuknak, és nem Romániát vagy Magyarországon (Nagy, 2011).

Az erdélyinél kisebb léptékű régiók közösségeiről még nem készült átfogó elemzés, de az Európai Unió fejlesztéspolitikája által generált regionalizációs, lokalizációs folyamatok olyan helyi együttműködésen alapuló fejlesztéseket eredményeztek, amelyek a kistérségi elképzelések háttérében álló közösségek identitás vizsgálatát is a társadalomtudományi kutatások előterébe helyezik (Biró és társai, 2004).

A nemzeti öntudat az identitás fontos eleme tehát, amely kialakulásában Göran Therborn (1995) szerint összességében három fontos szempont érvényesül: a határ én-mások, illetve a környezet között, az én-hivatkozás, önkép kialakulása, amelyben fontos, hogy valaki egyéni vagy közösségi értékeket képvisel-e. Harmadik szempont a mások általi felismerés. A differenciálódás egyenetlen, töréspontokkal jellemezhető folyamat, és az identifikáció

⁵ Például a székelyföldi Góbé termékek, vagy frissen piacra dobott Székely-, illetve Csíki Sör.

⁶ Nagy Benedek Anthony D. Smith nyomán a nemzeti identitás alapvető kognitív feltételeire utal: 1. egy történelmi terület vagy szülőhaza 2. közös mítosz és történelmi tudat 3. közös nyilvános tömegkultúra 4. közös törvényes közjogi helyzet az összes tagok számára 5. egy közös gazdaság a mobilitás lehetőségeivel.

legdrámaibb töréspontjait a háborúk és az állami hatalmak bukásai jelentik. A töréspontokat követő identitás-rehabilitációs megnyilvánulások a rituálék, közös megemlékezési ünnepek, amelyek érzéseket hoznak felszínre, értelmet adnak bizonyos történéseknek, és láthatóvá is teszik a közösséget (Therborn, 1995). Ennél a pontnál szükséges rámutatni arra, hogy a nemzeti identitás, amely az identitásoknak, ahogyan fennebb már szó esett róla, egy történelmileg erősen meghatározott formája. Nyugat-Európában a nemzet fogalomnak elsősorban földrajzi és politikai jelentése volt, míg Közép- és Kelet-Európában a közös nyelvet, kultúrát jelentette. A nacionalizmus a második világháború eseményei következtében kapott negatív értelmet, amelynek szubjektív, illetve objektív módon való kezelése megosztotta a történészek és társadalomkutatók körét (Tomka, 2009). A nacionalizmus a nemzeti önrendelkezés eszközüvé vált Európában a két világháború között, így számos történelmi töréspontot eredményezett a közösségek identitása szempontjából. Ahogyan fennebb már volt szó róla, a történelmi töréspontokat mindig identitás-rehabilitációs törekvések, azaz rituálék, megemlékezési ünnepek követik. Azokban az országokban, ahol egyetértés van a nemzethez való tartozás kritériumait illetően, és a nemzeti szocializáció megszokott keretek között zajlik, nem rajzolódnak ki éles politikai törésvonalak. Az általam vizsgált székelyföldi kistérségben Turner-i (1969) értelemben társadalmi drámának tekinthető az 1764-es székely ellenállás, az 1848-as szabadságharc, amelyekre a lázadás, ellenállás eszköztárának használata volt jellemző. Továbbá az első világháború, és 1918-ban Erdély Romániához való csatolása egy olyan általános töréspontot jelentettek a magyar kisebbségek számára, amelyhez napjainkban számos megemlékezési ünnepség kapcsolódik. A vizsgált kistérségben található közösség számára is a rendszerváltást követően vált lehetővé a magyar nemzethez való tartozás nyilvános gyakorlása, és egy szimbolikus térfoglalásnak nevezhető gyakorlat indult be, amely számos emlékhely létrehozását eredményezte. Az emlékhelyekhez kapcsolódó rituálékat a történelmi eseményhez és a magyar nemzethez kapcsolódó tárgyi és szóbeli szimbólumok, illetve szimbolikus cselekvéssorok jellemzik (Blága, 2011).

A továbbiakban azt elemzem, hogy a már többször szóba kerülő szimbolikus térfoglalás, és a megemlékező ünnepségek során megjelenő szimbólumok, jelentések, értékek hogyan válnak a közösség identitásának hordozóivá az adott térségben. Az 1989 utáni időszakban, térségünkben előtérbe kerültek azok az események, amelyek a nemzeti identitás megmutatkozására, kifejezésére szolgáltak. Bodó Julianna (2006) szerint a robbanásszerű emlékmű és szoborállítási hullámban egyszerre figyelhető meg a magyarsághoz való tartozás

kifejezése és a lokalitás megerősítése. A nemzeti identitás megerősítésének, építésének szándékát igazolja az ekkor megmozduló tömegek ünneplési gyakorlata.⁷ Pierre Nora (1999) nyomán magyarázható ez a jelenség, aki szerint az egyének számára az emlékezés az identitás titkának és alapelvének, a valahová tartozás érzésének visszaszerzése. Ilyen külső, kézzelfogható megnyilvánulásokra akkor van szüksége egy közösségnek, ha a nemzeti szocializáció nem egyértelmű, általánosan elfogadott keretek között zajlik. A vizsgált kistérségben a kommunizmus ideje alatt a közösségi megnyilvánulásoknak más formái voltak. A munkahelyeken, iskolákban történő nemzeti szocializáció során a román állam elvein, kulturális értékein és történelmi hagyományain volt a hangsúly, így a „magyar nemzeti szocializációra” a kevésbé formális szerveződések, valamint család, a baráti társaságok keretén belül volt lehetőség. Lőrincz D. József (2002) szerint Kelet-Európában az elmúlt, valamint a '89 utáni rendszerben a hivatalos és a nem hivatalos, a saját és az idegen csoport közötti feszültségeknek a hétköznapi életben is fontos szerepük volt a gondolkodásmód, identitás kialakulásában. A jellemző feszültségek feloldására az egyének és közösségek különféle módon reagálnak, ami általában a meglévő érték- és normarendszer átalakítását is feltételezi (Lőrincz, 2002).

Feischmidt Margit (2005) a szimbolikus térfoglalási akciókkal, Erdély-reprezentációkkal kapcsolatban azt mondja, hogy ezek a nemzetalkotás stratégiái, amelyekben a helyek felmutatása az elsődleges, ahol a megvalósítani és kiterjeszteni vágyott kulturális állapot még érintetlen, eredeti. A helyek sokféle valósága helyett az aktív emlékezet révén a róluk való képalkotás kerül előtérbe, és a képek felidézése, újraértelmezése társadalmi cselekvésként, elbeszélés létrehozásaként értelmezhető (Czoch – Fedinec, 2006). Ahogyan Gyáni Gábor (2000) is tárgyalja, ez olyan hagyományteremtés, amely nem azonos a történelemmel, ugyanis a történelmi emlékezet individuumok emlékezete, és az emlékhelyek teremtése révén a jelent és a múltat értelmezi újra, vagyis önazonosság tudatot erősít meg. A fizikai tér emlékhelyek esetében a nemzeti öntudat megszilárdítását és továbbadását biztosítja, és az emlékhelyekhez kapcsolódó emlékezési gyakorlat a csoportidentitás megteremtésének és fenntartásának eszköze, a közösséggel való érzelmi azonosulás lehetővé tétele (Gyáni, 2000).

⁷ A témával kapcsolatban államvizsga dolgozatom keretén belül, 2010-ben a térség Madéfalva településén, egy nemzeti és lokális értelemben is meghatározó emlékműről, a *Siculicidium emlékműről* készítettem antropológiai elemzést. Elemezve a megmutatkozás első éveiben rendezett ceremóniakról készült felvételeket arra a következtetésre jutottam, hogy annak ellenére, hogy egy szomorú eseményre, az 1764-ben elesett halottakra történik megemlékezés, a megmozduló tömeg elszántságot, örömet sugall, valamint összefogást szimbolizál.

Hogy egy egyén valamilyen közösség tagjának érezze magát, az odatartozás tudata mellett szükséges a történelmi múlt ismerete, amely igazol, nemzethez kapcsol és összetart. Az identitás kialakulásában alapvető kiindulópont a történelem, ami alapján a történelmi eseményekre való megemlékező ünnepeket nem csupán közösségi, hanem identitásépítő cselekedeteknek is nevezhetjük. Az európai népeesség ünnepkultúráját szemügyre véve elmondható, hogy azt nagymértékben a katolikus egyház alakította. Az állammal való együttműködés kompromisszumaként az ünnepeknek volt alattvalói hűséget kinyilvánító, közösségi kohéziót kialakító funkciójuk is. Annak ellenére, hogy a nemzetállamok politikai céltudatossággal kezelték a közösségek ünnepkultúráját, a népi kultúra ünnepi szokásai a hivatalos gyakorlat ellenére továbbra is fennmaradtak. Példaként számos Székelyföldön jellegzetes ünnepet említhetünk (március 15.-e megünneplése, az 1764-es eseményekre való megemlékezés), amelyek annak ellenére, hogy a kommunizmus ideje alatt szüneteltek, vagy visszafogott keretek között rendezték meg, a rendszerváltás után újból állandósultak (Blága, 2011). Péter (2003) szerint a politika erőszakos beavatkozása miatt a rendszerváltás utáni ünnepek a nép elfojtott jogait és szándékait mutatták meg, amely egy olyan nyilvános politikai gyakorlat keretén belül zajlott, amely nem egy rendszert, hanem egy rendszerrel szembeni ellenállást igazolt.

Közösségi identitás és szociális reprezentáció⁸

Az identitásnak számos meghatározása van a szakirodalomban, ami elsősorban azzal magyarázható, hogy az identitásnak is több formája létezik: nemzeti, vallási, osztály és szakmai identitás. Az identitás szó önmagában azonosságot jelent, az „én” és a „mi” meghatározását (Tomka, 2009). A dolgozatban nem cél az identitásformák kimerítő elemzése, csupán azokat az elméleti megközelítéseket fogom röviden fölvázolni, amelyek a

⁸ A téma feldolgozása részben publikálva van az alábbi két, saját tanulmányban:

- Blága Ágnes (2015): Szimbolikus térfoglalási cselekvések „leltára” Felcsík kistérségben az 1989-es rendszerváltást követő időszakban (a Hargita Népe c. napilap 1990–1995 közötti anyagai alapján) In. (Fedinec Csilla szerk.): *Határhelyzetek VIII.: Terek, Intézmények, átmenetek*. Budapest, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium
- Blága Ágnes (2015): Szimbolikus helyek, cselekvések szerepe a székelyföldi Felcsík kistérségben: - *METSZETEK - TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT* 4:(1) pp. 56-64.

közösségi identitás térben való megnyilvánulása és fejlesztéspolitikai funkciója szempontjából relevánsak.

Castells (2006) szerint a társadalmi szereplők identitása, egy kulturális attribútumokból álló szervező elv az életcélok felépítési folyamatában. Ilyen értelemben, a társadalmi cselekvésekben az identitás a legfontosabb viselkedést meghatározó tényező, és egyének és csoportok közötti társadalmi interakciók révén alakul ki (idézi Nagy, 2008: 123).

A szociológiában, az egyéni és társadalmi tudásformák szétválasztása Durkheim (1917) nevéhez kapcsolódik: míg az egyéni identitás szubjektív és belülről jön, addig a kollektív identitás kívülről és objektíven létezik, és a társadalmi folyamatok leírását és magyarázatát célozza. Durkheim megközelítésén alapszik Moscovici (1976, 1984) csoportot, közösséget vizsgáló *szociális reprezentáció elmélete*, amely szerint a reprezentáció a belső és a külső kettős viszonya, amelyben a reprezentáció a személy és a személy világát alkotó tárgyak és események közötti viszonyra vonatkozik. Ezekben a reprezentációkban kölcsönösen hatnak egymásra a pszichológiai folyamatok és a külső társadalmi valóság, vagyis az egyén és a társadalom (idézi László, 2000: 291-292).

A reprezentációs elmélet két folyamatot különít el, a „lehorgonyozást” illetve a „tárgyasítást”. A „lehorgonyzás” során az egyén, a számára idegen képzeteket ismerős kategóriákba illeszti, és így kijelöli azok viszonyát más kategóriákkal, eseményekkel, közösségekkel. A lehorgonyozás folyamatára továbbá az általánosítás és a partikularizáció egyaránt jellemző, ugyanis míg a kijelölés révén csökken a más kategóriáktól való különbözőség, egyidőben hangsúlyozva is van a különbség. Ebben a folyamatban fontos a kategória megnevezése, amely saját funkcióval, jelentéstartalommal látja el azt. Az objektiváció, vagyis a „tárgyasítás” az absztraktként megjelenő folyamatokat tapasztalatokká, képpé formálja és megjeleníti azok kulturális, kontextuális hátterét (László, 1999).

Ez az elmélet szorosan kapcsolódik a társadalmi identitáshoz, mert megmagyarázza a csoportok képzetait és megnyilvánulásait az őket körülvevő világról, ilyen értelemben kifejezi a csoport aktualitását és történelmét. A csoport történetiségének és időbeni folytonosságának biztosítására az interakciókban létrejövő szociális reprezentációk gyakran jelennek meg narratív formában (Murányi – Ábrahám, 2011). A szociális reprezentációban, a közös jelentésben pedig a csoport minden tagja osztozik, és ezek a reprezentációk, miközben integrálják az egyéni gyakorlatot, kollektív szociális normákat és értékeket közvetítenek (Murányi – Ábrahám, 2011).

Antropológiai értelmezésben a szociális reprezentáció elmélet lehorgonyozási és tárgyiasítási folyamata azt jelenti, hogy az egyén a közös rítusok, kollektív megemlékezések által elsajátítja a csoport közös tudását, hagyományait, bekapcsolódik az ezeket közvetítő folyamatokba, valamint ezt a közös tudást az emlékművekhez, vagy nemzeti jelképekhez hasonló szimbólumokkal teszi láthatóvá (Becze, 2006). Az emlékezéshez szorosan kapcsolódó múlt tehát igazol és nemzetet, valamint identitást teremt, ahogyan Hobsbawm (1990) írja. Az identitás kialakulása szempontjából a kultúra, a történelmi múlt ismerete elengedhetetlen, ugyanis ez az, ami igazolja és nemzethez kapcsolja, összetartja a közösséget. A múltbeli, történelmi eseményekre való megemlékezések közösségi megnyilvánulási és identitásképző funkcióval rendelkeznek.

A vizsgált térségben, a rendszerváltás után elindult folyamat, amely során a terek különböző részei szimbolikusan felértékelődtek (emlékművek állítása, restaurálása és emlékünnepek szervezése) és a közösség identitása szempontjából új értelmet nyertek: nemzeti öndefiniáló gesztusként a magyarsághoz való tartozás felvállalását, megmutatását fejezték ki. Tehát szimbolikus értelemben, az etnikai kisebbségek az 1989-es változások által váltak megjeleníthetővé a térben. Ebben az időszakban számos emlékmű, szobor állítódott a székely, vagy a magyar nemzeti identitás megerősítése érdekében (Bodó, 2006).

Az identitás kialakulása a rendszerváltáshoz hasonló töréspontokkal jellemezhető folyamat, amelyben fontos szempont az én-mások, illetve én-környezet közötti határ, az én-hivatkozás, valamint a mások általi felismerés (Therborn, 1995). A szociális reprezentáció elmélete alapján ez a folyamat tökéletesen illeszkedik a lehorgonyozási szakaszhoz, mert sok év után a közösségnek lehetősége adódott újraértékelni és a jelen számára megérthetővé tenni a csoport kontinuitása és aktualitása szempontjából fontos történelmi eseményeket. Továbbá az elmélet tárgyiasítási folyamatához sorolhatók azok a cselekvések, emlékművek és szimbólumok, amelyekkel a közösségek az újraértelmezett közös tudást a térben is megjelenítették. A székelyföldi közösséghez hasonló etnikumokra jellemző, hogy erős az emlékezeti, viszont gyenge a történelmi tőkájük, ezért van szükségük olyan helyekre, amelyek által önigazolást, folytonosságot teremtenek önmaguk számára. Pierre Nora (1999) szerint a felgyorsult történelem következtében minden nemzeti hovatartozást megerősítő törekvés azt jelzi, hogy a történelem átalakult a társadalom önmagáról való tudásává, és a nemzet már nem egy összetartó keret, hanem közösségi tudat megerősítését szolgálja (Nora, 1999). A szimbolikusan megjelölt terek a határoltság és a szomszédság által meghatározottak,

ahogyan azt a lehorgonyozás folyamatára jellemző általánosítás és a partikularizáció együttes fennállásában megfogalmazzuk.

Székelyföldön, a térbirtoklás, és ilyen értelemben a szociális reprezentáció sajátos formájaként négy nagyobb emlékműállítási hullámot neveztek meg a folyamat elemzésével foglalkozó társadalomkutatók. Az elsőben az I. világháborúban elesett katonák emlékére állítottak kőkereszteket vagy oszlopokat a térség falvaiban, amelyek 1989 után váltak a magyarsághoz való tartozás szimbólumává (Bodó-Biró, 1993). A második hullám a negyvenes évek eseményei, amikor észak-erdély településein, a magyar állam kezdeményezésével számos országzászlót és emlékművet állítottak. A hatvanas években történt a harmadik emlékműállítási hullám, amely húsz éven keresztül a magyar és román részről egyaránt a szellemi-kulturális szféra építését célozta az identitásépítés járható útjaként. A negyedik emlékműállítási hullám 1989-ben kezdődött és az Európai Unióhoz való csatlakozással beinduló regionalizációs és lokalizációs folyamatokban mondhatjuk, hogy még ma is tart. Ebben az időszakban új szobrokat állítanak, és már meglévőket restaurálnak román és magyar részről egyaránt (Bodó-Biró, 1993). Az emlékművek mellett Székelyföldön szociális reprezentációnak tekinthető a nemzeti jelképek használata, a magyar település-táblák, a középületek magyar megnevezése és birtoklása, a hagyományok újraértelmezése és gyakorlása.

A szociális reprezentáció narratív formában való megjelenéseként értelmezhetők a közbeszédekben, megemlékező ünnepségeken elhangzó szimbolikus kijelentések, amelyek a múlt felidézésével gyakran értelmeznek politikai és társadalmi helyzetet (Péter, 2003). A megjelölt tereket tehát a hozzárendelt funkció, cselekvésrendszer és narratíva formálja a közösségi normák, értékek és jelképek közvetítőjévé. Ilyen értelemben beszélhetünk egy reprezentációban az egyén és a társadalom kölcsönös kapcsolatáról, amelyet a kommunikáció, az interakció biztosít. Tehát, miközben a szimbolikus térmegjelölések és az ehhez szorosan kapcsolódó közösségi összejövetelek által az identitás és a közös tudás, a múlt reprezentálódik, ezek a reprezentációk is hozzájárulnak egyfajta kulturális önkép, tudás, és ilyen értelemben közös identitás kialakulásához, elsajátításához. Ez a két folyamat mindenképp együtt értelmezhető (Becze, 2006).

Fontos azonban megjegyezni, hogy a jelentéstartalom az, amit a csoport tagjai elfogadnak, és ez nem feltétlenül egyezik meg az eredeti jelentéstartalommal. Itt érhető tetten a szociális reprezentáció elméletének identitásképző funkciója, ugyanis a csoport egyidőben fogadja el a közös jelentést, és szemléleti módot, amely segítségével elkülönül

más csoportoktól (Murányi-Ábrahám, 2011). Például az Erdélyben megrendezett emlékünnepek, a múlt felidézése, a közösségi hovatartozás megerősítése mellett gyakran rendelkeznek politikai szerepeket és elképzeléseket igazoló funkciókkal. A megemlékező összejövetelek a társadalmi struktúrát, megosztottságot, normatív szabályozó rendszert is közvetíthetnek, erősítve így a közösség koherenciáját (Becze, 2006).

Bíró és Oláh (1993) azt a Durkheim-i gondolatot elemezik, amely szerint az emlékművek csak a hatalmi beavatkozást megelőzően képezik az adott társadalmi szerkezet kollektív reprezentációját. Szerintük a székelyföldi térségben a közösség szempontjából azt lehet mondani, hogy a rendszerváltás után, tehát a politikai hatalom beavatkozása után, az emlékmű újbóli használatáért történő szimbolikus cselekvéssor a közösségtudat restaurálásának tekinthető, és ilyen értelemben van társadalomalakító szerepe (Bíró-Oláh, 1993).

A fenti áttekintés jelzi, hogy a doktori kutatásban vizsgált közösség lokális identitásának van szimbolikus identitás-újraértelmezési előzménye, amely a rendszerváltás után kezdődő, szimbolikus térfoglalási cselekvésekben ragadható meg. Ez a folyamat értelmezhető a szociális reprezentáció-elmélet keretén belül.

A lokális identitás „szintjei”⁹

Az emberek identitása elsősorban a közvetlen közösségi, társadalmi kapcsolataira, interakcióira vezethető vissza, ugyanis ezek biztosítják az én meghatározását és kontinuitását. Az előző fejezetekben röviden vázolt lokális folyamatokat, térbeli viszonyokat vizsgálva arra a következtetésre jutottam, hogy az identitás értelmezésében szükséges figyelembe venni a globális térben megjelenő más helyek közösségeit is, ugyanis az új kommunikációs technikák révén megnőtt a tapasztalati tér és önismeretünk forrását már nem csak a közvetlen fizikai környezetünk képezi. Ilyen értelemben egymás mellett többféle térbeli identitásunk létezhet, amelyet nem szükségszerűen választanak el országhatárok. Ahogyan Meyrowitz (2005) tárgyalja, a megnövekedett tapasztalati tér egy különleges én- és helytudat forrása, amelyben minden egyén szabadon alakíthatja kapcsolatait, és egyidőben

⁹ A téma feldolgozása részben megjelent saját publikációban: Blága Ágnes (2015): Szimbolikus helyek, cselekvések szerepe a székelyföldi Felcsík kistérségben: - METSZETEK - TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT 2015/4:(1) pp. 56-64.

több hálóba, több térhez kapcsolódhat. Az Európai Unióhoz való csatlakozás, illetve az ennek következtében kezdeményezett programok felerősítették ezt a folyamatot, és ez által a helyi identitás globális, nemzeti és lokális szinten is a gazdasági folyamatok részévé vált. Az ilyen értelemben különböző szintű identitás a személyes és társadalmi identitás fogalmak értelmezésével érthető meg. A személyes identitás a létezés folyamatosságának és azonosságának szubjektív megélése, és egy külső eszmével való azonosságot jelent. A társadalmi azonosságtudat kialakulása ehhez képest egy önmeghatározó kategória elfogadása, és a környezettel, közösséggel való azonosulást jelenti (Murányi-Ábrahám, 2011).

A szociális identitás elméletnek három szociálpszichológiai folyamata különíthető el: a szociális kategorizáció, amely során az egyén önmagát és másokat is kategóriákban észlel, továbbá a társadalmi összehasonlítás, vagyis a csoport fontosságának értékelése, valamint a szociális identifikáció (idézi Murányi-Ábrahám, 2011). Ez alapján az egyének, ugyanabban az időben, különböző társadalmi közösségeknek lehetnek tagjai. Ez az európai, nemzeti és regionális identitás együttes létezését feltételezi, amely a csoporton belül tudatosan, nem tudatosan, direkt vagy nem direkt módon, teljesen vagy részlegesen is kifejeződhet (idézi Murányi-Ábrahám, 2011).

Annak ellenére, hogy az identitás térhez és helyi tudáshoz kapcsolódik, sem térben, sem időben nincs állandó meghatározottsága, ezért tudatosan is alakítható, formálható. A globalitás segítségével az egyének különböző érzelmeiken és érdekeken keresztül több fizikai térrel is azonosulhatnak, „eladhatóvá” váltak a vidékek, előtérbe került az arculat-teremtés, a lokális identitás tudatos építése, a helymarketing (Nagy, 2013). A vizsgált közösséghez hasonló helyi közösségek önképének fontos része a „vidékimázs”, amely illeszkedik a természeti és épített környezethez, a helyi kulturális szokásokhoz, és életmódhoz (Kovách és társai, 2007). Ebben az imázsban különböző társadalmi csoportok érdekei reprezentálódhatnak kölcsönhatásban a térség gazdasági és társadalmi folyamataival, ezért fontos meghatározni a vidékimázs létrehozásában és befolyásolásában szerepet játszó egyéneket, csoportokat. Az identitás tehát társadalmi és gazdasági folyamatok során alakítható, befolyásolható, ami általában politikai, hatalmi kérdés (Nagy, 2008). A helymarketing segítségével létrehozott imázsok ugyanis egy idő után a helyiek identitásának részévé válnak, befolyásolják társadalmi cselekedeteiket, illetve meghatározzák a kapcsolataikat (Kovách és társai, 2007). A helyi identitás, mint belső erőforrás a gazdasági folyamatok részévé vált, vidékfejlesztők szerint el kell adni a települést, ugyanis a természeti

környezet, a gazdaság és a kulturális-szellemi szféra értékesítése egy céltudatos emberi tevékenység, és a társadalmi szükségletek kielégítését szolgálja (Horváth, 2003).

Az identitás európai, nemzeti és lokális szinten is értelmezhető, mert a felgyorsult információátadás, a fejlett technológiák és a mobilitás által önismeretünk forrását már nem csak a közvetlen, fizikai környezetünk határozza meg. Különböző érzelmek és érdekek alapján több közösség tagjai lehetünk. A helyhez való kötődés tehát tudatos stratégiákkal építhető, fejleszthető, és belső erőforrásként lokális tartalommal tölti fel a gazdasági ágakat. A lokális identitás, a társadalmi tőke egyik fontos tényezőjeként ilyen értelemben a gazdasági folyamatok fontos részét képezi.

3.2. A társadalmi tőke fogalma és a társadalmi kapcsolatok jelentősége

A társadalmi tőke fogalma és jelentése vidékfejlesztési szempontból az elmúlt évtizedben fokozatosan értékelődött fel, elsősorban a szereplők közötti kapcsolatok, kapcsolatrendszerek jelentőségének értelmezésében. A társadalmi tőke és a vidékkutatás fogalmak együttes használatának terjedését és dinamikáját több szerző elemezte (Putnam, 2000; Csizmadia, 2008), ami bizonyítja a társadalmi tőke fogalomrendszerének egyértelmű térnyerését a vidékfejlesztési szakirodalomban (idézi Megyesi, 2014: 25).

Más tőkefajtákkal ellentétben a társadalmi tőkét nehéz mérni, mert ezen a téren nehezen követhető a befektetések eredménye. Goodwin (2003: 1) szerint a társadalmi tőke egy nehezen mérhető készlet a társadalomban, ami magába foglalja a bizalmat, közös értelmezéseket, értékeket és tudást; tehát egy többdimenziós fogalom, amit legtöbb esetben a csoportok, hálózatok, normák, bizalom elemzése kapcsán alkalmaznak a különféle tudományterületeken. Többek között ezzel is magyarázható, hogy a szakirodalomban nincs egyértelmű és egységes meghatározás a fogalomra, és a gyakorlati alkalmazhatóságot számos kritika éri. Ennek ellenére a társadalmi tőke meghatározásával nagyon sok szerző, sokféle megközelítésben és tudományterületen foglalkozott. Ezek átfogó ismertetése nem dolgozatom tárgya, de a továbbiakban olyan szerzőket és megközelítéseket említek, amelyek jelzik, hogy vidékfejlesztési szempontból, a doktori kutatás során vizsgált térségben miért érdemes foglalkozni a társadalmi tőke fogalmával.

Általános értelemben, a társadalmi tőke a társadalmi struktúrák sajátossága, ami megkönnyíti a szereplők közötti tevékenységeket (Adler – Kwon, 2009). Adler és Kwon

(2009) a különféle tudományterületek elméleti megközelítéseinek szintetizálásával egy közös fogalmi keretrendszert dolgozott ki, amelyben a társadalmi tőke egyéni és közösségi szereplők erőforrása, amit a kevésbé és nagyon tartós társadalmi kapcsolatok hálózata határoz meg. Az idézett szerzők szerint a társadalmi tőkének három fontos forrása van: a hálózatok, a közös normák és a közös hiedelmek. Ezek a források, bár eltérő módon járulnak hozzá a társadalmi tőke kialakulásához, egymásra kölcsönös hatással vannak. A szabályok és a formális intézmények erős hatással vannak mindhárom tőkeforrásra. Emellett azonban érdemes figyelembe venni a hálózatok informális szabályait is, amelyeknek a be nem tartása szankciókkal jár az egyének számára.

A társadalmi tőke forrására a szabályokhoz hasonlóan a bizalom is hatással van, habár a szakirodalomban nincs egyetértés arra vonatkozóan, hogy a társadalmi tőke magába foglalja a bizalmat (Fukuyama, Putnam), vagy létrehozza azt (Coleman) (idézi Adler és Kwon, 2009: 97).

Mivel a társadalmi tőke fogalom, különösen vidékfejlesztési megközelítésben nagyon sok tényezőt magába foglal (többek között az előző fejezetben tárgyalt habitust, életstílust, identitást, hagyományokat) sok szerző eltérő módon értelmezi (Sík, 2006). Azonban minden értelmezésben közös keret a társas kapcsolatok. A fogalom különféle értelmezéseinek áttekintésével, valamint fejlesztéspolitikai alkalmazhatóságával több szerző foglalkozott (például Orbán-Szántó, 2006; Füzér és társai, 2006, Csizmadia, 2008; Megyesi, 2014; Balogh, 2015). A vidéki társadalmi gazdasági változások elemzését megcélzó munkák a társadalmi tőkéhez kapcsolódó hálózatosodás fogalmát, valamint a kapcsolatok és a közösségek felértékelődését hangsúlyozzák.

Csizmadia (2012) szerint a szervezetek közötti együttműködések esetében társadalmi tőkeként értelmezhetők a formális és az informális kapcsolatok egyaránt. Míg Bourdieu szerint (1997) a szereplők közötti hálózatokban elfoglalt szerep, a társadalmi-gazdasági pozíciók határozzák meg az erőforrások kihasználását, a tőkeeloszlást, Coleman a társadalmi csoportok hálózatában, a közösségekben jellemző szolidaritást és összefogást tekinti a társadalmi tőke alapjának. Bár a két elmélet alapján véve két különböző megközelítésben (az egyén és a közösség szempontjából) értelmezi a társas kapcsolatok jelentőségét, nagyon sok közös pont van bennük, ha azt nézzük, hogy egyének és csoportok milyen módon használják a társadalmi tőkét a társadalmi mobilitásuk, valamint bizonyos erőforrásokhoz való hozzáférés megkönnyítése érdekében, mint például a foglalkoztatottság, oktatás, társadalmi pozíciók (Brondizio és társai, 2009). A '90-es években Putnam munkássága

hangsúlyozta a társadalmi tőke szervezeti sajátosságát. A társadalmi tőke a társadalmi viselkedést és a rendet meghatározó szabályokra és normákra vonatkozik. Brondizio és társai (2009) munkája számára Bourdieu és Coleman megközelítése a helyi erőforrás hálózatok irányítása szempontjából fontos, valamint Putnam (2000) megközelítése hangsúlyozza, hogy tágabb értelemben a helyi hálózatok nagyobb társadalmi és ökológiai hálózatokba vannak beágyazódva. Putnam (2000) szerint megkülönböztethető az összekötő társadalmi tőke, amelyet erős közösségen belüli kapcsolatok (szolidaritás, kölcsönös segítség, belső kohézió) jellemeznek, valamint az áthidaló, összekapcsoló társadalmi tőke, amelyet gyengébb kötődések jellemeznek és alkalmas a különböző társadalmi csoportok közötti erőforrás egyesítésre, információcserére (idézi Orbán – Szántó, 2005: 59-60).

Megyesi (2014: 43-44) doktori értekezésében a társadalmi tőke és a kistérségi fejlesztéspolitika összefüggéseit vizsgálja és az összetartó, valamint az összekapcsoló társadalmi tőke alapján négy közösségtípust különít el: (1) közösségek, amelyekben a központi szereplő kapcsolatai határozzák meg a társadalmi tőke mértékét, (2) közösségek, amelyekben a helyi szereplők gazdag külső és belső kapcsolatrendszerrel rendelkeznek, (3) közösségek, ahol az összetartó és az összekötő társadalmi tőke mértéke is alacsony és végül (4) közösségek, amelyekben sok a közösségen belüli és kevés a közösségen kívüli kapcsolat. Mind a négy közösségtípus sajátos formában határozza meg a fejlődési folyamatokat. Az általam vizsgált térségben, a fejlesztéspolitikai kontextusban, vidéki térségekben leggyakoribb első ideáltípus jellemző leginkább, amelyben egy központi szereplő (valamint a köréje szerveződő kiscsapat) aktivitásán és kapcsolatrendszerén múlik a fejlesztési projektek sikeressége.

A közösségtípusok ilyen szempontú elemzésében fontos figyelni arra, hogy a társadalmi tőke a szervezetek több szintjén (egyéni, közösségi és társadalmi) magába foglalja a bizalom, normák, reciprocitás kialakulásának folyamatát. Ilyen értelemben, más tőkefajtaéhoz hasonlóan, a társadalmi tőkére is jellemző, hogy míg bizonyos egyének és csoportok számára lehetőségeket ad, másoktól lehetőségeket vesz el. Például ilyen a szavazás lehetősége, amelyet szabályok tesznek lehetővé, vagy a fent bemutatott közösségtípus, amelyben a központi szereplőn kívül más szereplők kevés társadalmi tőkével, és ilyen értelemben kevés befolyással rendelkeznek a fejlődési folyamatokra (Brondizio és társai, 2009). Grootaert és társai (2004) a társadalmi tőke mérésére kvantitatív módszert alkalmaztak, amelynek elemzési dimenzióit Dudwick és társai (2006) kvalitatív megközelítésben tárgyalják. Grootaert és társai (2004) szerint a társadalmi tőkének hat

dimenziója van: (1) csoportok és hálózatok, (2) bizalom és szolidaritás, (3) közös cselekvés és együttműködés, (4) információ és kommunikáció, (5) társadalmi kohézió és inklúzió, (6) hatalom és politikai cselekvés. Ezek a dimenziók két különféle gondolkodásmódot közvetítenek a társadalmi tőkéről (idézi Dudwick és társai, 2006: 1-2).

Az első megközelítés elsősorban Pierre Bourdieu nevéhez kapcsolódik, és arról szól, hogy a társadalmi kapcsolatok hogyan segítik, vagy épp akadályozzák az egyéneket és csoportokat az erőforrások kihasználásában. A hálózatban azok az egyének vagy csoportok rendelkeznek nagyobb társadalmi tőkével, akik a hálózatban elfoglalt pozíciójuk alapján könnyebben hozzáférnek az erőforrásokhoz. Ilyen értelemben a társadalmi tőke eloszlása közösségektől függetlenül egyenlőtlen és rétegzett. Tehát a társadalmi tőke a befogadás és a kizárás eszköze egyaránt lehet. Ugyanígy az erőforrásokat is lehet pozitív és negatív célokra is használni (Dudwick és társai, 2006).

Csizmadia (2014) szerint rendszerszintű megközelítésben a társadalmi tőke akkor lehet negatív értelmű, ha bizonyos szervezetek tudatos kizárására használják. Például a szociális intézményrendszeren belül a túl erős kontroll növelheti a centralizációt, ami rossz modellek kialakulásához vezet (Csizmadia, 2014). Brondizio és társai (2009) a társadalmi tőke negatív oldalát a bűnbandák, maffia szervezetek, illetve az állam korrupciós hálózatainak struktúrájában keresztül tárgyalják, amelyekben a társadalmi tőke felhalmozása a kontroll fenntartásának, valamint a manipulációnak a fő eszköze a fizikai tőke és a profit megszerzése céljából.

A társadalmi tőkéről való másik gondolkodásmód, a formális és az informális hálózatokra fókuszálva a csoportot tekinti elemzési egységnek. A közösség tagjai közötti interakciók, együttműködések vannak a középpontban. Mivel ebben az esetben a társadalmi tőke a társadalmi interakció mutatója, fontos szerepet kapnak az állami, valamint a jogi intézmények. Ez a megközelítés elsősorban Robert Putnam nevéhez fűződik (Dudwick és társai, 2006).

Ezt a két megközelítést Dudwick és társai (2006) integrált módon alkalmazzák, és munkájukban azt vizsgálják, hogy a különböző hálózatok hogyan segítik, vagy épp nehezítik az erőforrásokhoz való hozzáférést. Megállapítják, hogy függetlenül attól, hogy a társadalmi tőke megközelítést kvalitatív, vagy kvantitatív kutatásokban alkalmazzák, minden esetben hangsúlyt (időt és erőforrást) kell fektetni az adott kutatás szempontjából releváns elemzési keret kidolgozására. Főleg fejlesztéssel kapcsolatos kérdések vizsgálatakor szerencsés több megközelítést figyelembe venni, természetesen a kutatási kérdés jellegét, a kutatási

problémát és a helyi kontextust szem előtt tartva. Nem lehet egy mindentől független elemzési keretet használni, különösen az eleve többtényezős vidékfejlesztés területén.

A doktori kutatás szempontjából a társadalmi tőke hat dimenziója közül mindegyik fontos, például a csoportok és hálózatok dimenzió a Felcsík Kistérségi Társulás létrehozása és működése szempontjából. Közös cselekvés és együttműködés dimenzió, amikor a társulástól függő és független településközi együttműködések vizsgálom. Ezzel szoros összefüggésben van a hatalom és a politikai cselekvés dimenzió, különösen, amikor a rurális elitek hivatali funkcióin túlmutató szerepeket elemzem. A szolidaritás, bizalom dimenzió, amikor a vizsgált térség közösségének identitását, szimbolikus cselekvéseit, társadalomtörténeti meghatározottságát tárgyalom. Az információ és kommunikáció, valamint a társadalmi kohézió és inklúzió dimenziók az erőforrás felhasználáshoz szorosan kapcsolódó tudásformák, fejlesztéspolitikai elképzelések és településközi együttműködések elemzésénél szükségszerű.

Ahogy Dudwick és társai (2006) tárgyalják, ez a hat dimenzió egymással szoros összefüggésben van. Az elkülönítés a téma megragadása szempontjából lényeges. Kvalitatív módszerekkel jól megérthető a társadalmi tőke kialakulásának kontextusa és folyamata, ami a kutatás egyik fontos célja. Lényeges kérdésként merül fel, hogy ugyanabban a csoportosulásban bizonyos települések miért fejlettebbek? Néhány személy miért dominálja a helyi, fejlesztési folyamatokat? Miért rendelkezik kizárólagos hatalommal az erőforrások felett, ha elviekben mindenkinek ugyanolyan esélye van rá, és ezt ráadásul törvények szabályozzák? Ilyen jellegű kérdések elemzésekor adhat magyarázatot a társadalmi tőke működése.

A társadalmi tőke alkalmazása vidékfejlesztési területen a következő kérdések elemzése esetében indokolt: milyen működési mechanizmusai vannak egy adott közösségnek? Mi szervezi a szereplők és a csoportok közötti interakciókat? Mi motiválja az együttműködések?

Értelmezésem szerint a doktori kutatási témában együttesen alkalmazhatóak az elsősorban Bourdieu és Coleman munkásságához kapcsolódó, egyéni és közösségi megközelítések, ugyanis az elemzés dimenziói határozzák meg, hogy egy adott kérdésben, vidékfejlesztési szempontból miként értelmezhető a társadalmi tőke. Például települések közötti együttműködések elemzése során nem lehet elkerülni a rurális elit szerepének és kapcsolatrendszerének jelentőségét, de ugyanakkor a közösségi tudás funkcióját sem,

aminek a társadalmi tőke különféle értelmezései alapján, pozitív és negatív hatásai egyaránt lehetnek.

3.3. A külső és belső kapcsolatok, mint exogén és endogén erőforrások

Vidékfejlesztési szempontból fontos kérdés, hogy egy adott régióban mi a domináns fejlesztési és fejlődési modell. Ez leginkább a fejlesztési tevékenységek során alkalmazott tudás és az együttműködési modellek által érthető meg, ami szorosan kapcsolódik a szereplők és csoportok külső és belső kapcsolataihoz, az endogén és az exogén erőforrások felhasználási módjához, és ilyen értelemben a társadalmi tőke fogalmához. A területi egységek fejlődési modelljeinek szereplőkhöz és szereplőhálózatokhoz, erőforrás felhasználáshoz kapcsolódó dimenziói jól vizsgálhatók a társadalmi tőke ide vonatkozó elméleti keretein belül.

Az egyének, csoportok és szervezetek hálózatait, az emberek közötti kapcsolatokra fókuszálva sok szerző a társadalmi tőke legfőbb forrásának tekinti. Például az Adler és Kwon (1999) a társadalmi tőkeelmélet csoportosításban három elméletet különít el: a belső fókuszpontú, a külső fókuszpontú és a fókuszpont szerint nem besorolható elméletek. Mindhárom elmélet típusban központi szerepe van az emberek közötti kapcsolatoknak, attól függően, hogy az külső, belső vagy egyaránt külső és belső erőforrásként van kezelve. A belső fókuszpontú elméletekben a hálózaton belüli kapcsolatok vannak előtérben, amelyek megkönnyítik az egyének közötti interakciókat. Ide sorolható például Brehm és Rahn (1997), Fukuyama (1997), Inglehardt (1997), Thomas (1996), Portes (1998), Putnam (1995) társadalmi tőke értelmezése, amelyben fontos szerepe van a kooperációt megkönnyítő közös céloknak, a kohézióknak, értékeknek, normáknak, kultúrának, bizalomnak, hagyománynak, ami közös (akár gazdasági) célok és előnyök elérése érdekében is használható. Ez a megközelítés a politika és a fejlődéselméleti megközelítésekben elterjedtebb (idézi Adler és Kwon, 2000: 91-92).

A külső fókuszpontú elméletekben (Baker, 1990; Belliveau és társai, 1996; Bourdieu – Wacquant, 1992; Boxman és társai, 1991; Burt, 1992; Coleman, 1988; Portes, 1998) a társadalmi tőke külső erőforrás, ami a szereplők külső kapcsolataiban, szereplők közötti

kapcsolatokban termelődik, tehát ebben a megközelítésben lényeges a hálózatban elfoglalt pozíció, ami meghatározza az egyéni célok elérését (idézi Adler és Kwon, 2000: 91-92).

A belső és külső fókuszpontú elméletek Adler és Kwon (2000) szerint alapjában véve nem zárják ki egymást és az, hogy ezen belül az indirekt vagy a direkt kapcsolatok fontosabbak, mindig helyzet-, környezet- és problémfüggő, valamint függ a többi társadalmi tőkeforrástól.

A hálózati elméletalkotók (pl. Granovetter, Lin) szerint a belső és a külső kapcsolatok is hatással vannak a társadalmi tőkére. Erre alapozva Coleman (1988) tőke értelmezése szerint a társadalmi tőke szereplők közötti kapcsolatokból származó, különböző entitások összessége, amely egy struktúrán belül cselekvésre ösztönözi az egyéneket és intézményeket. Portes (1998) szerint a coleman-i megközelítésben nem különül el egymástól a társadalmi tőke forrása és hatása. A kritika alapján Portes (1998) inkább Bourdieu (1980) társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésével kapcsolatos megközelítését emeli ki, amelyben a csoporthoz való tartozáson alapuló erőforrások kerülnek előtérbe. Portes (1998) tanulmányában ilyen értelemben a társadalmi tőke forrásának tekinti a struktúrában rejlő értékeket, a szolidaritást, reciprocitást és bizalmat, ami meghatározza a szereplők tevékenységeit.

A disszertációban amellet érvelek, hogy fejlesztéspolitikai szempontból a külső és belső kapcsolatok egyaránt fontosak a társadalmi tőke termelődésében, erősítésében. Továbbá fontosnak tartom kiemelni Putnam (2000) és Ostrom (1994) megközelítését, akik szerint a hálózatok informális interakciókat jelenthetnek a csoporton, vagy szervezeten belül.

Lin (2001) fentiekhez hasonló társadalmi tőke elmélet csoportosítása is a bourdieu-i és a coleman-i hagyományok megkülönböztetésén alapuló egyéni és közösségi elméleteket választja szét.

A társadalmi tőkeelméletet fejlesztési kérdések elemzésében alkalmazzák Vermeire és társai (2008), akik kilenc európai régióban vizsgálták a vidéki megújulásban, innovációban szerepet játszó endogén (a helyi aktorok által felismert erőforrások) és exogén (a külső ipari szektorhoz és az államhoz kapcsolódó szereplők) tényezőket, valamint az azok közötti kapcsolatokat. Az idézett szerzők szerint integrált vidékfejlesztési modell ott alakul ki, ahol a belső és a külső erők együttműködnek, tehát a helyi szintű intézmények együttműködnek a külső környezettel. Egy régió fejlődési modelljét mindig az határozza meg, hogy a vidékfejlesztés kulcsszereplői milyen tényezőket (külső vagy belső) tartanak fontosabbnak. Ez a megközelítés a társadalmi tőke elméletéhez igazodik és elemzi az összekötő és az

összetartó társadalmi kapcsolatok fejlesztéspolitikai szempontú fontosságát. A tanulmány hipotézise alapján azok a régiók sikeresebbek, fejlettebbek és innovatívabbak, amelyek összeegyeztetik az endogén és az exogén tényezőket a különböző típusú tudáscsere folyamatában (Vermeire és társai, 2008).

A vidékfejlesztés exogén modellje a modern fejlődési modell, amelyben a vidéki térségek fejlődése a városi gazdaságtól függ. A fejletlenséget pedig az határozza meg, hogy az adott térség milyen messze helyezkedik el a várostól. Ebben a modellben az államnak kulcsszerepe van. A '70-es évekig ez volt a domináns fejlesztési modell, ami azért veszített népszerűségéből, mert függővé tette a vidéki gazdaságot a külső forrásoktól és a politikai döntésektől. Ezzel szemben az endogén fejlődési modell a globális kihívások kezelésének folyamatában területorientált szempontból közelíti meg a helyi erőforrások felhasználásának kulcsfontosságát. Ebben a megközelítésben nagyon fontosak a helyi szereplők szükségletei, képességei és elképzelései. A részvételi fejlődés ilyen értelemben egy cél és eszköz. A társadalmi tőke endogén tényezőnek számít, és olyan elemeket foglal magába, mint az informális kapcsolatok, verseny, zárt hálózatok, belső fókusz, tacit tudás, flexibilitás, versenyképesség, környezettudatosság, társadalmi elfogadottság (Vermeire és társai, 2008).

Az endogén fejlődési modellben a társadalmi tőke legfontosabb szerepe a társadalmi részvétel megerősítése, a közösségi cselekvések és a civil aktivitás (Balogh, 2015), amelyről részletesebben a következő fejezetben lesz szó.

3.4. A társadalmi tőke, civil szerveződés, vidékfejlesztés

Mivel a kutatás során vizsgált Felcsík kistérség intézményi háttere – a Felcsík Kistérségi Társulás – egy fejlesztési célok elérése érdekében társult, nyolc településből álló szervezet, a továbbiakban olyan szakirodalmi megközelítéseket tárgyalok, amelyek a társadalmi tőkét és a vidékfejlesztést, a civil szervezetek által meghatározott társadalmi interakciókon keresztül hozzák összefüggésbe. A fejezetben tárgyalt szempontok értelmezési keretet jelentenek a vizsgált kistérség intézményi háttértől függő és független fejlesztési folyamatainak elemzésében.

A társadalmi tőke és a vidékfejlesztés összefüggéseit vizsgálva, számos koncepcióban szerepel a társadalmi kapcsolatrendszeren alapuló közösségi fejlődés, versenyképesség, kollektív cselekvés és társadalmi együttműködés. Ebből a szempontból a társadalmi tőke

funkciója a civil társadalom működtetése és megerősítése, ami a demokratikus politikai rendszer alapja (idézi Balogh, 2015:43). A politikatudományhoz inkább kapcsolódó Putnam (2006) munkássága a társadalmi tőkén keresztül a civil társadalom jelentőségét hangsúlyozza, és amellet érvel, hogy azokra a közösségekre jellemző a nagyobb gazdasági növekedés, amelyek megfelelő társadalmi tőke készlettel rendelkeznek (egyének közötti kapcsolatok, kölcsönösség, bizalom). Tehát ebben a megközelítésben Bourdieu (1998) felfogásához képest a társadalmi tőke inkább kollektív jellemző, ami meghatározza az egyének együttműködését a közös célok elérése érdekében. Ilyen értelemben van fontos szerepe a köz- és politikai intézmények iránti bizalomnak, amely bár nem tekinthető a fejlődés kizárólagos eszközének, biztonságos társadalmi interakciókon keresztül elősegítheti a társadalmi és gazdasági hatékonyságot (Orbán – Szántó, 2005). Orbán – Szántó (2006) itt utal a társadalmi tőke negatív oldalára, ami nem szerencsés helyzetben olyan érdekcsoportok létrehozását és működését is támogathatja, amelyben a civil társadalom szereplői a közösségi forrásokat magáncélokra is használhatják.

Balogh (2015) szerint a társadalmi tőke fejlesztéspolitikai szerepe két szempontból fontos: a társadalmi tőke rendszerre gyakorolt hatásának megragadása, és a kormányzat ráhatási lehetőségei a társadalmi tőke képződésére. Mivel a társadalmi tőke többnyire a hagyományok, történelem, közös tapasztalatok, vallás és egyéb társadalmi tényező hatására alakul ki, kormányzati szempontból korlátozott mértékű és nehezen mérhető a ráhatás. Ennek ellenére a fejlesztési intézmények egyre nagyobb mértékben figyelembe veszik ezt a tőkefajtát is a különféle, gazdasági növekedést és versenyképességet megcélzó tevékenységeik során (Balogh, 2015:43-44).

A civil szerveződés vidékfejlesztési szerepe kapcsán érdemes figyelembe venni a társadalmi tőke működési mechanizmusait: információáramlás, kölcsönösségi/kölcsönös segítési norma, közösségi fejlődés és versenyképesség, kollektív cselekvés és társadalmi együttműködés, illetve közösségi tudat, bizalom és szolidaritás (Orbán – Szántó, 2005: 59). Ilyen mechanizmusokban, politikai szempontból, a társadalmi tőke a civil társadalom megerősítéséhez járul hozzá, ami elengedhetetlen tényező egy demokratikus, hatékony kormányzásban (Orbán – Szántó, 2005).

Birch – Whittam (2008) a regionális fejlődés kutatása terén a társadalmi tőke fejlesztésének lehetőségeit vizsgálja a harmadik szektor fenntartható fejlődésre gyakorolt szerepén keresztül. Kovách (2010) szerint az EU fejlesztéspolitikájának átalakulásával a civil szervezetek befolyást gyakorolnak a helyi és regionális szintű területfejlesztési programok

megvalósítására. Bár vitatható az új szervezetek (például LEADER program) hatékonysága, az EU fejlesztéspolitikai intézkedései, az endogén fejlesztési modellen keresztül szorgalmazzák a társadalmi tőke piacszabályozó szerepének figyelembevételét (Kovách, 2010). Berky – Kullmann (2011) szerint a civil szervezetek szerepét erősíti a kooperáció és partnerség elveinek előtérbe kerülése.

Kovách – Kučerová – Megyesi (2005) szerint a civil szervezetek, a partnerségek és az együttműködések jelentősége több szinten előtérbe került a területfejlesztési programokban annak a felismerésnek következtében, amely szerint a gyors gazdasági és környezeti változások mellett az integráció és a hálózatosodás biztosítja a fejlődést. Ilyen értelemben kerülnek előtérbe a részvételen alapuló, alulról kezdeményezett fejlesztési stratégiák, amelyek a civil szférában rejlő erőforrásokat is figyelembe veszik, és amelyek az EU-csatlakozás után Magyarország esetében sikeresen aktivizálódtak (Kovách, 2005). A társadalmi tőke ilyen értelemben fontos szerepet játszik a területfejlesztésben.

Magyarországon az 1996-os területfejlesztési törvény biztosít keretet a civil szervezetek területfejlesztésben betöltött szerepének (helyi önkormányzatok számára társulások létrehozása, Kistérségi Fejlesztési Tanácsok). Ez az önkéntes civil szerveződés egy formája, amelybe minden társadalmi szervezet bekapcsolódhat. 2004 óta szintén Magyarországon kormányrendelet szabályozza a civil szervezetek helyi döntési folyamatokban betöltött funkcióját (idézi Balogh, 2015: 45)

3.4.1. Közösségek és civil szervezetek társadalmi integrációs megközelítésben

A társadalmi tőke, civil szerveződés és vidékfejlesztés témakörben értelemszerűen terelődik a figyelem a társadalomban működő kisebb-nagyobb közösségek társadalmi integrációs szerepére, amit Légmán (2012) kulcskérdésként tárgyal. A hivatkozott szerző tanulmányában feltehető a kérdés, hogy az egyének individualizálódása mellett milyen szinten tudnak működni a közösségek? A hagyományos közösségek állandó értékei, előre meghatározott identitásai, normarendszere, szabályai mellett sokkal könnyebb volt az egyén integrációja, mint napjaink modern közösségeiben. Bár Légmán (2012) tanulmánya alapján véve nem a civil szervezetek társadalmi integrációs szerepét tárgyalja, véleményem szerint, napjaink modern társadalmában a civil szervezetek a hagyományos közösségek egykori szerepét pótolják.

Légmán (2012) tanulmányában azt tárgyalja, hogy a szakirodalomban két ellentétes folyamatról van diskurzus, egyrészt a sok választási lehetőség, pluralizálódás révén az egyének elveszítették a megszokott keretekhez való igazodás biztonságát, másrészt ezzel a folyamattal párhuzamosan egyfajta bezárkózási folyamat érvényesül, amelyben újra a közösségek ismert kereteihez, kategóriáihoz való fordulás a jellemző. A tanulmány első felében a szerző a közösség funkcionális megközelítéséből kiindulva, egy történeti áttekintés révén foglalja össze azokat a klasszikus szociológiai elméleteket és meghatározásokat, amelyek révén integrációs-dezintegrációs tényezőket vizsgál. A tanulmány második felében az identitás változásairól, az egyén és közösség viszonyáról van szó. A tanulmányban megfogalmazott fontos kérdések, hogy milyen szinten jöhet létre egy egyén közösségbe történő integrációja? Már meglévő identitásformákat fogadunk el, vagy lehetőségünk van magunknak is formálni a közösséget? A közösségek mennyire segíthetik vagy gátolhatják a társadalmi integrációt?

Napjainkban az egyének annak ellenére, hogy beleszületnek egy közösségbe, a pluralizálódás következtében saját választásuk szerint több közösséghez is tartozhatnak, tehát a hagyományos közösségek meghatározottsága helyett az önmeghatározás lépett érvénybe. Légmán (2012) szerint mivel a közösség képe ma már nem tudja megszüntetni az idegen világ terhét, ezért minden egyénnek meg kell találnia a vele történő események értelmét. Ebben az önmeghatározási folyamatban támogatást a történeti szervező elvek, valamint az irodalmi, vallási, jogi narratívák adnak, de meg kell említeni a médiát is. Az így közvetített közösségrepresentációknak két formája van, az adott és a választott közösség. Az adott közösség, Tönnies (1983) hagyományos közösségmeghatározásához hasonlóan születésünktől halálunkig végig kísér, kész identitást ad, és háttérbe szorul benne az individuum. A kollektív tudat biztonságot, folytonosságot ad az egyén számára és akkor kerül előtérbe, ha külső fenyegetettséget érzékel. Ilyenkor szükségesnek érzi saját önképének megmutatását, megerősítését. Erre példa az általam vizsgált székelyföldi közösség rendszerváltás után történő identitás-újraértelmezési törekvése.

Az adott közösség jellemvonásaival ellentétben a választott közösség autonóm egyének szabad társulása, ahová mindenki saját akaratából csatlakozik. Ilyen közösségeket hozhatnak létre például a civil szervezetek. Ezek lehetnek multilokálisak, multikulturálisak, ahogyan Légmán (2012) írja, és az egyének egyszerre több csoport tagjai is lehetnek. Közös cél megszűnése esetén azonban ezek a csoportok könnyen felbomlanak, éppen ezért az

egyének számára a biztonságérzet helyett csak ideiglenes identitást, valahová tartozás élményt nyújtanak.

A pluralizálódással párhuzamosan előtérbe került a társadalmak dezintegráltságának a kérdése. A zárt, homogén csoportok között harc folyik a kedvezőbb pozíciók elérésére, s úgy tűnik, egyre többen szorulnak ki az érdekérvényesítésre képes csoportokból és alkotnak kényszerközösségeket. Erre jó megoldás Légmán (2012) szerint az inklúzió, az elfogadó nyitott közösségek megléte, ami a sokféleség elfogadásán alapul. Ez a fogalom először az oktatásban jelent meg a speciális nevelési igényű gyerekekkel való foglalkozási módként. Ez alapján nincsenek kategóriák, csupán különböző lehetőségekkel rendelkező egyének. Ezekben a közösségekben a sokféleség a normális. Mindez társadalmi szinten is érvényes lehet, ami növelheti a társadalmi integráció érzetét. Az inklúzió társadalmi szinten történő meghatározása szerint nem integrálandó csoportok vannak, hanem különböző képességű, identitású emberek. Ez a megközelítés túllép a különböző kisebbségi csoportok integrációs kényszerén, a cél nem az, hogy a kisebbség alkalmazkodjon a többség által meghatározott normákhoz, hanem az, hogy egyéni igények alapján alakuljanak az együttélés normái. A különbözőség nem hátrány, hanem lehetőség a sokféleség értéként való megélésére, ami nem veszélyezteti identitásunkat.

Ezeket az irányelvet támogatják az Európai Unió fejlesztéspolitikai törekvései is, mert a sokféleség elismerésével párhuzamosan lehetséges a nemzetállami szinten történő integráció. Az elképzelés azon a felismerésen alapul, hogy az egyének identitásának a lokális és nemzeti szint felett van egy európai szintje, amely a társadalmi azonosságtudat kialakulásával magyarázható, mert napjainkban a felgyorsult információátadás, a fejlett technológiák, a mobilitás révén önismeretünk forrását már nem csak a közvetlen, fizikai környezetünk határozza meg, hanem különböző érzelmeken és érdekeken keresztül több közösség tagjai lehetünk. Ez alapján társadalmi identitásunk alakítható, befolyásolható, ami felértékeli a helymarketing és a vidéki imázsépítés szerepét, mert a helyhez való kötődés egy olyan belső erőforrás, amely lokális tartalommal tölti fel a gazdasági ágakat (Ray, 1998).

3.5. A társadalmi tőke értelmezési és alkalmazhatósági kérdései a régiók gazdasági fejlődésében

Az alábbiakban Stephanie Harter (1998) tanulmánya alapján foglalom össze a társadalmi tőke régiók gazdasági fejlődésében fontos értelmezési és alkalmazhatósági

kérdéseit. A társadalmi tőke alkalmazhatóságával kapcsolatos problémák ismertetése mellett a fejezet mellett érvel, hogy a társadalmi tényező figyelembevétele nélkül nem lehetséges a fenntartható gazdasági fejlődés. Továbbá a társadalmi tőke mérése, alkalmazása régióként és országoként eltérő társadalmi, gazdasági és kulturális sajátosságok figyelembevételét teszi szükségessé.

Harter (1998) írásában a társadalmi tőke és a regionális fejlődés kapcsolatára fókuszálva véleményezi Peter Kirkow, „Russia’s Regional Puzzle: Institutional Change and Economic Adaptation” című művét. A tanulmányban, az oroszországi gazdasági sajátosságok elemzésén keresztül a társadalmi tőke szerepével, mérésével kapcsolatos legfontosabb kérdések kerülnek előtérbe, amelyek a társadalmi tőke fogalom megjelenése és elterjedése óta foglalkoztatják a gazdasági fejlődésben érdekelt szakembereket, társadalomkutatókat egyaránt. A téma aktualitását jelzi, hogy a társadalmi tőke fogalom és koncepció egyre több vidékfejlesztési szakirodalom, társadalomtudományi kutatás, vidékfejlesztési intézkedés és stratégiai anyag kulcseleme.

A tanulmány gondolatmenetének kiindulópontja az, hogy az oroszországi gazdaság régiói közötti teljesítménybeli különbségek magyarázatánál a társadalmi tőke egy fontos, de semmiképp sem kizárólagos szempont. A szerző ezt több érveléssel is alátámasztja, reflektálva Peter Kirkow művére, aki szerint az oroszországi régiófejlődési sajátosságok a társadalmi tőke készletekre visszavezethető útfüggőséget jelölnek és ebből adódóan empirikusan bizonyítható, hogy a gazdasági jólét fokozható a társadalmi részvétellel, közös akciókkal, együttműködésekkel, bizalommal stb. A társadalmi tőke Putnamhoz (2000) és Fukuyamához (1997) visszavezethető, ilyen szerű alkalmazását Harter elsősorban a mérhetőség miatt tartja problematikusnak. Továbbá, bár elismeri Oroszország kapitalizmusának kulturális különbségekből adódó eltéréseit, a személyes kapcsolatok kenőpénzzel és a hatóságok átverésével való összefüggéseit nem tartja előnyösnek a gazdasági növekedés szempontjából. Szerinte a helyi hálózati egyensúly nem vezet általános gazdasági egyensúlyhoz, amelynek következtében nem a társadalmi tőke határozza meg a regionális gazdasági sikertörténeteket.

Véleményem szerint Harter (1998) kismértékű relevanciát talál a társadalmi tőke régiófejlődésben való alkalmazhatóságában, ami az új vidékfejlesztési paradigma és a vidékfejlesztési tapasztalatok szerint nem biztos, hogy helytálló elgondolás. A régiók kialakításával és fejlesztésével kapcsolatos tapasztalatok például azt mutatják, hogy

társadalmi tényező nélkül a fejlesztési projektek nem eredményeznek fenntartható gazdasági fejlődést (például Ploeg és társai, 2000, Ray, 1996).

Harter (1998) tanulmányának legfontosabb tanulsága az, hogy a társadalmi tőke mérése, alkalmazása esetén mindig figyelembe kell venni az adott régió és ország társadalmi, gazdasági és kulturális sajátosságait. Erre kiváló példaként hozza fel a szerző a társadalmi klubok számát, mint mérőeszközt, ami Oroszországban nem alkalmazható úgy, mint ahogyan azt Putnam teszi Olaszország esetében. Harter szerint orosz kontextusban a társadalmi klubok és a társadalmi tőke közötti összefüggés azért nem egyszerű, mert nem lehet egyértelműen meghatározni, hogy egy régiónak azért van-e kevesebb klubja, mert kevésbé szociálisak az emberek, mert a meglévő klubok mérete nagy, vagy éppen azért, mert a gazdasági sajátosságok miatt kevesebb embernek van ideje klubokba járni. Egy másik ehhez hasonló példa a sztrájkokhoz kapcsolódik. Kirkow álláspontjához képest Harter szerint a sztrájkok nem minden régióban vannak negatív hatással a társadalmi tőkére, ugyanis, ha a sztrájjal töltött idő nem túl hosszú, a tevékenység hozzájárulhat ahhoz, hogy bizonyos emberek és szervezetek között egyetértés alakuljon ki bizonyos kérdésekben, ami társadalmi konszenzushoz, és ilyen értelemben társadalmi tőke termelődéshez is vezethet.

Egy másik fontos szempont a társadalmi tőke és a gazdasági fejlődés kapcsolatának értelmezésében az intézmények kialakulása és működése, ami minden régióban másképp alakul a meglévő gazdasági szerkezet, a vállalkozási hagyományok és a szereplők függvényében. Mivel nehezen megállapítható, hogy a társadalmi tőke előfeltétele-e az intézmények kialakításának és működésének, vagy maguk az intézmények termelik a társadalmi tőkét, a külső befektetés túlságosan költséges lehet és nem jelent egyértelmű megoldást a gazdasági teljesítmény növelésére. Jó példa erre az Európai Unióban több mint 20 éve működő LEADER program, amely fejlesztéspolitikai szemléletként és módszerként különböző társadalmi körülmények között eredményezett intézményesülési folyamatot az EU-s tagállamokban. A program hatékonyságával kapcsolatos elemzések alapján arra lehet következtetni, hogy a gyakorlati alkalmazást a közös elvek ellenére nagymértékben meghatározzák az adott országok és régiók meglévő működési mechanizmusai, és ilyen értelemben, nagyon sok esetben az intézményesülés nem támogatja a helyi demokrácia kialakulását, különösen olyan bürokratikus kormányzási hagyományok esetében, mint amelyek Oroszországot jellemzik (Grandberg és társai, 2015). Harter szerint minden régió esetében érdekes az új normák és szabályok bevezetése, az intézmények kialakulásának

nyomon követése és nehéz megállapítani, hogy a folyamatok milyen összefüggésben vannak a társadalmi tőkével.

Szerintem a társadalmak sajátos működési mechanizmusainak figyelembevétele mellett a társadalmi tőkére alapozó befektetéseknek lehetnek pozitív, gazdasági növekedést serkentő eredményei. Fejlesztéspolitikai szempontból a társadalmi tőke egy olyan endogén erőforrás, amelyre számos projektben alapozni lehet, függetlenül attól, hogy a személyes kapcsolatok milyen mértékben függenek össze a normaszegéssel és a szabályok kijátszásával. Elfogadható számomra Harter vélekedése arról, hogy általánosan érvényes szabályok és normák betartása nélkül nehezen elérhető az országos és akár nemzetközi szintű gazdasági stabilitás, de kérdés, hogy nem fejlődőképesebb egy régió, ha saját erőforrásaira építve, saját szabályok és normák alapján önfenntartó? Például a termékek szabványosítása és ezáltal a piac átláthatóbbá tétele nincs káros hatással a helyi gazdaságok működésére, kedvezve ezáltal az eleve nagy gazdasági tőkével rendelkező vállalatoknak? Véleményem szerint a régiók gazdasági fejlődésének elemzésekor ezeket a kérdéseket mindenképp figyelembe kell venni. Oroszországban a gazdasági szereplők együttműködéseit a személyes mechanizmusok határozzák meg, amelyekben a hírnév és a megismételt üzlet a legfontosabb tényező a formális társadalmi hálózatok kialakulásában és a gazdasági előnyszerzésben. A hírnév megszerzhető és a bizalom kialakítható, a személyes gazdasági kapcsolatok felülírják az új és modern intézményeket. Harter ebben az összefüggésben a bizalom három formáját különíti el: karakter-alapú, folyamat-alapú és intézmény-alapú bizalom. Oroszországban a szovjet minta alapján a folyamat-alapú bizalom dominál, amelyhez lazább gazdasági rendszer, kevesebb tranzakció, intézmény és nagyobb társadalmi tőke kapcsolódik. A gazdaság növekedésével a társadalmi tőke csökken, és a reciprocitás és a többszintű kapcsolatok inkább a kevésbé fejlett gazdaságokhoz kapcsolódnak. A modern gazdaságokat az intézmény-alapú bizalom jellemzi és szervezi. Harter éppen ezért azt a következtetést vonja le, hogy bár a régiók gazdaságának elemzésekor a társadalmi tőkéhez hasonló, nem-gazdasági tényezőket is figyelembe kell venni, nagyon fontos a fogalmak meghatározása és a fogalmak konszenzusos értelmezése. Szerinte a régiók gazdaságának útfüggősége a személyes kapcsolati hálózatokkal és a társadalmi tőkével hozható összefüggésbe, ami a gazdaság növekedéséből adódó semleges intézmények létrejöttével háttérbe szorul. Harterrel ellentétben véleményem szerint a fejlett gazdaságokban is ugyanolyan mértékben jelen van a társadalmi tőke, csak egy más formában. Ilyen értelemben nem egyértelmű számomra, hogy a modern gazdaságot működtető intézmény-alapú bizalmat miért

asszociálja a társadalmi tőke csökkenésével. Emellett nem érték egyet a szerző azon megállapításával, amely szerint működhetnek semleges, társadalmi tőkétől mentes intézmények. Az intézményesülés más-más szintjeiről lehet beszélni, ami a társadalmi tőke más-más szintjének és formáinak megfelelően működik.

3.6. Az identitás és a társadalmi tőke szerepe a regionális fejlesztésben

A továbbiakban az identitás és a társadalmi tőke területfejlesztésben játszott fontos szerepének szemléltetésére a Hussein és társai (2015), valamint Jo Lee és társai (2005) tanulmányainak fontosabb következtetéseit mutatom be. A vizsgált térség fejlődésének regionális szempontú megközelítésében továbbá fontos figyelembe venni a romániai sajátosságokat. Ennek érdekében Russu (2014) írása alapján emelek ki néhány fontosnak vélt tényezőt, melyek igazolják a régiók eltérő, belső erőforrásokra alapozó stratégiáinak szükségességét.

Mivel a gazdasági fejlődési modellek már nem képesek kielégítő módon magyarázni, hogy egyes területek miért fejlettebbek másoknál, az elmúlt években egyre nagyobb figyelem irányul a *kulturális gazdaság* fogalom segítségével értelmezett területi fejlesztésre, amelyben a lokális identitás és a hovatartozás fontos szerepet játszik a pozitív társadalmi és gazdasági változásokban (idézi Lee J. et al. 2005: 269). Jo Lee és társai (2005) Svendsen (2004) megközelítésén keresztül írják le az Európában létező, sokrétű vidékiségeket, valamint ebből kiindulva felhívják a figyelmet a téma fontosságára és aktualitására. A tanulmány feltételezése szerint az erős identitás-érzet a társadalmi tőke egyik aspektusa, és mindkettő a társadalmi kapcsolatokban alakul ki, amelyek elemzése segíthet megérteni a társadalmi tőke és az identitás közötti összefüggéseket, valamint azok helyét a vidékfejlesztésben (Lee J. et al. 2005).

A társadalmi tőke fogalom azokat az immateriális javakat, vagy a társadalom nem gazdasági vonatkozásait igyekszik megragadni, amelyek nagymértékben befolyásolják a gazdasági növekedést, a pozitív gazdasági változást. A legáltalánosabb értelemben a társadalmi tőke egyének és csoportok közötti társadalmi interakciókban alakul ki, és a bizalmat, normákat fejleszti, valamint erősíti a kooperációt és a kölcsönösséget (idézi Jo Lee et al 2005: 270).

A fogalom elsősorban Bourdieu nevéhez fűződik, de Putnam nevéhez kapcsolódik a fogalom népszerűsítése, valamint a politikai körökbe való bevezetése. Putnam megközelítése Durkheim társadalom-felfogásához igazodik, amely szerint a társadalom, a közösség az egyénektől független, objektív realitás, amelynek megvannak a saját erőforrásai. Bourdieu megközelítésében a társadalmi tőke egy erőforrás, és a társadalmi osztályok újratermelődésében, az osztályok közötti harcban van fontos szerepe. Elméleti megközelítése Karl Marx és Max Weber nevéhez kapcsolódik, és amellet érvel, hogy a társadalom nem egy koherens entitás, és a fő jellemzője nem a szolidaritás, hanem a különbözőség, az osztályok szerinti megosztottság. Tehát Bourdieu szerint a közösségek nem rendelkeznek saját érdekekkel és erőforrásokkal, a társadalmi tőke a személyes erő forrása (idézi Lee J. et al 2005: 270-271).

A tanulmány szerzői többnyire Bourdieu megközelítésével értenek egyet: a társadalom és a közösségek nem objektív, koherens entitások, hanem a politikai harc folyamatában alakulnak ki, amelyben a társadalmi tőke mobilizálódik, elfogy, vagy épp felhalmozódik, tehát nem egyenlő mértékben elosztott. Amennyiben a társadalmi tőke a fejlesztés immateriális oldalára vonatkozik, azt mondhatjuk, hogy az erős közösségi identitás nagymértékben mozgósítható gazdasági előnyök megszerzése érdekében (Lee J. et al 2005: 273). Christopher Ray szerint egyetlen és egységes identitás ösztönzésével a vidéki területek nem csak turista desztinációk megjelölésére és helyi termékek fogyasztására alkalmasak, hanem elősegítik a közösség tagjai között a bizalom kialakulását és az együttműködést (idézi Lee J. et al 2005: 273). A lokális identitás, és ilyen értelemben a kulturális gazdaság helyi szimbólumok, helyi termékek, láthatóság növelése révén tudatosan alakítható, formálható (például LEADER programok) (Lee J. et al 2005: 274).

Az identitásépítés fontosságának elismerése mellett a vidékfejlesztésben, számos kritika is megfogalmazható. Például Akhil Gupta és James Ferguson's szerint Christopher Ray megközelítése, illetve a LEADER programok alapján úgy tűnik, hogy az identitás erőteljesen birtokolható, manipulálható, és sokszor kényszerként jelenik meg az egyének számára, és nem választott entitásként (idézi Lee J. et al 2005: 275). Az identitás változó, instabil kapcsolat a mássággal, és a lokalitásokon, közösségeken belül egyszerre alakul ki. Meistad szerint az identitások építhető jellege alapján az újszerű regionális identitások olyanok, mint a ruhák, amelyeket bárki viselhet, és nem befolyásolják a régió belüli gondolkodást (idézi Lee J. et al 2005: 275).

Jo Lee és társai (2005) tanulmányának fontosabb következtetése az, hogy a közösségépítési folyamatokban kialakuló társadalmi tőke és identitás a fejlesztés elősegítését szolgálja. A tanulmányban bemutatott pozitív és negatív példák arra mutatnak rá, hogy a pozitív változás helyileg beágyazott, társadalmilag befogadott, és gyakran olyan hálózatokat termel, vagy foglal magába, amelyek összekötik a különböző társadalmi szinteket. A sikeres fejlesztés tehát megszabadítja a vidékeket az elmaradottság sztereotípiájától, úgy, hogy közben megtartja a megkülönböztető kulturális és környezeti értékeket. A hálózatok és a kapcsolati tőke elősegítése olyan beavatkozás, amellyel hosszútávú gazdasági fejlődést lehet elérni, de az ebből származó előnyöket bizonyos egyének és csoportok kisajátíthatják. A megközelítést az EU-ban már a gyakorlatba ültették (LEADER), és vidékfejlesztési alapokból 2007 után is fenntartják. Célja, hogy közösségeket építsen az emberek bizalmának, ismereteinek, készségeinek serkentése révén. Sok EU-s fejlesztési program elsősorban egyéneket céloz meg, de cél, hogy közösségi akciók terén is hatékonyabbak legyenek. A társadalmi tőke tehát nem elhatárolt vidéki közösségek elzárt tulajdona, amely csupán a vidékiséget és a hagyományok megőrzését szolgálja, de erősen kötődik a helyhez és az identitáshoz. Pozitív változások ott jönnek létre, ahol a társadalmi tőke több kulturális identitáshoz, hálózathoz, különböző szintű társadalmi kapcsolatokhoz, történelmi háttérhez köthető (Lee J. et al 2005).

Hussein és társai (2015) tanulmányukban amellet érvelnek, hogy a Világbank által meghatározott régiók nem felelnek meg a reális gazdasági struktúrának, ugyanis a gazdasági teljesítmény különböző alrégiók identitásformái szerint eltérő lehet. A tanulmány számos gazdasági növekedéssel kapcsolatos elméletet tárgyal, amelyek alapján egy ország gazdasági fejlettsége a GDP és a GNP értékeivel mérhető, és arra a következtetésre jut, hogy egyik sem ismeri el a régiók egyedi identitásának a fontosságát. Barro (1991) területi egyenlőtlenség elemzése alapján viszont minden régióknak sajátos jellemzői vannak (idézi Hussein et al. 2015: 158). 185 országban végeztek panelkutatást az 1970-2012-es periódusban. Az eredmények azt mutatják, hogy a magyarázó változók mindenik csoportban eltérően viselkedtek, ami azt jelenti, hogy az identitásnak jelentős hatása van a régiók felosztására. A megállapítások alapján Hussein és társai (2015) tanulmányának javaslata az, hogy a kormányoknak a növekedő népességhez és a növekvő igényekhez kellene igazítaniuk a politikákat, racionalizálni kellene a természeti erőforrásokat és több ágazatból álló gazdaságot kellene létrehozni, valamint erősíteni kellene a politikai jogokat és a szabadságjogokat a korrupció ellenes küzdelem érdekében.

A tanulmány fontosabb következtetései (Hussein et al. 2015: 171):

1. A népességnövekedés negatív hatást gyakorol a közel-keleti, afrikai és latin gazdaságokra, de pozitív hatással van az európai gazdaságokra.
2. Racionalizálni kellene a természeti erőforrás-bevételeket a kevésbé fejlett országokban, különösen a MENA (Middle East and North Africa) régiók esetében. A kőolajfüggőség csökkentése más szektorok növekedését idézné elő, ami új munkalehetőségeket és magasabb életszínvonalat eredményezhet.
3. A politika kockázatok egyre nagyobb gondot jelentenek és hatást gyakorolnak a gazdasági növekedésre: ahol nagy a korrupció, ott alacsonyabb az egy főre eső jövedelem. A korrupció elleni küzdelem fokozása, a politikai jogok és a polgári szabadságjogok biztosítása hozzájárulhat a gazdaság hatékonyságának növeléséhez és a külföldi beruházások vonzásához.
4. Bár a kultúra fontos meghatározója a növekedésnek, a javítása nem egyszerű feladat. A kultúra az egyének gyökereivel, hátterével, vallásával, és etnikai hovatartozásával van összefüggésben, ezért a kulturális fejlődés pozitív hatása hosszútávon érződhet.

A fentiekben bemutatott két tanulmány a régiók, valamint a gazdasági változókon kívül a társadalmi és kulturális változók fontosságára hívják fel a figyelmet. A továbbiakban Russu (2014) írása alapján vizsgálom meg a romániai helyzetet regionális fejlesztési szempontból.

Románia összesen nyolc fejlesztési régióra van felosztva, amelyek közül az elemzett, székelyföldi Felcsík kistérség a Központi Fejlesztési Régióhoz tartozik. Russu (2014) elemzése szerint a statisztikai adatok (GDP/fő, infrastruktúra, oktatás, kreatív és innovatív potenciál) a fejlesztési régiók közötti különbségek meglétét és növekedését mutatják, ami súlyos problémát jelent az ország kiegyensúlyozott fejlődését illetően. A regionális fejlesztési politikák legfontosabb megoldásra váró problémái Romániában a következők: olyan intézményes keretet létrehozni, amely megkönnyíti az ésszerű döntések meghozatalát és a felelőségek megosztását az állami, regionális és helyi szintek között, így hozzájárul a területi különbségek csökkenéséhez, a harmonikus gazdasági fejlődéshez, a fenntartható fejlődéshez, a helyi erőforrások ésszerű felhasználásához, a régiók közötti együttműködéshez, beleértve a határon átnyúló együttműködések is (Russu, 2014:25).

Russu (2014) szerint Románia regionális fejlesztésével kapcsolatos problémái már a két világháború között fennálltak, és a kommunizmus centralizált gazdaságában tovább

fokozódtak. Az egyenlőség elvén alapuló regionális fejlesztés gyors eredményekkel járt, de a rendszerváltás után sok negatív hatása volt: az ipari egységek felszámolása a mezőgazdaságban való munka elterjedését, a munkanélküliség megnövekedését eredményezte. A központosított gazdasági rendszerről a piacgazdaságra való áttérés gyökereiben megváltoztatta a regionális fejlesztési elképzeléseket, igazodva az EU-s irányelvekhez. Tehát míg a központosított gazdaságban az erőforrás-elosztás politikai megfontolások alapján történt, a piacgazdaság elosztási modellje a szabad verseny alapján működik, és ott összpontosul, ahol a legjobban ki tudják használni a meglévő erőforrásokat. A regionális különbségek csökkentésére való törekvések az Unióhoz való csatlakozás után megsokszorozódtak, ám a lemaradások az erőfeszítések ellenére inkább elmélyültek. Románia fejlesztési régiói közül az egy főre eső GDP 2007-2011 periódusban Bukarest-Ilfov régióban a legmagasabb, több mint kétszer nagyobb a központi és a nyugati régióhoz képest, és Dél-Kelet, Dél-Nyugat felé haladva fokozatosan csökken. Tehát a konvergencia folyamata nagyon szelektív. A befektetések olyan régiók felé irányulnak, ahol a legnagyobb a természeti erőforrás-ellátottság, van megfelelő infrastruktúra és szakképzett munkaerő. Minél magasabb egy ország fejlettségi szintje, annál erősebb a fejlődési potenciálja. A regionális fejlesztési politikák fő feladata az kell legyen, hogy csökkentsék ezt a természetes kiválasztódási tendenciát és nagyobb fejlődési lehetőséget biztosítsanak ez elmaradott régiók számára (Russu 2014: 26).

A GDP/fő alapján meglévő regionális különbségek több terület hiányosságaiból adódnak: energiaipari, közlekedési és kommunikációs infrastruktúra, az oktatás, a tudomány és a technológia, rendelkezésre álló szakképzett munkaerő a különböző szinteken, turisztikai attrakció, stb. Russu (2014) tanulmánya ezeket a különbségeket több táblázatban szemlélteti és arra a következtetésre jut, hogy Bukarest-Ilfov Régió előnyei a legtöbb vonatkozásban egyértelműek. Kivételt képez az oktatás, ahol már nem ennyire egyértelműek a különbségek a fejlett és a fejletlen régiók között. Az oktatással kapcsolatos általános eredmények összességében azt mutatják, hogy hatalmas egyenlőtlenségek vannak az oktatási rendszerben, ami megterhelő a munkaerőpiac számára, ugyanis nagy a felsőoktatásból kikerülő aránya és egyre csökken az alacsonyabb iskolai képzettségűek aránya. Hatalmas különbségek vannak regionális szinten a képzési területeket illetően. Például a Tudomány és Technológia területén az elmaradottabb régiókban kevés a szakképzett munkaerő. A jobb oktatási és kutatás-fejlesztési infrastruktúra miatt Bukarest-Ilfov, illetve a Nyugat és Közép régiók kimagaslóak ebben a tekintetben is. Összességében a kreatív potenciál a Cseh

Köztársasághoz, Németországhoz és Magyarországhoz viszonyítva nagyon szerény Romániában (Russu 2014).

A tanulmány fontosabb következtetései, hogy az 1990 után elért regionális fejlettségi szint az Európai Unióhoz való csatlakozás után intenzívebbé váló erőfeszítések ellenére stagnál. A legfejlettebb régiókról kiderült, hogy azok bevett ipari hagyományokkal rendelkeznek: Bukarest-Ilfov, Nyugat, Közép, Észak-Nyugat. A legrosszabbul a dél-keleti, délnyugati és az észak-keleti régió teljesít. Az egy főre eső GDP nem sokkal tér el az EU-s átlagtól, ami azt jelenti, hogy kedvező előfeltételei vannak a regionális fejlődés konvergencia folyamatának nemzeti és regionális szinten is. A regionális különbségek, amelyek a fenti sorrendbe rangsorolják a régiókat három területen egyértelműek: infrastruktúra, oktatás és kreatív innovációs potenciál. De további más, a tanulmány által nem elemzett területen is jelen vannak: munkaügy, egészségügy, közlekedés stb. A kijelölt nyolc régió közül Bukarest-Ilfov messzemenően különbözik a másik hét régiótól a fővárosban koncentrálódó termelési egységek, oktatási intézmények, kutatási-fejlesztési egységek alapján, ami jelentősen vonzóbbá teszi a területet a befektetők számára, meghatározva így egy fejlődési dinamikát, habár így is jóval elmarad Európa más területeihez képest (Russu 2014: 31).

A bemutatott három tanulmány célja felhívni a figyelmet a fejlesztési régiók közötti eltérésekre, az egyes területeken belüli regionális identitásra, illetve annak alakítható jellegére. Úgy gondolom, hogy ebben a vonatkozásban a doktori kutatás során vizsgált téma (a felcsíki közösség lokális identitásának gazdasági, társadalmi és kulturális feltételei és alakulásmódja), illetve az eredmények regionális fejlesztési politikák alapját képezhetik. Az ilyen jellegű kutatás időigényes és költséges, de fontos volna minden régióban elvégezni, a felosztásokat pedig az eredmények alapján megismételni, ugyanis csupán a területi szempontok, vagy fejlesztési elképzelések szerint létrehozott régiók nem biztos, hogy hosszútávon támogatják a területek és az ország kiegyensúlyozott gazdasági fejlődését. Russu (2014) eredményei alapján Románia helyzete nagyon hátrányos, a fejlesztési régiók közötti szakadék egyre inkább nő. A problémák kezeléséhez viszont a Jo Lee és társai (2005), valamint a Hussein és társai (2015) által bemutatott példák és megközelítések jó kiindulópontot képezhetnek.

4. A TEREP, KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS MÓDSZEREK

4.1. A kutatás terepe

Empirikus kutatásomat a Székelyföldön, és azon belül Hargita megyében található Felcsík Kistérségben végeztem. A térség településeit jogi és adminisztratív szempontból összefogó Felcsík Kistérségi Társulás 2000-ben jött létre és Hargita megye középső részének keleti oldalán található. Határai északon a megyehatár, keleten a Pogányhavas Kistérség, délen Csíkszereda város (a megyeközpont), illetve nyugaton a Havasalja Kistérségi Társulás és a Gyergyói medence. Adminisztratív összetételét nyolc vidéki település, Csíkcsecsó, Madéfalva, Csíkrákos, Csíkmadaras, Csíkdánfalva, Csíkkarcfalva, Csíkszentdomokos, valamint a 2003-ban csatlakozó Balánbánya város képezi. A kistérség települései 2004-től önálló közigazgatási egységet képeznek. Központja a 2709 fős népességű Csíkkarcfalva település. Itt található a térségmenedzseri iroda, amely 3 főállású alkalmazottal főként pályázatírással, tanácsadással, rendezvényszervezéssel és a településvezetők rendszeres találkozási lehetőségeinek megszervezésével segíti a társulás működését (Fejlesztési Stratégia, 2007-2013).

Az ezredfordulón Hargita megyében, Romániában elsőként, összesen 15 fejlesztési kistérségi társulást hoztak létre Hargita Megye Tanácsának kezdeményezésével, valamint a Regionális Képzési Központ és magyarországi vidékfejlesztési szakemberek közreműködésével.

A terület- és vidékfejlesztési szempontok szerinti, megyei intézményszervezési kezdeményezéshez számos külső és belső tényező hozzájárult, amelyeket Biró-Kosztá-Mátéffy (2010) nyomán összegzek. Ezek közé tartoznak az 1996-os választások, amelyek az európai struktúrához való igazodás igényének kifejtésével, valamint a regionális fejlesztési rendszerek kidolgozásával jelentős mértékben átszervezték Románia intézményrendszerét. Egy másik külső tényező volt 1999-ben a SAPARD rendelet, amely napirendre tűzte a vidékfejlesztéssel kapcsolatos tematikát, illetve döntések meghozatalát. A program alapelvei között szerepelt a programfinanszírozás, amelyet illetően a 10, majd később 12 tagjelölt ország szabadon dönthette el, hogy milyen programozási egységet választ, illetve, hogy a rendelkezésre álló pénzek elköltését milyen feltételek teljesítéséhez köti. Fontos volt tehát, hogy a program a térség valamennyi területét átfogja, megvalósítható tervekre épüljön,

illetve a lakosság által is támogatva legyen. Biró-Kosztá-Mátéffy (2010) ezen kívül még a közpénzekről szóló 198. számú törvény megjelenését (1998) sorolják a megyét "lépésváltásra" kényszerítő tényezők közé, amely elsőként írta elő a programok alapján való gazdálkodást, hozzájárulva az új fejlesztési gyakorlat kialakulásához.

A kistérségi szervezetek létrehozásának szakmai és anyagi támogatására vonatkozó döntés meghozatalát a külső tényezők mellett nagymértékben meghatározta a lakosság gazdasági-szociális helyzete, valamint az információhasznosítás felgyorsításának szükségessége. A konkrét elképzelés, javaslat szerint a kistérségek földrajzilag is összefüggő, az esetek többségében közös térségi identitáson alapuló társulások, amelyek jövőképében és fejlődési koncepciójában minden hozzá tartozó település osztozik. A kistérségek működését az alulról való építkezés, a saját adottságokra alapozott fejlődés, illetve a közösségi szükségletek szerint meghatározott cselekvési stratégiák jellemzik. A kistérségi intézményeknek nagyfokú önállóság volt biztosítva, a Hargita Megye Tanácsa szakmai és anyagi támogatással segítette létrehozásukat (Biró-Kosztá-Mátéffy, 2010).

4.1.1. Új területfejlesztési elvek és intézményszerveződés Hargita megyében

A továbbiakban részletesebben bemutatom, hogy a Hargita megye részét képező Felcsík kistérségben milyen tényezők játszottak szerepet a vidékfejlesztési szempontok szerinti, intézményszervezési kezdeményezésről szóló döntés meghozatalában és kivitelezésében. Az ismertetés alapját a Biró A. Zoltán, Kosztá Csaba János és Mátéffy Mária (2004) által szerkesztett *Vidékfejlesztés Hargita megyében* című könyv képezi.

Hargita megyében az 1996-os választások fordulópontot jelentettek, amelyek az európai struktúrához való igazodás igényének kifejtésével, valamint a regionális fejlesztési rendszerek kidolgozásával jelentős mértékben átszervezték Románia intézményrendszerét. Hargita Megye Tanácsa, felismerve a megyei, illetve térségi szintű tervezés szükségességét, az ezt követő periódusban, Romániában elsőként kezdeményezte kistérségi szervezetek létrehozását (Mátéffy, 2004). Láthatjuk, hogy ebben az esetben a kormányzat szerepe egy fejlődési, fejlesztési irány megadása volt, amelynek következtében a kistérségi szervezetek létrehozásának szakmai és anyagi támogatására vonatkozó döntés megyei szinten született meg. Az ügy fontosságát, prioritásként való kezelését elsősorban a társadalmi problémák felismerése indokolta. A döntést szorgalmazó tényezőket Mátéffy Mária (2004) tanulmánya alapján elemzem.

Az ezredfordulón Hargita megyében kiemelt gazdasági-szociális probléma az elvándorlás, ami elsősorban a gazdasági ágazat válságával magyarázható. Mivel jelentős mértékben háttérbe szorult a háztartások nagyrészének megélhetést biztosító mezőgazdasági tevékenység, az emberek új alternatívaként, sok esetben a külföldi munkavállalást és az elvándorlást választották. Ez a jelenség egymást kölcsönösen meghatározó kapcsolatban áll a munkanélküliséggel, a szolgáltatások és az infrastruktúra hiányosságaival, ami a gazdasági, társadalmi és kulturális életre is negatív hatással bír. A negatív folyamat, az instabil helyzet kialakulása Mátéffy (2004) szerint nem képes saját magától megfordulni, tehát külső beavatkozást igényel.

Az információhasznosítás felgyorsításának szükségessége is hozzájárult a vidékfejlesztési politikával kapcsolatos döntés meghozatalához, mert fontos, hogy a térségbe beérkező információkat minél többen értelmezzék, továbbítsák és hasznosítsák. A szerző ennél a pontnál a fejlesztésben szakmai vagy intézményi szereplők (térségmenedzserek, önkormányzati szereplők, falufelélősök, teleházban tevékenykedők, ifjúsági szervezetek stb.) közvetítő jellegének fontosságára utal. Utalás történik itt még az ezredforduló előtti helyzetre, amikor nagyon kevés község és város rendelkezett az internet használatához szükséges eszközökkel. A probléma megoldása, az ehhez kapcsolódó infrastruktúra kiépítése 1999-ben még napirenden volt. 2004-re viszont fontos előrelépések történtek az ügyben, és napjainkban már a legtöbb háztartásban van internet. Romániában az internet 1992-ben jelent meg, és elterjedése nagyon lassú ütemben, 1996-tól kezdődött. Statisztikai adatok alapján 2000-ben a népesség csupán 3,6%-a rendelkezett számítógéppel. Ez az arány 2003-ra megnőtt 10%-ra (Bucur, 2010). Ezek az adatok magyarázzák, hogy 1999-ben miért volt kiemelt prioritásként kezelve a teleházak létrehozása és működtetése, az alapinfrastruktúra létrehozása.

1999-ben a SAPARD rendelet segítette elő a vidékfejlesztéssel kapcsolatos tematika hangsúlyozását, illetve döntések meghozatalát. A program alapelvei között szerepelt a programfinanszírozás, amellyel kapcsolatban a 10, majd később 12 tagjelölt ország szabadon dönthette el, hogy milyen programozási egységet választ, illetve hogy a rendelkezésre álló pénzek elköltését milyen feltételek teljesítéséhez köti. Fontos volt tehát, hogy a program a térség valamennyi területét átfogja, megvalósítható tervekre épüljön, illetve a lakosság által is támogatva legyen. Mátéffy (2004) ezen kívül még a közpénzekről szóló 198. számú törvény megjelenését (1998) sorolja a megyét "lépésváltásra" kényszerítő tényezők közé, amely

elsőként írta elő a programok alapján való gazdálkodást, hozzájárulva ezáltal egy új fejlesztési gyakorlat kialakulásához.

A felsorolt tényezők járultak hozzá a terület- és vidékfejlesztési szempontok szerinti, megyei intézményszervezési kezdeményezésről szóló döntés meghozatalához és kivitelezéséhez. A program ötéves volt. A konkrét elképzelés, javaslat szerint a kistérségek földrajzilag is összefüggő, az esetek többségében közös térségi identitáson alapuló társulások, amelyek jövőképében és fejlődési koncepciójában minden hozzá tartozó település osztozik. A kistérségek működését az elképzelés szerint az alulról való építkezés, a saját adottságokra alapozott fejlődés, illetve a közösségi szükségletek szerint meghatározott cselekvési stratégiák jellemzik. A kistérségi intézményeknek nagyfokú önállóság volt biztosítva, a Hargita Megye Tanácsa szakmai és anyagi támogatással segítette létrehozásukat.

A továbbiakban a 15 kistérségi szervezet létrehozásának, illetve az ezzel párhuzamosan zajló Település- és vidékfejlesztés képzési program megvalósításának fontosabb mozzanatait bemutatva emelem ki a folyamatban lényeges szereplőket. A szereplők számbavételekor a közpolitikai folyamat résztvevőjének tekintettem a döntéshozókat, a kivitelezőket, valamint a döntésre befolyást gyakorló intézményeket, civil szervezeteket is.

Ahogy Mátéffy (2004) tanulmányában is olvasható, a térségi fejlesztés intézményi rendszere három pilléren alapszik: önkormányzatok, vállalkozások és civil szervezetek. Az önkormányzatokon keresztül működő megyei koordináció mellett ez a három szféra játszott szerepet a kistérségi társulások kialakításában.

A közpolitikai folyamatban résztvevő szereplőként, elsőként a Hargita Megye Tanácsát említem, akinek kezdeményező, szakmai, illetve anyagi támogató szerepe volt. A 15 kistérségi szervezet létrehozásakor tanácsadói és facilitátor szerepet vállalt fel az alapszabályzat összeállításában, a bejegyeztetéssel kapcsolatos ügyintézésben. A kistérségek létrehozásában segítséget igényeltek a polgármesterek, és civil szervezetek vezetői. Az akkor érvényben lévő, 1924-ben kiadott Társulási Törvény értelmében minden társulásnak legkevesebb 21 taggal kellett rendelkeznie. A tagok kezdeti lelkesedésének lankadása, illetve az anyagi kötelezettségek nem teljesítése okozott gondokat a szerveződési folyamatban, ám összességében elmondható, hogy a Hargita Megyei Tanács koordinálásával olyan civil szervezetek, vállalkozók, illetve önkormányzatok közötti együttműködési keret jött létre, amely néhány évvel megelőzte az idevonatkozó országos szabályozás megjelenését. A pénzügyeket illetően kezdetben a megyei költségvetés fejlesztési kezdeményezésekre

vonatkozó költségvetési kerete biztosított támogatást, majd 2001-ben a támogatások meghatározásában változást jelentett a szakmai kritériumok figyelembevétele, az úgynevezett teljesítmény-elv bevezetése (Mátéffy, 2004). Ennél a pontnál fontos megemlíteni a másik tanácsadó és koordonáló szereplőt, a Csíkszeredai Regionális Képzési Központot, aki a kezdetektől, elsősorban a vidékfejlesztést meghatározó szakmai tudás térségbe való behozatalában vett részt, de partner volt például a kistérségi támogatások mértékét meghatározó szakmai szempontok érvényesítésében is. Ebben a 2001-től beinduló folyamatban a kistérségi szervezetek pályázatokat kellett beadjanak, felméréseket kellett végezzenek, amelyeket a Hargita Megye Tanácsa és a Regionális Képzési Központ közösen értékelt ki.

A Regionális Képzési Központ (továbbiakban RKK) közpolitikai folyamatban betöltött szerepét igazolja még az 1999 őszen indított Település- és vidékfejlesztés képzési program, amelyre az Apáczai Közalapítvány 12,8 millió forintos támogatást adott. A program előzményének tekinthető a 1990-es évek közepén a budapesti Pro-Professione Alapítvány támogatásával indult Hálózat program, amely a térségben először foglalkozott helyi fejlesztésben dolgozó fiatalok támogatásával (Biró és társai, 2004).

Az 1999-ben induló egyéves képzési program partnerei a Gödöllői Agrártudományi Egyetem Agrárszociológia Tanszéke, illetve Vidékfejlesztési és Szaktanácsadási Központja voltak. A képzési program tárgya volt a településfejlesztés és vidékfejlesztés, pályázatok készítése, fejlesztési programok menedzselése, területi gazdaságtan. A program keretén belül sor került szakmai előadások és szemináriumok tartására, helyi oktatócsoport megszervezésére és képzésére, szakmai anyagok beszerzésére. Ez a program alapozta meg a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Csíkszeredai Karán, a szociológia szak keretén belül vidékfejlesztési és szociálpolitikai szakirányok létrehozását.

A képzési program során a RKK szakmai partnere volt számos hazai és külföldi intézmény, többek között a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Intézete, a Szociálpolitikai Fejlesztési Központ, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem, a Civitas Alapítvány, amelyek képviselői számos tartalmas előadást tartottak a résztvevők számára, ilyen értelemben nagymértékben befolyásolták a jelzett közpolitikai folyamatot. 2000. január 1. – április 12. között a képzési program a SAPARD programra vonatkozó gyakorlati tudnivalókat (úrlapok kitöltése), általános ismertetőket, fejlesztési területeket, valamint Románia javaslatát a teljes SAPARD programra vonatkozóan is magába foglalta. A képzésen résztvevők vidékfejlesztési alapfogalmakat,

alapszintű pályázatkészítési ismereteket sajátíthattak el. A megjelölt periódusban került sor a kistérségekben történő, „Gyors Reagálás” című vidékfejlesztési képzésre, amelyet a Megyei Tanács kezdeményezett és támogatott. A program során az RKK 11 alkalommal, négy kistérségben (Hegyalja Kistérség, Északkelet Hargita Kistérség, Kászoni Kistérség, Székelykeresztúri Kistérség) tartott 44 órányi képzést, amely ismeretközlési és gyakorlati foglalkozásokat, szakmai anyagok szétosztását egyaránt magába foglalta. A program célja a vidékfejlesztés cél- és eszközrendszerének minél szélesebb körben való megismertetése, valamint a folyamatban levő intézményes képzés helyi fogadóközegének kialakítása volt.

Az eredményesség bináris jellegű, és azt méri, hogy az adott cél teljesült vagy sem. A hatékonyság a folyamat eredménye, illetve a felhasznált erőforrások közti költség-haszonelemzést jelöli és akár százalékban is mérhető. A harmadik a hatásosság, vagyis a társadalmi hasznosság fogalma, amely a társadalomban és annak érintett rétegeiben elért hatást vizsgálja, beleértve a kedvező és kedvezőtlen hatásokat is (Ágh, 2008).

Az eredményesség tekintetében a fent bemutatott folyamat mindenképp eredményesnek mondható, mert egyrészt Romániában elsőként Hargita megyében megvalósult a kistérségi szervezetek létrehozása. Annak ellenére, hogy a szervezetek teljesítményét illetően vannak eltérések, alapszinten a kezdeményezés sikeresnek mondható, és olyan folyamatokat indított el, amelyek napjainkban is nagymértékben meghatározzák a vidékfejlesztési gyakorlatot. Másrészt pedig eredményesnek mondható a Regionális Képzési Központ keretén belül kivitelezett képzési program, amely során sikerült a magyarországi szakértők tudását, vidékfejlesztési gyakorlatát ebbe a térségbe is behozni, illetve a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemen vidékfejlesztési szakirányát megalapozni. Továbbá ez a program tette a térségben ismertté és elfogadottá az EU vidékfejlesztési rendszerét, az önkormányzatok közötti együttműködés, illetve a folyamatos képzés, szakmai tanácsadás fontosságát. A fent bemutatott folyamat a hatékonyság szempontjából is figyelemreméltó, ugyanis külön kormányzati támogatás nélkül, a Hargita Megye Tanácsának fejlesztési kezdeményezésekre elkülönített költségvetési keretből sikerült támogatni a kistérségi szervezetek létrehozását, majd 2001-ben, az RKK közreműködésével sikerült egy olyan szakmai szempontrendszer kidolgozni és alkalmazni, amely új szintre emelte a kistérségek pénzügyi támogatását. Az intézkedés következtében számos adatbázis, SWOT elemzés, és pályázat készült, amelyek nagymértékben meghatározták az elkövetkezendő évek fejlesztéseit, és a kistérségi szintű forrásbevonást. A hatékonyságot vizsgálva fontos kiemelni az Apáczai Közalapítvány anyagi támogatását, amellyel sikerült

elérni a képzési program célkitűzéseit. A társadalmi hatást illetően, a kezdeti problémák ellenére megállapítható, hogy a kistérségi intézményesülési folyamat alapszinten számos önkormányzatot, települést, gazdasági és civil szereplőt érintett és felkészített a növekedő tendenciát mutató EU-s támogatások megpályázására (PHARE, SAPARD, ISPA). Társadalmi hatásként értelmezhető a tartós határon túli szakmai kapcsolatok létrehozása, a Hargita Megye Tanácsának nem csak kezdeti, hanem folyamatos támogatása, illetve a képzés és tanácsadás intézményes háttere.

4.2. Felcsík társadalmának jellegzetességei

A 2011-es népszámlálás adatai alapján a kistérség összlakossága Balánbánya város lakosságát is beleszámítva 29.000 fő. Az elemzett nyolc községben a lakosság 97%-a magyar nemzetiségű. A hivatalos adatok szerint a roma lakosság száma nem jelentős. A legutóbbi, 2002-es és 1992-es népszámlálás adatait is megvizsgálva az látható, hogy a településeken a Hargita megyei 10,75%-os népességcsökkenéshez képest nem rosszak az arányok. A 2002-es és a 2011-es népszámlálási adatok alapján a lakosság szám települések szerinti alakulását az alábbi táblázat szemlélteti:

1. számú táblázat: A lakosság szám települések szerinti alakulása a 2002-es és 2011-es népszámlálás adatai alapján

Települések	2002	2011
Balánbánya	7.902	6.115
Csíkszentdomokos	6.401	6.110
Madéfalva	2.761	2.726
Csíkkarcfalva	2.842	2.709
Csíkcsicsó	2.628	2.679
Csíkszenttamás	2.644	2.563
Csíkdánfalva	2.315	2.292
Csíkmadaras	2.205	2.199
Csíkrákos	1.517	1.607
	31.215	29.000

Forrás: saját szerkesztés

A 2011-es népszámlálási adatok alapján a kistérségben valamennyivel nagyobb a nők aránya (50,61%). A korcsoport szerinti megoszlás alapján a 14 évesnél kisebb lakosság aránya 16,54%, az aktív korú népességé 61,51%, a 60 éves kort meghaladóké pedig 21,95%.

A kistérség összterülete 58666 ha, melynek 13%-a szántó, illetve 30%-a erdő. Átlaghőmérséklete 4-5 Celsius fok, az éves csapadékmennyiség pedig 500-600 mm. A terület természeti értékekben gazdag.

A kistérség számos természeti erőforrással rendelkezik, amelyek az elmúlt években közös, valamint településszintű pályázatok és stratégiák fontos elemét képezik.

Ilyen természeti erőforrások a borvizek, amelyekhez kapcsolatosan az elmúlt években EU-s forrásokból kisebb felújítási kezdeményezések megvalósítására került sor: például a dánfalvi Madicsa fürdőnél és a madéfalvi borvízforrásnál elvégzett fejlesztések. Az említett projektek eredményessége és fenntarthatósága kérdéses, különösen a nagyobb gazdasági előnyszerzés szempontjából, viszont a fogyasztásra alkalmas borvízforrások igen látogatottak a térség lakossága által.

Az egykor híres Madicsa fürdőhöz, valamint a Dugás-fürdőhöz kapcsolódó nagyobb fejlesztési elképzeléseket forráshiány miatt mindmáig nem sikerült megvalósítani. A csíkrákosi Bogátfürdő pedig magánvállalkozás keretén belül került felújításra és működésképes. A kisebb fejlesztési projektek eredményessége és fenntarthatósága kérdéses, különösen a gazdasági előnyszerzés szempontjából, viszont a fogyasztásra alkalmas borvízforrások igen látogatottak a helyi lakosság által és a kistérség arculatának fontos részét képezik.

Az itt található természeti erőforrások közé sorolható még a Hargita hegység és legmagasabb csúcsa, a Madarasi Hargita, amely a téli és nyári időszakban is sok hazai és külföldi turistát vonz. További természeti értékek az Olt forrásvidék, valamint a védett területek: Ördög-tó (Csíkkarcfalva), Nagyhagymás – Egyes-kő – Öcsém-tető (Csíkszentdomokos, Balánbánya).

A kistérség nyolc vidéki településének további helyi értéknek tekinthető sajátosságait, jelentősebb térbeli elemeit (emlékművek, események, rendezvények, látnivalók) az alábbi táblázat foglalja össze:

2. számú táblázat: A Felcsík kistérség sajátosságait hordozó fontosabb térbeli elemek települések szerint

Települések	Emlékművek, szobrok	Jelentősebb események, rendezvények	Látnivalók
Csíkszentdomokos	Márton Áron püspök emlékét idéző szoborcsoport; az 1944-és vértanúk emlékoszlopa; Pásztorbükki emlékkereszt	Lovasnap; Falunapok	Római katolikus templom; görög katolikus fatemplom; Márton Áron Múzeum
Madéfalva	A madéfalvi veszedelem emlékműve; Zöld Péter szobra	Hagymafesztivál; Siculicidium Ünnepszég	Siculicidium emlékmű és turistaösvény
Csíkkarcfalva	Mártonffy György szobra	Felcsíki Gyermekeknep; Nagyboldogasszony Napok; Idősek Napja	Erődtemplom
Csíkcicsó	Hősök Emlékműve	Gálnapi káposztavágás és fesztivál	Római katolikus templom; Csicsóvára romjai
Csíkszenttamás	A II. világháború hősi halottjainak állított emlékmű	Falun az olimpia	Barokk római katolikus templom; Csonkatorony; Feneketlen-tó; Szent Anna kápolna; Sándorház
Csíkdánfalva	Erzsébet-emlékmű	Állatkiállítás; Öregek Napja	Fazekasműhely; római katolikus templom; Dugás fürdő
Csíkmadaras	II. világháborús Hősök Emlékműve; a Maniu - gárdisták Áldozatainak Emlékoszlopa; Kiss Ferenc Emlékműve	Zenei és népművészeti tábor; Infjúsági tábor	Római katolikus templom; vízimalom; Madarasi Hargita; Babamúzeum
Csíkrákos	Az első világháborúban elesettek emlékére állított kopjafa	Kisboldogasszony napok	Bogáti kápolna; Római katolikus vártemploma; Cserei-kúria; a csíkrákosi Pogányvár romjai

Forrás: a rendelkezésre álló adatok alapján saját szerkesztés

A táblázatban összefoglalt, jelentősebb térbeli elemekhez, rendezvényekhez az elmúlt évek során számos fejlesztés, stratégiai elképzelés és pályázati program társult. Ezek a kezdeményezések a települések működésének társadalomtörténeti modelljéből adódóan, inkább településszinten mozognak és a nagyobb események és fontosabb helyek is egy-egy települést hoznak helyzetbe. A Felcsík Kistérségi Társulás pályázatai is a legtöbb esetben mozaikszerűen tartalmazzák a települések sajátosságait, egy-egy adott témában fejleszthető területeit, feladatait.

4.2. A kistérség gazdasági sajátosságai

Felcsík kistérség gazdasági sajátosságai közül a kutatási téma szempontjából releváns mutatókat jellemzem röviden: gazdasági szektorok, mobilitás, vállalkozások, intézmények, civil szervezetek, munkaerőpiac.

Felcsík földrajzi és gazdasági szempontból is egy periférikus rurális kistérség, amelynek fókusza a megyeközponot képező Csíkszereda város, ugyanis ott vannak a jelentősebb vállalkozások, oktatási és más közintézmények, szolgáltatások. A térség lakosságának mobilitása szempontjából éppen ezért mindig is meghatározó volt az ingázás.

Ebben a megközelítésben fontos megemlíteni Balánbánya várost, ugyanis az ott működő bányáipar 2006-os hanyatlásáig meghatározó szerepet játszott a térségi foglalkoztatottság szempontjából. A bányavállalat felszámolásával a város elvesztette egyetlen meghatározó térségi szerepét. Népessége 1992 és 2011 között több mint 44%-kal csökkent, ami a Hargita megyei 10,75%-os népességcsökkenési arányhoz képest jelentős.

A kistérség gazdasági szerkezete az elmúlt két évtized során számos változáson ment keresztül, különösen a mezőgazdasági tevékenység visszaszorulása figyelhető meg. Annak ellenére, hogy a kistérség összterületének 62,29%-a mezőgazdasági terület a mezőgazdasági művelés alatt levő területek száma nem nagy. A felaprózott birtokterületek, a termékértékesítési nehézségek és a térségi önfenntartó gazdálkodási modell nem támogatja ennek a tevékenységterületnek a fejlesztését. A KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja 2011 óta foglalkozik a székelyföldi térség agrárhelyzetének kutatásával és elemzésével. Az eredmények egy új, innovatív szereplőcsoport megjelenésére hívják fel a figyelmet, amely igazodva a térségi adottságokhoz, fejlődési lehetőségként értelmezhető a székelyföldi térségben. Ez az agrárinnovációs folyamat egyelőre még annyira az elején tart, hogy hatását számokban nem lehet mérni.

A Hargita Megyei Pénzügyi Hatóság 2015-ös adatai alapján Felcsík kistérség településein 433 vállalkozás működött, amelyek keretén belül 1.463 személy volt bejegyezve hivatalos foglalkoztatottként.

A 2016-os pénzügyi adatok szerint pedig 442 cég működik. A vállalkozások fő tevékenységterületei alapján a kereskedelem, gépjárműjavítás, építőipar, szálláshely szolgáltatás és vendéglátás jelentősebb terület. A kistérségi vállalkozások tevékenységterületek szerinti megoszlását az alábbi ábra szemlélteti.

1. számú ábra: Felcsík kistérségben bejegyzett vállalkozások száma tevékenységterület szerint

Forrás: A listafirme.ro 2016-os adatai alapján saját szerkesztés

A turisztikai infrastruktúra kialakítása szempontjából az elmúlt években jelentős előrelépések történtek: települések szálláskapacitásának növekedése, attrakciók kiépítése, felújítása, műemlékek restaurálása, turista útvonalak és turisztikai információs központok létrehozása (Székely, 2016).

A közbirtokosságok és az egyházi intézmények kivételével az oktatási, kulturális és egyéb közösségi funkciókat ellátó intézmények és szervezetek a települések helyi önkormányzatainak alárendelve működnek. A kistérség községközpontjaiban megtalálhatók az alapvető szolgáltatásokat ellátó intézmények: helyi önkormányzat, rendőrség, iskola, kultúrotthon, orvosi és állatorvosi rendelő.

A civilszféra szempontjából a kisebb, településszintű szervezetek működése jellemző (ifjúsági szervezetek, színjátszó csoportok, néptáncscsoportok). Minden településen zajlik óvodai, elemi iskolai és általános iskolai szintű oktatás.

A kistérség középiskolai és szakiskolai végzettséget adó oktatási intézménye a dánfalvi Petőfi Sándor Iskolaközpont, ahol a következő szakokon tanulhatnak a diákok: agroturizmus, gazdasági szak, általános turisztika, hegyvidéki gazdálkodó, agroturizmus.

A lokális identitáshoz és a helyi lakosság aktivitásához szorosan kapcsolódó kulturális életet többnyire a települések kulturális intézményei szervezik önkormányzati közreműködéssel. A legtöbb esemény és rendezvény vallásos és nemzeti ünnepekhez, hagyományőrzéshez kapcsolódik. Hatáskörük sok esetben lokális marad. Székely Kinga (2016) kutatási eredményei alapján a kistérség négy települése (Karcfalva, Csíkmadaras, Csíkcsicsó, Madéfalva) a jelentős kulturális élettel rendelkező települések kategóriájába tartozik. A kulturális értékeket és a kulturális események intenzitását figyelembe véve a kistérség másik négy településén közepes vagy kevésbé jelentős a kulturális életet rögzített az imént hivatkozott szerző.

4.4. Kutatási kérdések. Hipotézisek

Kutatásom a Felcsík kistérség rurális elitjének narratíváin keresztül vizsgálja meg a lokális identitás azon dimenzióit, amelyek hozzájárulhatnak a társadalmi tőke erősítéséhez, valamint képet formálnak a térség fejlesztéspolitikai gyakorlatáról. Ehhez fontos eszköz a fejlesztési projektek, helyi kezdeményezések elemzése, valamint az azokban kulcsszerepet játszó egyénekkal való interjúkészítés. A kulcsszereplők narratíváiban megjelenő és értelmezhető tudásformák, interakciók, fejlesztéspolitikai elképzelések a térség regionalizációs és lokalizációs folyamatairól nyújtanak átfogó képet. Ezekben a folyamatokban lényeges beazonosítani a fejlődést serkentő és ugyanakkor korlátozó tényezőket, illetve választ keresni arra a kérdésre, hogy Felcsík kistérségben a lokális identitás, valamint az ahhoz szorosan kapcsolódó együttműködési gyakorlat, tudáshasználat hogyan erősíti a társadalmi tőkét?

A kutatás alapkérdésének tisztázása érdekében további kérdések:

1. Felcsík kistérségben milyen társadalomtörténeti előzményei vannak a lokális identitás kialakulásának? A lokális identitásnak van-e szimbolikus, nemzeti szocializációs, vagy gazdasági szerepe? Ehhez kapcsolódóan további alkérdés, hogy a rendszerváltás utáni első

hat évben, a Hargita Népe napilapban megjelent újságcikkek alapján milyen cselekvéseken, eseményeken keresztül ragadható meg a székelyföldi Felcsík kistérség lokális identitásának újraértelmezési előzménye? A rendszerváltás utáni első években jellemző térhasználat, kisebbségi események milyen értelemben tekinthetők szimbolikus térépítésnek? A folyamat mennyiben támogat egy nemzeti és lokális identitásépítést? A konkrét helyhez és időhöz kapcsolódó eseményeknek van-e a szimbolikus térbirtokláson kívül egyéb, például nemzeti szocializációs, vagy gazdasági szerepük?

2. A második kérdés az, hogy Felcsík kistérségben milyen szereplők és szereplőcsoportok tartoznak a projektosztályhoz. Erre a kérdésre a projektosztály témakörrel kapcsolatos magyarországi és nemzetközi szakirodalmak elemzésén, a vidékfejlesztési intézkedéseken, valamint a térségi vidéki elit fejlődésének társadalomtörténeti sajátosságain keresztül keresem a választ. Ezen a témakörön belül célom meghatározni, hogy pontosan milyen helyi, illetve külső szereplők tartoznak a projektosztály csoporthoz, hogy a térség hogyan alkalmazkodott a projektesítés szemléletéhez, illetve ennek függvényében milyen fejlesztési folyamatok zajlanak. A vidékfejlesztési folyamatokban milyen intézmények és szereplők játszanak fontos szerepet? A kulcsszereplők által meghatározott vidékfejlesztési tevékenységben mennyire különül el egymástól a munkahelyi szerep és a magánélet? Tehát a fejlesztésekről alkotott véleményt milyen mértékben határozza meg a munkahelyi szerep és a beszédkörnyezet?

3. A jelzett szereplőcsoport leírása után fontos kérdés, hogy milyen tudáshasználat, tudásmenedzsment jellemzi a fejlesztési folyamatok kulcsszereplőit. Kovách (2007) szerint a helyi erőforrásokon alapuló, sokszereplős vidékfejlesztési folyamatban többféle tudás jelenik meg, amelynek elemzése hozzásegít a vidékfejlesztési politikák hatásának megismeréséhez. Bruckmeier (2004) három tudásformát különít el. Az egyik a tudományos tudás, ami explicit, jól dokumentált, intézményes körülmények között elsajátítható. Olyan elméletek, tudományos módszerek, kutatások ismerete tartozik ide, amelyek alkalmazásához szükség van a helyi tudásra is. A második tudásforma a helyi tudás, ami tényszerű, kísérleti jellegű és informális módon elsajátítható. A harmadik pedig a menedzseri tudás, ami eszközök, ötletek, a jogi, intézményi, pénzügyi rendszer ismeretét jelenti, valamint helyi és tudományos tudáselemekkel egyaránt rendelkezik. Ezt elsősorban a projektosztály közvetíti, amelyhez tartozhat a településeken kívülálló, hétköznapi ember is (Csurgó-Kovács- Kučerová, 2007).

4. A tudáshasználat, tudásmenedzsment témakörhöz szorosan kapcsolódó további kutatási kérdés, hogy a vizsgált térség vidékfejlesztési folyamatainak kulcsszereplői rendelkeznek-e

egységes fejlesztéspolitikai tudással? A kérdés megválaszolása érdekében további alkérdés, hogy van-e a térségre általánosan jellemző, fejlesztéspolitikai modellálási lehetőség? A kérdés elemzésében a Bruckmeier – Tovey (2008) által elkülönített tudásformákat használom, ugyanis az interjúalanyok esetében eddigi eredményeim alapján a három tudásforma elemeinek keveredését figyeltem meg. Vidékfejlesztési szempontból a tudás a társadalmi innováció és a fenntartható fejlődés szempontjából kerül az érdeklődés középpontjába. Nemes – Varga (2015) szerint a társadalmi innováció az alulról építkező tevékenységekhez és külső hatásokhoz egyaránt kapcsolódó, újszerű paradigma és gyakorlat, amely elengedhetetlen a helyi erőforrások feltárásában és menedzsmentjében. Az idézett szerzők megközelítésében a társadalmi tanulás vidékfejlesztési szempontból valamilyen cél elérése érdekében végzett cselekvéshez szükséges tudás megszerzése. Ez a tudás háromféle lehet: 1. Kognitív/tudományos/technológiai, 2. Praktikus, gyakorlati, 3. Szituatív (Nemes – Varga, 2015: 437-438). A szerzők szerint a háromféle tudás/kapacitás együttes fejlődése eredményez fejlődést, amely a valóságban a sikeres példák ellenére egy problémás, vagy hiányzó folyamat. Kutatásomban a tudáshasználatot a fejlesztésekhez való viszonyulás elemzésével tervezem megragadni.

5. Kutatásom során arra a kérdésre is keresem a választ, hogy milyen állapota és esélyei vannak a kistérségi identitásnak az intézmények és szereplők együttműködési sajátosságai alapján? A kérdés megválaszolását támogató, további kérdés az, hogy a településekről szóló diskurzusokban vannak-e olyan ideáltípusok, amelyek meghatározzák a térség külső és belső kapcsolatrendszerét és ilyen értelemben a fejlesztési eredményeket? Az európai vidékfejlesztés egyik kulcseleme a településközi együttműködések, amelyek az EU-s elvek alapján, programszerűen tervezhetők és hozzájárulnak egy többszintű és transznacionális identitás megteremtéséhez (Leader+, 2008). A településközi együttműködések elemzése a megvalósult projektek, tevékenységek sajátosságai mellett képet nyújt a lokálisnál nagyobb szintű identitásszerkezetek állapotáról és kialakulási esélyeiről egyaránt.¹⁰ Ezekben a folyamatokban lényeges szerepet játszik a vidékfejlesztési szereplők társadalmi háttere, értékrendszere, kapcsolati tőkéje, amely együttesen befolyásolja a belső erőforrások kezelését, illetve a külső erőforrásokhoz való hozzáférést (Csurgó–Kovács–Kučerová, 2007). A tér-alapú együttműködések több problématerületen az uniós programok, stratégiák

¹⁰ Nemzeti identitás – lokális identitás – versenyképesség. Lokális identitások alakulása a Székelyföldi térségben: helyzetkép és fejlesztési lehetőségek. HTMT Program, 2011. Témavezető: Biró A. Zoltán. Kutatási jelentés.

központi elemei (például Leader+, Horizont 2020, Erasmus Plus). Kiemelten a településközi együttműködések és a helyi kezdeményezések elősegítése a LEADER program fő célkitűzése (Leader+, 2008). A különböző programok eredményessége mellett érdemes megvizsgálni, hogy egy adott térségben a településközi együttműködésekről szóló diskurzusokat milyen ideáltípusok határozzák meg. Ennek következményeként láthatjuk, hogy ebben a térségben milyen esélyei és korlátai vannak a települések közötti együttműködésnek, ami segíti a programszerű tervezést és kiindulópontot képez a kistérségi szintű projektek megvalósításában.

4.5. Az interjúalanyok

A kutatás során 30 interjút rögzítettem. Az interjúalanyok Felcsík kistérség fejlesztési folyamatainak kulcsszereplői: jelenlegi és volt polgármesterek, kistérségi menedzser, közbirtokossági elnök, közigazgatási alkalmazottak, turisztikai menedzser, tanárok, iskolaigazgatók, civil szféra képviselői és más, a közösségi életben aktív személyek. Az interjúalanyokon kívül a terepmunka során közel 10 közvéleményhordozó szereplővel kezdeményeztem beszélgetést a témában. A kistérség nyolc településén rögzített interjúk számát és az interjúalanyok közösségi vagy intézményi funkcióját az alábbi táblázat foglalja össze.

3. számú táblázat: Az interjúk száma és az interjúalanyok közösségi és/vagy munkahelyi szerepe

Közösségi és/vagy munkahelyi szerep	Interjúk száma
Jelenlegi polgármester	8
Volt polgármester	2
Alpolgármester	1
Közigazgatási alkalmazott	2
Civil szervezet munkatársa	3
Civil szervezet vezetője	4
Iskolaigazgató	3
Egyházi szereplő	2
Kistérségi menedzser	1

Turisztikai menedzser	1
Tanár	2
Közbirtokosági vezető	1
Összesen	30

Forrás: saját szerkesztés

Az interjúalanyok kiválasztásánál fontos szempont volt a hivatali funkció, illetve a közösségi szerepvállalás, amelyet a terepmunka során, személyes megkérdezés, illetve hólabda módszer révén azonosítottam be.

Mivel a térség egyik településén, Madéfalván születtem, több interjúalanyt személyesen ismerek. A beszélgetésekre telefonos egyeztetés után többnyire munkahelyi környezetben (iskolában, polgármesteri hivatalokban, civil szervezet székhelyén) került sor. Sok lényeges információt, álláspontot, véleményt a diktafon bekapcsolása előtt, illetve után tudtam meg, így az értelmezésnél nem tudom figyelmen kívül hagyni a tereptapasztalataimat.

Az interjúalanyok 26-67 év közötti férfiak, illetve három, a civil szférában aktív, 40 év feletti nő. Ezen a területen kevés a nők aránya. Az interjúalanyok iskolai végzettsége változatos képet mutat.

A kutatásom célcsoportjának meghatározásakor arra a következtetésre jutottam, hogy a fejlesztési folyamatokat irányító vidéki elit egy sajátos kategóriát jelent. Ezeknek a szereplőknek a befolyását elsősorban a közösségi és a munkahelyi szerep biztosítja.

A székelyföldi elitről más szempontok szerint a FORESIGHT (2007) program keretén belül készült átfogó felmérés, amelynek célkitűzése volt, hogy a térségi szereplők bevonásával jövőscenáriókat dolgozzon ki a versenyképesség javítása érdekében. A többéves program egyik fontos eleme a székelyföldi elit körében végzett kérdőíves adatfelvétel, amely 1200 főre terjedt ki, településméreték és típusok, lakosságszám, életkor, foglalkoztatási kör szerint reprezentatív mintán. Az adatfelvétel a 11 nagyobb témakörben feltett 130 kérdés révén azt vizsgálta, hogy a székelyföldi elitek az aktuális helyzetből kiindulva milyen folyamatokat vetítenek előre a térségben.

Az elitek körében foglalkozási körök szerint négy nagyobb kategóriát különítettek el a program szakértői: az adminisztratív, a gazdasági, a humán és a technokrata elitet, aki vezetői, döntéshozói és véleményhordozói funkciójuk alapján kerültek be a mintába. Tekintettel arra, hogy ez az adatfelvétel az EU-csatlakozás évében indult, még nem volt releváns a változási folyamatok által kialakult, új elitcsoport, a projektelit elemzése.

Habár a doktori kutatásom során vizsgált kistérség rurális szereplői körében nincs képviselve minden, a FORESIGHT kutatásban elemzett elitkategória (például a gazdasági és a technokrata elit) a továbbiakban bemutatok néhány demográfiai adatot a célcsoport sajátosságaihoz kapcsolódóan. A FORESIGHT program csaknem tíz éves, ennek ellenére úgy gondolom, hogy a pályázatok megírásához értő és ezzel hatalmat gyakorló projektelit megjelenésén kívül a célcsoport alapvető jellemzői (nemi megoszlás, foglalkoztatottsági terület) nem változtak.

A FORESIGHT Program során megkérdezett székelyföldi elitek körében a megkérdezettek több mint fele (55%) nő. Mivel ez nem egyezik a rurális elitek körében megfigyelt és az általam végzett kutatás mintájában is beazonosított tendenciával, amely a férfiak túlnyomó többségét igazolja ezen a területen, alaposabban szemügyre vettem a foglalkozási területek szerinti megoszlást. Ez alapján a hivatkozott kutatási program mintájában a nők aránya kimagaslóan magas, 71%-os az oktatás területén. A gazdasági szférában dolgozók csaknem háromnegyede, 75%-a férfi. A művelődés és a kultúra területén 10%-kal nagyobb a férfiak aránya. Az önkormányzatokban és az állami hivatalokban dolgozók körében kiegyensúlyozottabb a férfi-nő arány (52% és 48%).

A kutatásom jellegéből adódóan nem rendelkezem pontos és aktuális statisztikai adatokkal a célcsoport nemi megoszlását illetően, megfigyeléseim szerint a 2007-es adatok ma is relevánsak, de ki kell emelni, hogy a nők által dominált és a kiegyensúlyozott nemi megoszlást mutató foglalkozási területeken is érvényesül a gender szakirodalomban használt, vertikális egyenlőtlenség jelensége: vezető funkciókban a férfiak vannak többségben (magyarországi viszonylatban például Czibere, 2008, 2011; Fényes, 2010). Ez a tendencia érvényesül az általam vizsgált célcsoport esetében is, amelyben a rurális elitet a közösségi életben aktív és véleményhordozói szerepet játszó közbirtokossági elnökök, polgármesterek, iskolaigazgatók, kultúrház igazgatók, tanárok, önkormányzati alkalmazottak, valamint civil szférák vezetői képviselik.

4.6. A kutatás módszerei

Félig strukturált interjúk

Kutatásom kiemelt módszere a félig strukturált interjúk készítése vidékfejlesztési folyamatok kulcsszereplőivel. Az interjúalanyok tevékenységi területétől függően az interjúkérdések néhány aspektusát személyre kellett szabni, de összességében, minden esetben négy kérdéscsoport szervezte a beszélgetéseket:

1. **Általános kérdések az interjúalanyról és a településről**, amely során a munkahelyi és közéleti funkció mellett rögzítésre kerültek a tevékenységek, együttműködések, a település/térség életében fontos szerepet betöltő helyek, események, sajátosságok, nehézségek, változások.
2. **Szervezetekkel, partnerségekkel, fejlesztésekkel kapcsolatos álláspontok kifejtése**, amely során a szervezeti szintű együttműködésekre, a térségben aktív és kevésbé aktív településekre, jelentősebb fejlesztésekre kérdeztem rá.
3. **A cselekvés lehetősége** dimenzió esetében az egyén, illetve szervezete fejlesztésekre gyakorolt befolyásával kapcsolatos álláspontok kerültek rögzítésre, valamint a megvalósított tevékenységekkel, projektekkal kapcsolatos nehézségek, problémák.
4. **Az elképzelések, vágyak** megfogalmazásának rögzítését a település/térség fejlődésével kapcsolatos elképzelések és a konkrét tervek kifejtése tette lehetővé.

Az interjúk átlagos időtartama 40 perc.

Kontrollinterjúk

Dolgozatomban a kutatási kérdések megválaszolása érdekében kontrollcsoport interjúk elemzésének módszerét alkalmazom. A célcsoport: a székelyföldi térség vidékfejlesztési folyamatainak kulcsszereplői, különösképpen a helyi önkormányzati vezetők és alkalmazottak, valamint fiatal, pályázatok megírásához értő szereplők, városról vidékre költöző értelmiségiek, civil szervezetek képviselői, véleményhordozók (20 db. interjú). Az interjúk a csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások központjának keretén belül készültek és a doktori kutatási témához és kérdésekhez kapcsolódó másodelemzésük nagymértékben hozzájárult az eredmények értelmezéséhez.

Résztevő megfigyelés, terepbejárás

Kutatásom további módszere a résztvevő megfigyelés, amelyet az interjúkészítés során, az interjúalanyok által említett helyszínek felkeresésekor, illetve a térség rendezvényein, fontosabb eseményein való részvétel során alkalmazok. A módszer célja az interjúzás során kapott eredmények értelmezésének elősegítése. Az adatfelvételi időszakban az interjúkon kívül több alkalommal volt lehetőségem beszélgetni helyi emberekkel. Habár a beszélgetések nem egy előre eltervezett struktúrát követtek, hasznos információkkal szolgáltak az interjú adatfelvételek megtervezésében és az eredmények értelmezésében.

Dokumentum-elemzés

a. Dokumentumelemzés révén az 1989. december 23-tól *Hargita Népe* napilap 1990-1995 között megjelenő lapszámait tanulmányoztam: egy előre megszerkesztett adatlap segítségével olyan újságcikkeket kerestem, amelyek témájuk jellegéből adódóan szimbolikus térfoglalásra utalnak. Az adatlap segítségével lejegyeztem az újságcikk szerzőjének nevét, valamint információkat kerestem az érintett településről, az újságcikk típusáról, címéről, témájáról, illetve a kulcsszavakról. A kutatás során az újságcikkeket adattáblában összesítettem, amelyhez egy fényképsorozat is társul. A módszer révén sikerült azonosítani a szimbolikus térfoglalási folyamat helyi/regionális jellegének megerősödését, egyedi jellemzőket, illetve a számszerűsítés rálátást biztosít a jelenség dimenzióira. Szimbolikus térfoglalás alatt azokat a Hargita megyei eseményeket értem, amelyek közvetett, vagy közvetlen módon meghatározták az ott található Felcsík kistérség közösségének rendszerváltás utáni hangulatát, ünneplési, megemlékezési, térbirtoklási gyakorlatát. Ezek közé tartoznak az iskolanévadási ünnepek, emlékműállítások, településtábla állítások, templomépítési és restaurálási munkálatok, nemzeti jelképek használata, szimbolikus közéleti beszéd, a történelmi múlt eseményeit felidéző ünnepek, középületek birtoklása, de azok a kisebbségi kezdeményezések is, amelyek elsősorban a Romániai Magyar Demokrata Szövetség képviselője révén a magyar anyanyelvű oktatáspolitikára befolyásolását célozták meg.

b. Dokumentumelemzés révén továbbá elemeztem a következőket:

- Interneten elérhető statisztikai adatok.
- Megyei és regionális fejlesztési dokumentumok: Felcsík Fejlesztési Stratégia (2007-2014), Hargita megye általános fejlesztési stratégiája (2015-2020), Hargita megye ifjúsági stratégiája (2015-2020), Kulturális stratégia (2013-2020), a dánfalvi Petőfi Sándor Általános Iskola fejlesztési és újrapozícionálási terve (2016).
- A KAM-Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának térségre vonatkozó korábbi tudományos kutatásai, adatbázisai és fejlesztéspolitikai elemzései.

Az interjúelemzés módszerei és szempontjai

A kutatási kérdések megválaszolása érdekében az interjú narratívákat három fő szempont szerint elemeztem: (a.) a településközi együttműködések, (b.) tudáshasználat és (c.) identitásstrukturák.

a. A településközi együttműködések elemzése során a helyi önkormányzatokon belül működő, vagy azokkal szoros kapcsolatban álló szereplőkkel, akciócsoportok képviselőivel készült interjúkat elemeztem, amelyekben a fejlesztéspolitikai elképzelések, valamint a településközi együttműködésekről szóló narratívák képet formálnak a térségről. Az elképzeléseket, diskurzusokat az ideáltípus módszer alapján elemeztem R.Soliva (2007) tanulmányát használva kiindulópontként. Az ideáltípusok heurisztikus eszközként való használata a szociológia területén Max Weber nevéhez kapcsolódik, aki szerint a valóságot gondolati kategóriák rendezik. Az ideáltípus tehát egy gondolati kép, a valóság elemeinek felfokozásával (Weber, 1998: 47, 48). A vidékszociológiában legelőször a gazdálkodási stílusok elemzésénél használták az ideáltípusok megalkotásának módszerét (idézi Soliva, 2007: 63) Az ideáltípus legfontosabb jellemvonása, hogy egy jelenség, vagy magatartás elemeinek összességként nem köthető egyénekhez. Egy egyén narratívájában ilyen értelemben több ideáltípus megjelenhet (Soliva, 2007: 63-65).

Az elemzés során a településközi együttműködésekre vonatkozóan öt fő dimenzió elemzésével alkottam meg az ideáltípusokat: döntések, eredmények/projektek, erőforrás menedzsment, partnerségek működési keretei, fejlesztéspolitikai elképzelések. Az ideáltípusok megalkotásánál használt szempontokat az alábbi táblázat foglalja össze:

4. táblázat: Az ideáltípusok megalkotásánál használt szempontok

Elemzési dimenziók	Elemzési szempontok
Döntések	<ul style="list-style-type: none"> - Milyen prioritások és értékek határozzák meg a döntéseket? - Kik vesznek részt a döntésben? Belső és külső szereplők implikálódásának mértéke. - A felelősségvállalás mértéke
Eredmények/projektek	<ul style="list-style-type: none"> - Mi számít eredménynek? - Milyen típusú projektek vannak a prioritási lista elején? - Az eredményesség mihez és kihez képest van meghatározva?
Erőforrás menedzsment	<ul style="list-style-type: none"> - Milyen erőforrások vannak kiemelve, általánosan értékelve? (belső, külső) - A konkrét fejlesztések során milyen erőforrás kap nagyobb szerepet? (például természeti értékek, anyagi források, vagy esetleg humánerőforrás?) - A meglévő erőforrások beosztása, tartalékolása - A forrásbevonással kapcsolatos attitűd
Partnerségek működési keretei	<ul style="list-style-type: none"> - Kompromisszumokra való hajlandóság mértéke - Nyitottság vagy zárkózottság a partnerségekkel szemben - A társulásban megvalósított projektek megítélése - Az eddigi partnerek és együttműködési struktúrák megítélése

	<ul style="list-style-type: none"> - Új együttműködési struktúrákon való gondolkodás - Saját és közös előny mérlegelése - A szabályok, formális megállapodások fontossága - Az együttműködések időtartama
Fejlesztéspolitikai elképzelések	<ul style="list-style-type: none"> - A múltbeli pozitív, vagy negatív tapasztalatok hatása - A megfogalmazott lehetőségek és az azokhoz való hozzáállás - A település és a térség érdekeinek meghatározása, egymáshoz való viszonyítása

Forrás: saját szerkesztés

b. **A tudáshasználat** elemzése során az összes interjút elemeztem, tehát olyan személyekkel készült interjúkat, akik munkahelyi, vagy közösségi pozíciójuk révén direkt, vagy indirekt módon fontos szerepet játszanak a fejlesztési folyamatokban. A vizsgált székelyföldi térség esetében ezek a szereplők helyi közintézmények és civil szervezetek alkalmazottjai, illetve a közösségi életben aktív magánszemélyek. Az interjúk révén kutatási kérdés, hogy milyen tudáshasználat, tudásmenedzsment jellemző a fejlesztési folyamatok kulcsszereplőire, amely hozzásegíthet a fejlesztési folyamatok hatásának megismeréséhez (Kovách 2007). Az elemzésben nagymértékben támaszkodtam a Bruckmeier – Tovey (2008) által elkülönített tudásformákra, ugyanis az interjúalanyok esetében a három tudásforma elemeinek keveredését figyeltem meg. Az egyik a tudományos tudás, ami explicit, jól dokumentált, intézményes körülmények között elsajátítható. Olyan elméletek, tudományos módszerek, kutatások ismerete tartozik ide, amelyek alkalmazásához szükség van a helyi tudásra is. A második tudásforma a helyi tudás, ami tényszerű, kísérleti jellegű és informális módon elsajátítható. A harmadik pedig a menedzseri tudás, ami eszközök, ötletek, a jogi, intézményi, pénzügyi rendszer ismeretét jelenti, valamint helyi és tudományos tudáselemekkel egyaránt rendelkezik. Vidékfejlesztési szempontból a tudás a társadalmi innováció és a fenntartható fejlődés szempontjából kerül az érdeklődés középpontjába.

Nemes – Varga (2015) szerint a társadalmi innováció az alulról építkező tevékenységekhez és külső hatásokhoz egyaránt kapcsolódó, újszerű paradigma és gyakorlat, amely elengedhetetlen a helyi erőforrások feltárásában és menedzsmentjében. Az idézett szerzők megközelítésében a társadalmi tanulás vidékfejlesztési szempontból valamilyen cél elérése érdekében végzett cselekvéshez szükséges tudás megszerzése. Ez a tudás háromféle lehet: 1. Kognitív/tudományos/technológiai, 2. Praktikus, gyakorlati, 3. Szituatív (Nemes – Varga, 2015: 437-438). A szerzők szerint a háromféle tudás/kapacitás együttes fejlődése eredményez fejlődést, amely a valóságban a sikeres példák ellenére egy problémás, vagy hiányzó folyamat. A doktori kutatásban a tudáshasználat a fejlesztésekhez való viszonyuláson keresztül kerül elemzésre.

Összességében a tudás elemzési szempont alkalmazása során a következő tényezőket vettem figyelembe:

- A térségről és a településről való általános tudás jellege
- A térség aktuális folyamatainak ismerete, az ezek iránti érdeklődés mértéke, a befolyáshoz szükséges tudás (képességek, lehetőségek)
- A projektek megvalósítása során alkalmazott tudás típusa, mértéke, kombinálása és az ezekhez való viszonyulás (külső, belső tudás)
- Döntések során alkalmazott tudás
- Fejlődőképesség, nyitottság az új ismeretekre?

c. Az interjúalanyok identitás szerkezetének elemzését annak a kutatási kérdésnek a megválaszolása indokolta, hogy Felcsík kistérség esetében, fejlesztéspolitikai szempontból a rurális elit lokális identitása milyen dimenziók által épül fel, illetve válik értelmezhetővé.

A kérdés megválaszolása érdekében a szakirodalmi anyagok, a témában végzett térségi kutatások és a doktori kutatás terepmunkája révén határoztam meg a rurális elit lokális identitásának elemzési dimenzióit, valamint azokon belül, előzetesen kidolgozott szempontrendszer alapján elemeztem az interjúalanyok narratíváit.

Az interjúalanyok térhez való viszonyulásában összesen öt elemzési dimenziót (identitás komponens) határoztam meg:

- Épített örökség és az identitás szimbolikus tárgyai
- Az identitást erősítő események

- A lokális identitás szempontjából jelentős konfliktusok
- A fejlesztési kulcsszereplők közösségi és munkahelyi szerepe
- Idősíkok

Az elemzési dimenziók felsorolása és bemutatása a dolgozatban véletlenszerű és nem logikai sorrendet jelöl.

5. A lokális identitás társadalomtörténete a Felcsík kistérségben

A kutatási terep, a Felcsík kistérség rövid bemutatása mellett (történeti, társadalmi, földrajzi, gazdasági jellemzők) fontos szempont a 2000-től létező kistérségi társulás rövid jellemzése, valamint azok a térségre általánosan érvényes sajátosságok, amelyek társadalmi és gazdasági szempontból meghatározzák az itt élő lakosság életét, identitását. Ilyen értelemben a települések működésének társadalomtörténeti modellje, az én- és helytudatot meghatározó tájegységek és identitásstruktúrák, a természeti és kulturális értékek, fontosabb események.

A Felcsík kistérség lokális identitást meghatározó társadalomtörténeti és gazdasági sajátosságai a 2007-2013 periódusra készített fejlesztési stratégia¹¹, a 2011-es romániai népszámlálás adatai, a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának több mint két évtizedes kutatási anyagai (kiemelten a szimbolikus térhasználat elemzése, háztartásvizsgálatok, Székelyföldi Foresight Program), valamint a doktori kutatás terepmunkája során készített interjúk alapján történik. Az interjúk közül külön kiemelném a kistérségi társulás menedzserével készült interjút, amely a szervezet jelenlegi helyzetének elemzését segíti. Továbbá a többi interjúalannyal készült beszélgetésekben fontos szempont volt a település térségben és konkrétan a kistérségi társulásban való szerepének körülírása.

Ebben a részben elsősorban olyan szempontokat elemzek, amelyek a doktori kutatási témához kapcsolódóan meghatározzák a lokális identitást, valamint a kutatási kérdésekkel és elemzési szempontokkal összefüggésben segítik az interjúk szövegeinek feldolgozását.

5.1. A települések működésének társadalomtörténeti modellje a kistérségben¹²

A térséggel foglalkozó társadalomtörténeti elemzések azt jelzik, hogy a települések önálló, más településektől független működése volt a társadalomtörténeti modell. Erre utalnak például a történeti munkák, amelyek a székely *communitas* modellt mutatják be

¹¹ ***“Versenyképességért partnerségben”*** EMTE Sapientia – Erdélyi Magyar Tudományegyetem Társadalomtudományi Intézet Vidékfejlesztési és Szaktanácsadási Központ

¹² Ez az elemzési rész publikálva van a Fórum Társadalomtudományi Szemle 2018/2. számában közölt saját tanulmányban.

(Egyed Ákos, 1975, 1981, 1997, 2006; Imre István, 1983) és az egyes településekhez kapcsolódóan foglalkoznak a vagyonszövetségek (pl. közbirtokosság), a helyi közösségi intézmények (informális intézmények), az egyházközségek lokális, településekhez kapcsolódó identitást erősítő szerepével, amely napjainkban is hasonló működési elvek alapján aktuális. Ezen túlmenően az 1900-as évek fordulóján történt, első gazdasági beruházások (fűrészüzemek) sem lépték túl a lokális kereteket. A szocialista iparosítás a vizsgált térség települései közül leginkább Karcfalvát hozta helyzetbe a bútorgyár által, azonban a nagy mérete ellenére ez sem eredményezett jelentősebb településközi mobilitást. Az 1968-as romániai adminisztratív átszervezés a települések összevonásával megváltoztatta a településközi viszonyokat és ez az intézkedés az együttműködési formák helyett a függőségi viszonyokat erősítette fel és nem ösztönözte az alulról való szerveződést.¹³

Az 1989-es társadalmi fordulat ráerősített a fentiekben említett társadalomtörténeti hagyományokra, ugyanis a lokális léptékű rehabilitációs folyamatokat erősítette fel: a térszerek megszüntetése, az egyéni földtulajdon visszaállítása, szimbolikus térfoglalás (Biró, 2006, Bodó-Biró, 2011). Ennek a folyamatnak a jellegzetes következménye, hogy az 1968-ban jogilag összekapcsolt települések 2004-ben szétváltak. Például a 2004-ig Madéfalva községet alkotó Csicsó, Rákos és Madéfalva települések önálló közigazgatási egységek lettek. Ez az adminisztratív önállósódás a kistérségben ma is hatással van a településvezetési gyakorlatokra.

Az EU csatlakozást megelőző és követő fejlesztéspolitikai beruházások és programok döntő része lokális jellegű volt és a térségben beindult LEADER támogatási gyakorlat is alapvetően a pontszerű, egyes településekhez kapcsolódó kezdeményezéseket támogatta.¹⁴ A tényleges, külső erőforrásoktól független együttműködési alapok nélküli kistérségi keretek a térséggel foglalkozó kutatások eredményei, illetve az ide vonatkozó szakirodalmi anyagok alapján nem vezetnek identitásépítési folyamatokhoz (Biró, 2008; KAM-Intézet, 2011; Biró és társai, 2012; Ray, 1998; Granberg és társai, 2015, Messely és társai, 2015).

¹³ KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, kutatási anyagok.

¹⁴ Jó gyakorlatok: Megvalósított projektek a Csík LEADER Helyi Akciócsoport területén, 2015.

5.2. A lokális identitást meghatározó tájegységek és nagyobb identitásszerkezetek¹⁵

A székelyföldi térség egymástól különböző, kisebb-nagyobb tájegységekre tagolódik, amelyek bár nem minden esetben különülnek el valamilyen adminisztratív elhatárolódás által, sajátos lokális identitásszerkezettel rendelkeznek. Ezek az identitásszerkezetek több tényező együttes fennállásának következtében alakultak ki. Az első ilyen tényező a földrajzi paraméterek (folyóvölgyek, medencék, hegyek), amelyek meghatározzák a települések mai szerkezetét. Például az alcsíki és felcsíki térséget a csíkszeredai dombok különítik el egymástól, és mivel a települések az Olt folyó és mellékvizei mentén helyezkednek el, a folyásirány határozza meg, hogy a csíkszeredai dombokhoz képest melyik település tartozik alcsíkhöz és felcsíkhöz.

A másik tényező a székelyföldi tájegységek adminisztratív elkülönülésének társadalomtörténeti előzményei. Több mai tájegység korábban adminisztratív szempontból is egymástól különálló volt (például ilyen tájegységek voltak a történelmi székely székek: Udvarhelyszék, Marosszék, Háromszék Csíkszék, Aranyosszék; vagy a vármegyék és járások), saját székhellyel és kapcsolódó intézményekkel, elittel és szolgáltatásokkal működtek. Például iskola, piac, adminisztratív és jogi ügyintézés, újságok. A szocialista iparosítás éveiben jellemző gyakorlatban ezek a tájegységek úgy működtek, mint egy városközpont és vonzáskörzete: például ingázással elérhető munkahelyek, középfokú oktatási központ, élelmiszer beszerzési lehetőség.

A fenti tényezők együttes hatásaként a tájegység szintű, tartós identitásszerkezetek alakultak ki, amelyek a köznyelv szintjén olyan esetekben is erősek voltak, amikor egy-egy tájegységet egy nagyobb szerkezetbe integráltak. Például az ezredfordulón Hargita megyében létrehozott 15 kistérségi társulás esetében is a politikusok és szakemberek törekedtek a felsorolt tényezők figyelembevételére.

A lokálisnál nagyobb léptékű, tájegység szintű identitásszerkezetek kialakulását támogató tényezők mellett számos, az előző fejezetben ismertetett korlátozó tényezőt is meg lehet említeni: a székely communitas modell, az 1900-as évek fordulóján történt, első gazdasági beruházások, az 1968-as romániai adminisztratív átszervezés, a települések adminisztratív önállósodása 2004-ben, az EU-s csatlakozás utáni pályázatok. Az 1989-es társadalmi fordulat

¹⁵ Ez az elemzési rész publikálás előtt áll a Metszetek Társadalomtudományi Folyóirat 2018-as tematikus lapszámában.

is a lokális léptékű, településszintű rehabilitációs folyamatokat erősítette fel: a téészek megszüntetése, az egyéni földtulajdon visszaállítása, szimbolikus térfoglalás (Biró, 2006, Bodó-Biró, 2011). Az említett társadalomtörténeti előzményeknek napjainkban is hatása van az itt élők lokális identitására.

A fentiek összegzéseként a térségi előzmények arra utalnak, hogy a településközi együttműködések formai keretének támogatásán, illetve időszakos projekteken túlmenően nem jöttek létre tényleges, tartalmi és területi identitás alapú projektek. Tehát ma erős a lokalitás, illetve a megyei és újabban a székelyföldi lépték. Azonban a köztes, valós kistáji identitások csak a mindennapi életvezetés és a mindennapi nyelvhasználat szintjén jelennek meg. Ezeket a térségi elit és a fejlesztéspolitikai szakértők a mindennapi gyakorlatban, sok esetben korlátként, akadályként kezelik, ami miatt „nem lehet együttműködni”. A köztes, kistáji léptékű identitásszerkezetekhez egyelőre nem társul konkrét fejlesztéspolitikai koncepció és hasznosítás, illetve kevés vizsgálat is ennek az okairól.

***5.3. Szimbolikus térfoglalási cselekvések Felcsík kistérségben, a '89-es rendszerváltást követő időszakban*¹⁶**

A székelyföldi Felcsík kistérségben a '89-es rendszerváltás után számos szimbolikus térfoglalást lehetett azonosítani, amelyekben a terek különböző részei, közös cselekedetek révén szimbolikus felértékelődnek és identitás újraértelmezési folyamatok indulnak be. Tulajdonképpen a térségben ez a folyamat tekinthető a tér-alapú identitás szimbolikus "rehabilitációs" fázisának. Ide tartoznak azok a helyi kezdeményezések, amelyek révén az emberek újraértékelik, védelmezik közös érdekeiket, illetve amelyek az Európai Unió támogatási programok által új fejlesztési lehetőségeket is nyújtanak a települések, illetve a térség számára. Székelyföldön ilyen értelemben ez a lokális társadalomszerveződés, valamint a hozzá kapcsolódó helyi történelem, helyi értékek fontos belső erőforrást képeznek.

Jelen fejezet a Székelyföldön található Felcsík kistérségben, a '89-es rendszerváltás után történő szimbolikus térfoglalási törekvések feltárására, összegzésére, elemzésére

¹⁶ Ez az elemzési fejezet publikált tanulmány részét képezi: Blága Ágnes (2015): Szimbolikus térfoglalási cselekvések „leltára” Felcsík kistérségben az 1989-es rendszerváltást követő időszakban (a Hargita Népe c. napilap 1990–1995 közötti anyagai alapján) In. (Fedinec Csilla szerk.): *Határhelyzetek VIII.: Terek, Intézmények, átmenetek*. Budapest, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium

irányul, sajátos megközelítés, illetve az ide vonatkozó hazai és nemzetközi szakirodalom alapján. Szimbolikus térfoglalás alatt azokat a Hargita megyei eseményeket értem, amelyek közvetett, vagy közvetlen módon meghatározták Felcsík kistérség közösségének rendszerváltás utáni hangulatát, ünneplési, megemlékezési, térbirtoklási gyakorlatát. Ezek közé tartoznak az iskolanévadási ünnepségek, emlékműállítások, településtábla állítások, templomépítési és restaurálási munkálatok, nemzeti jelképek használata, szimbolikus közéleti beszéd, a történelmi múlt eseményeit felidéző ünnepségek, középületek birtoklása, de azok a kisebbségi kezdeményezések is, amelyek elsősorban a Romániai Magyar Demokrata Szövetség képviselete révén a magyar anyanyelvű oktatáspolitikai befolyásolását célozták meg.

A Hargita Népe napilap 1990-1995 között megjelenő lapszámait tanulmányozva arra a következtetésre jutottam, hogy a kisebbségi események közvetett vagy közvetlen módon a közösségi (nemzeti és lokális) identitás térben való megnyilvánulását jelképezik. Közvetlen módon történő identitás-reprezentációnak tekinthetők a történelmi események tiszteletére szervezett megemlékezési ünnepségek, valamint az iskolanévadási ünnepségek, amikor a közösség ténylegesen megjelenik a térben, nemzeti jelképeket használ (zászló, himnusz, székelyruha) és az ott elhangzó ünnepi beszédekben, a múlt eseményeinek felidézése és újraértelmezése révén megfogalmazza a kor aktuális társadalmi problémáit. Közvetett módon történő identitás-reprezentáció a középületek birtoklása, az oktatáspolitikai kezdeményezések, az emlékműállítások, településtábla állítások, templomépítési és restaurálási munkálatok.

A kutatás során 308 darab újságcikk került kiválasztásra, amelyeket dátum, illetve egyedi jellemzők szerint kategorizáltam (szerző, érintett település, újságcikk típusa, cím, téma, kulcsszavak). Ezek többnyire Hargita megyei eseményekkel kapcsolatos kishírek, közlemények, tudósítások, kommentárok, tájékoztatók, beszámolók, levelek.

Az újságcikkek, események száma és jellege alátámasztja, hogy az általam vizsgált térségben a rendszerváltás után, a szabad megmutatkozás első éveiben beindult egy erőteljes, és egymást követő akciókkal jellemezhető folyamat, amely során a terek különböző részei szimbolikus felértékelődtek és a közösség identitása szempontjából új értelmet nyertek, nemzeti öndefiníáló gesztusként a magyarsághoz való tartozás felvállalását, megmutatását fejezték ki. Az akkor beinduló önmegmutatási kedv hatalmas méreteket öltött, számos emlékmű, szobor állítódott a székely, vagy a magyar nemzeti identitás megerősítésére (Bodó, 2006).

A közösségi identitás ehhez hasonló megnyilvánulása a térben jól magyarázható Moscovici (1976) szociális reprezentáció elméletének keretén belül, amely Durkheim megközelítésén alapszik.

Az általam vizsgált térségben a szociális reprezentáció elméletének szempontjából a rendszerváltás után beinduló szimbolikus térfoglalási folyamat tökéletesen illeszkedik a lehorgonyozási szakaszba, mert sok év után a közösségnek lehetősége adódott újraértékelni és a jelen számára megérthetővé tenni azokat a történelmi eseményeket, amelyek a csoport kontinuitása és aktualitása szempontjából fontosak. Emellett a demokrácia megjelenésével a közösség számára lehetőség adódott szimbolikusan visszaszerezni a tereket, középületeket is. Az elmélet tárgyiasítási folyamatához sorolhatóak azok a cselekvések, amelyek révén a közösségek az újraértelmezett közös tudást a térben is megjelenítették, szimbólumok, emlékművek, magyar településtáblák, magyar iskolanevek révén. Az etnikumokra Nora (1999) szerint jellemző, hogy erős az emlékezeti, viszont gyenge a történelmi tőkájük, ezért van szükségük olyan helyekre, amelyek révén öngazolást, folytonosságot teremtenek önmaguk számára. Pierre Nora (1999) szerint a felgyorsult történelem következtében minden nemzeti hovatartozást megerősítő törekvés azt jelzi, hogy a történelem átalakult a társadalom önmagáról való tudásává, és a nemzet már nem egy összetartó keret, hanem közösségi tudat megerősítését szolgálja. Ezek a szimbolikusan megjelölt terek a határoltóság és a szomszédság által meghatározottak, ahogyan azt a lehorgonyozás folyamatára jellemző általánosítás és a partikularizáció együttes fennállása révén megfogalmazzuk. Székelyföldön, a térbirtoklás, és ilyen értelemben a szociális reprezentáció sajátos formájaként Biró A. Zoltán és Bodó Julianna (1993), a folyamat elemzésével foglalkozó társadalomkutatók négy nagyobb emlékmű-állítási hullámot neveztek meg. Az elsőben az I. világháborúban elesett katonák emlékére állítottak kőkereszteket vagy oszlopokat a térség falvaiban, amelyek 1989 után váltak a magyarsághoz való tartozás szimbólumává. A második hullám a negyvenes évek eseményei, amikor észak-Erdély településein a magyar állam kezdeményezésével számos országzászlót és emlékművet állítottak. A hatvanas években történt a harmadik emlékműállítási hullám, amely húsz éven keresztül a magyar és román részről egyaránt a szellemi-kulturális szféra építését célozta az identitásépítés járható útjaként. A negyedik emlékműállítási hullám 1989-ben kezdődött és az Európai Unióhoz való csatlakozás révén beinduló regionalizációs és lokalizációs folyamatokban mondhatjuk, hogy még ma is tart. Ebben az időszakban új szobrokat állítanak, és már meglévőket restaurálnak román és magyar részről egyaránt. Az emlékművek mellett szociális reprezentációnak tekinthető a

nemzeti jelképek használata, a magyar település-táblák, a középületek magyar megnevezése és birtoklása, a hagyományok újraértelmezése és gyakorlása. Ezzel kapcsolatban közvetlenül a rendszerváltás utáni első években indult be egy erőteljes hullám (Biró – Bodó, 1993).

A kutatás során a Hargita Népe napilap dokumentumelemzésével az első hatéves periódust vizsgáltam meg, 1990-1995 között.

Az újságcikkek témái a következők:

- Szobor- és emlékműavatás
- Megemlékező ünnepségek
- Adminisztratív önállósodási törekvések, településtábla állítások
- Iskolanévadási ünnepségek
- Politika: kisebbségi jogok, etnikai konfliktusok, anyanyelvi oktatás
- Települések sajátosságaira épülő újságcikk-sorozatok

Az adatgyűjtés során kiválasztásra került és az adatlap paraméterei szerint kategorizált újságcikkek alapján elmondható, hogy 1990-ben az újságban hangsúlyosabban megmutatkoztak az újraértelmezési, nemzeti öndefiníciós törekvések, amelyre a Madéfalvi Veszedelem (1764. január 7.), illetve a március 15. történelmi eseményeinek évfordulója körül megjelent újságcikkek címéből,¹⁷ hangvételéből lehet következtetni. A történelmi eseményekre való megemlékezések mellett ebben az évben számos újságcikk témája a magyar anyanyelvű oktatás, a demokratikus szerveződések, a kétnyelvű helységjelző táblák, a magyar helységnevek jóváhagyása, de a nevek anyanyelvre történő visszafordításáról is jelenik meg írás, ami arra enged következtetni, hogy az itt élő közösség az élet minden területén arra törekedett, hogy a kommunizmus ideje alatt visszaszorított véleményeknek hangot adjon, és változtasson a korabeli intézkedéseken. Tovább elemezve a lapszámokat, azt láthatjuk, hogy 1991-1992 között az évfordulós ünnepek (Madéfalvi Veszedelem, I-II. világháború, 1848-49-es forradalom és szabadságharc, 1956-os forradalom, 1989-es decemberi forradalom) alkalmával továbbra is intenzíven jelennek meg olyan újságcikkek,¹⁸

¹⁷ 1990. január 1.: "Hadd tartsa meg mindnyája az ő szokását!", 1990. január 10.: "Eltorzult falunevek", 1990. január 13.: "Egy elfelejtett jelmondat", 1990. január 13.: "Nem elég az öröm", 1990. március 16.: "Szabáságunk Tavasz", 1990. március 16.: "Őrt álló fenyők közt"

¹⁸ 1991. január 10.: "Nem elég csupán kikiáltani a demokráciát", 1991. január 12.: "Eszményt és eszmét tudatosítunk", 1991. január 16.: "Merjék vallani magyarságukat", 1991. január 19.: "Székely jog- és szokásrend a megmaradás szolgálatában", 1991. március 14.: "1848 - A megbékélés útjai", 1991. március 15.: "Európa tavasza", 1991. május 21.: "Százerek a hazai katolikusság legnagyobb ünnepén"

amelyek a kisebbségi sérelmeknek, helyzetértelmezéseknek adnak hangot, azonban az újságban olyan új témák sajátítják ki terjedelemben a lapszámokat, mint például a turisztika, sport, környezetvédelem. Ez nem jelenti azt, hogy a gyakorlatban kevesebb szimbolikus térfoglalásra utaló cselekvés történt volna, de a tematizáció jellegét és a terjedelmet illetően 1990-hez képest számos különbséget lehet beazonosítani: például az újságcikkek jellegéből és hangvételéből adódóan arra lehet következtetni, hogy abban a periódusban volt egy "békés" román-magyar együttélésre való törekvés, legalábbis egyfajta remény kifejezése ebbe az irányba, természetesen a kisebbségi jogok feltétel nélküli gyakorlása mellett. Ez nem tartott sokáig, ugyanis a magyar anyanyelvi oktatási kérdések 1992 végéig sem rendeződtek, így az év második felétől a napilap számos tiltakozásról, tömegtüntetésről is hírt ad ebben a témában.

Az 1993-1995 közötti periódusban megjelent újságcikkeket illetően azt figyeltem meg, hogy előtérbe kerültek a politikai kérdések, amelyekben már kiolvasható az Európai Unió hatása is. Ezek a kisebbségi jogok, a hátrányos megkülönböztetés, etnikai konfliktusok, anyanyelvi oktatás hangsúlyozására vonatkoztak, és értelemszerűen a román-magyar szembenállást közvetítették. Összességében a kisebbségi jogok és az oktatási kérdések a vizsgált hatéves periódus egészében visszatérő témák. Szimbolikus térfoglalásként értelmezhető újságcikk-sorozatok a "Faluról falura", amely 1991-től rendszeresen mutatott be térségi településeket; a szintén 1991-től megjelenő "Erdélyi helységnév-szótár", amely a települések kétnyelvű megnevezését ismertette, valamint az 1992-ben induló templombemutató sorozat.

A közösség térben való megjelenését szimbolizálják a megemlékezési ünnepek, emlékműavatások, iskolanévadási ünnepek alkalmából résztvevő szereplők, akik két csoportba sorolhatóak: egyrészt a szervezők, kezdeményezőik csoportjába, akik többnyire az egyházat, iskolát, helyi önkormányzatot, Romániai Magyar Demokrata Szövetséget képviselik; másrészt pedig a résztvevők csoportjába, amelyet a falu lakossága, a környező települések lakosai, meghívottak (politikusok, nem helyi közéleti személyiségek, települések küldöttei) alkotnak. A szociális reprezentáció narratív formában való megjelenését jelentik közbeszédekben, megemlékező ünnepeken elhangzó szimbolikus kijelentések, amelyek a múlt felidézése révén gyakran értelmeznek politikai és társadalmi helyzetet (Péter, 2003). Az elemzett periódusban számos beszámoló újságcikkben, interjúban kifejeződik ez a narratív formájú szociális reprezentáció. A megjelölt tereket tehát ilyen értelemben a hozzárendelt funkció, cselekvésrendszer és narratíva formálja a közösségi normák, értékek és jelképek

közvetítőjévé. Láthatjuk, hogy ebben az értelemben beszélhetünk egy reprezentációban az egyén és a társadalom kölcsönös kapcsolatáról, amelyet a kommunikáció, az interakció biztosít. Tehát miközben a szimbolikus térmegjelölések és az ehhez szorosan kapcsolódó közösségi összejövetelek révén az identitás és a közös tudás, a múlt reprezentálódik, ezek a reprezentációk is hozzájárulnak egyfajta kulturális önkép, tudás, és ilyen értelemben közös identitás kialakulásához, elsajátításához. Ez a két folyamat mindenképp együtt értelmezhető (Becze, 2006). Fontos itt azonban megjegyezni, hogy a jelentéstartalom az, amit a csoport tagjai elfogadnak, és ez nem feltétlenül egyezik meg az eredeti jelentéstartalommal.

Itt érhető tetten a szociális reprezentáció elméletének identitásképző funkciója, ugyanis a csoport egyidőben fogadja el a közös jelentést és szemléleti módot, amely révén elkülönül más csoportoktól (Murányi, 2011) Példaként erre az Erdélyben megrendezett megemlékező ünnepségeket hoznám fel, amelyek a múlt felidézése, a közösségi hovatartozás megerősítése mellett gyakran politikai szerepeket, elképzeléseket legitimáló funkciókat is betöltenek. A megemlékező összejövetelek a társadalmi struktúrát, megosztottságot, normatív szabályozó rendszert is közvetíthetnek, erősítve így a közösség koherenciáját (Becze, 2006). Bíró-Oláh (1993) egy Durkheim-i gondolatot elemeznek, amely szerint például az emlékművekre csak a hatalmi beavatkozást megelőzően jellemző, hogy rendszeres használatuk, mint rítus, az adott társadalmi szerkezet kollektív reprezentációját képezik. A hivatkozott szerzők szerint a székelyföldi térségben a közösség szempontjából azt lehet mondani, hogy a rendszerváltás után, tehát a politikai hatalom beavatkozása után az emlékmű újbóli használatáért történő szimbolikus cselekvéssor a közösségtudat restaurálásának tekinthető, és ilyen értelemben van társadalomalakító szerepe.

Kutatásom során arra a következtetésre jutottam, hogy a nemzeti jelképek használata, a magyar település-táblák, a középületek magyar megnevezése és birtoklása, a hagyományok újraértelmezése és gyakorlása szimbolikus térépítésnek tekinthető, amelyet a szociális reprezentáció-elmélet, illetve az identitásteremtés, a szociális identitás-elmélet szempontjából lehet értelmezni. A kollektív megemlékező ünnepségek a csoport közös tudásának, hagyományainak az elsajátítását és láthatóvá tételét célozzák meg az emlékművek, szimbólumok, nemzeti jelképek használata révén. A közösségi identitás narratív formában való megjelenését képezik a közbeszédekben, megemlékező ünnepségeken elhangzó szimbolikus kijelentések, amelyek a múlt felidézése révén gyakran értelmeznek egy politikai és társadalmi helyzetet.

Egy másik fontos következtetés, hogy a szimbolikus térfoglalási gyakorlat ebben a térségben a rendszerváltás utáni első években erőteljesen megmutatkozott, a vizsgált perióduson túlmutat, és még napjainkban is tart, habár a kezdeményezések a nemzeti öndefiniáláson, a szimbolikus térmegjelölésen kívül, főként az Európai Unióhoz való csatlakozás után, számos más funkcióval is rendelkeznek. Előfeltételezésem szerint a rendszerváltástól napjainkig a szimbolikus térfoglalásként jellemezhető folyamatban négy nagyobb korszak különíthető el: a jelen kutatásban is megvizsgált „rendszerváltás utáni első évek”, amikor a kezdeményezések elsődleges célja a kisebbségi jogok visszaszerzése, a nemzeti hovatartozás megmutatása, a terek szimbolikus visszaszerzése volt. Ezt az 1990-es évek végéig egy olyan időszak követte, amelyben előtérbe kerültek a települések adminisztratív önállósodási törekvései, az Európai Unióhoz való csatlakozás lehetőségei, illetve nemzetközi politikai kérdések. 2002-től, amikor a települések adminisztratív szempontból önállósodtak, ismét előtérbe került a „saját” helyek megmutatásának igénye, amelyet a 2007-től (Európai Unióhoz való csatlakozás) napjainkig tartó folyamat követ. Ezek a korszakok természetesen nem különülnek el élesen egymástól, és mindenképp további kutatási feladat a feltételezés ellenőrzése. Jelen tanulmányban bemutatott kutatásban a négy korszak közül az elsőt sikerült elemezni.

A fenti áttekintés alapján elmondható, hogy az általam vizsgált közösség lokális identitásának van szimbolikus identitás-újraértelmezési fázisa, amely a rendszerváltás utáni első években beinduló szimbolikus térfoglalási cselekvésekben ragadható meg. Ez a folyamat, ahogyan bemutatásra került, jól magyarázható a szociális reprezentáció-elmélet keretén belül, amelynek lehorgonyozási és tárgyiasítási fázisa is értelmezhető a vizsgált jelenségen keresztül.

Mivel a társadalmi identitásunk alakítható, befolyásolható, ezért napjainkban előtérbe került a helymarketing, a vidék imázs tudatos építése, ugyanis a helyhez való kötődés egy olyan belső erőforrás, amely lokális tartalommal tölti fel a gazdasági ágakat. A helyi adottságokra alapozó fejlesztéseket az Európai Unió is támogatja, tehát a helyhez való kötöttségnek, identitásnak ebben az értelemben nagymértékű gazdasági funkciója is van (vidékfejlesztési kérdés), ami például a rendszerváltás utáni első évekre még egyáltalán nem jellemző. Éppen ezért úgy gondolom, hogy értelmezni kell azt, hogy a közösség ragaszkodása a terekhez milyen változásokon ment keresztül a rendszerváltástól egészen napjainkig. Ennek megfelelő kiindulópontját képezi az általam elvégzett kutatás, illetve alkalmazható módszer a Hargita Népe újság elemzése, amely egy napjainkban is működő napilap.

6. A tudáshasználat, települések közötti együttműködések és lokális identitás szerkezet a Felcsík kistérségben

Ahogy az elméleti fejezetben is bemutatásra került, az új vidékfejlesztési paradigmában a gazdasági szempontok mellett fontos szerepe van a helyi erőforrásoknak és igényeknek, valamint a helyi feltételekhez igazodó kezdeményezéseknek (például Van der Ploeg és társai, 2015; Woods, 2007; Almstedt és társai, 2014). Ezekben a megközelítésekben a helyi kezdeményezéseket elsősorban a helyi szereplők sajátosságai, hálózatai és interakciói határozzák meg. Ebből kiindulva a kutatási kérdések megválaszolása érdekében a disszertáció további fejezetei a fejlesztési folyamatok kulcsszereplőivel készített interjúk, a kontrollinterjúk, informális beszélgetések és a terepmunka során szerzett ismeretek segítségével elemzik a vidéki elit tudáshasználatát, a települések közötti együttműködések sajátosságait, valamint a lokális identitás szerkezetet.

6.1. Tudáshasználat, tudásmenedzsment: a rurális elit fejlesztésekhez való viszonyulásának az elemzése¹⁹

Ebben az elemzési részben a vidéki elit tudáshasználatát és fejlesztésekhez való viszonyulását elemzem, amely szorosan kapcsolódik az új vidékfejlesztési paradigmához. Ez alapján a vidéki térségek fejlődésében előtérbe kerülnek az alulról kezdeményezett gyakorlatok, illetve az azokat megvalósító szereplők és szereplő hálózatok. A vidéki elit tevékenységét irányító magatartás- és tudásformák megismerése a vidéki térségek fejlődési lehetőségeit és korlátait jelzi. Az elemzett célcsoportban (a) a térségről és a településről való általános tudás jellege, (b) a térség folyamatainak ismerete, az ezek iránti érdeklődés mértéke, a befolyáshoz szükséges tudás, (c) a projektek megvalósítása során alkalmazott tudás típusa és tudásmenedzsment, (d) a döntések során alkalmazott tudás és (e) a fejlődőképesség, új tudásra való nyitottság alapján három szereplőcsoportot határoztam meg.

A kutatási eredmények azt jelzik, hogy a vidéki elit összetett tudással rendelkezik, helyi, tapasztalati és menedzseri tudáselemekkel. A tudományos tudáselemek ezen a

¹⁹ Ez az elemzési rész publikálásra került a következő tanulmányban: Sárosi-Blága Ágnes: Rurális elittek fejlesztésekhez való viszonyulása egy székelyföldi térségben. IN: PRO SCIENTIA RURALIS 2016. 4.

területen kevésbé vannak jelen, a pályázatíráshoz szükséges tudást kívülről, pályázatíró cégek által hozzák be a településre. Ez azzal magyarázható, hogy egyéb szakterületen képzettek, és értelemszerűen pozíciójukat nem a tudományos tudásuk következtében szerezték meg. Megfigyelésem szerint a térségre jellemző, hogy nincs elég tudással, erőforrással rendelkező szereplő, ami együttműködésre, alkalmazkodásra kényszeríti a településeket és számos feszültség forrását képezi. A kívülről jövő tudás alkalmazását az alábbi két interjúrészlet is szemlélteti. Ötletek és pályázattal kapcsolatos tudástőke révén egy kistérségi iroda és néhány pályázatíró cég fontos szerepet tölt be a térségben.

„...az önkormányzaton kívül vannak olyan cégek, amelyekkel szerződésünk van, konzulens cégek, ez az egyik, jelen pillanatban a kistérségi iroda...” (1. számú interjú)

„...ez az egy személy idézőjelben jelen pillanatban...ez nem csak az önkormányzat pályázati dolgait látja el...nyilván a kisebbekről beszélgetünk, mert a nagyobbak egyértelmű, hogy kinti és nagyobb szakapparátust igényelnek.”(2. számú interjú)

Az alábbiakban bemutatom a tudás, a tudásmenedzsment és a fejlesztéspolitikai elképzelések alapján elkülönített három szereplőcsoport fontosabb jellemzőit:

a. Rugalmas, „modern” gondolkodású szereplők

A rugalmas „modern” gondolkodású vidéki szereplők legkarakterisztikusabb jellemvonása az, hogy a helyi erőforrások és sajátosságok célszerű felhasználása érdekében nyitottak az új dolgokra, az új tudásra, amely akár külső szereplőhöz is kapcsolódhat. Ennek ellenére döntéseik során a helyi tudásra alapoznak, tehát a külső tudást eszközként alkalmazzák. Ilyen például a pályázatok megírásához és elszámolásához kapcsolódó tudás, amely egy fontos eszköz az infrastruktúrafejlesztésben és nagyobb projekteket, valamint pénzüsségeket generál, ami a rugalmas gondolkodású szereplők tevékenységének fő mozgatórugója. A külső tudáshoz hasonlóan a külső szabály is eszköz, amelyet megfelelő gondolkodással és kompetenciákkal a település javára lehet fordítani. A szereplőcsoport megnevezése elsősorban abból adódik, hogy ezek az egyének időt, energiát és pénzt fektetnek be saját maguk és amennyiben lehetőségük van rá, munkatársaik szakmai fejlődésébe, tanulmányi utakon való részvételbe, külföldi példák megismerésébe, ugyanis elgondolásukban az új ismeret megszerzése hozzájárulhat a szemlélet formálódásához, előnyserzéshez és hosszútávon a település fejlődéséhez. Bár fontosnak tartják a szakmai

tapasztalatot, meglátásukban azt nem feltétlenül idővel lehet megszerezni, hanem a változásokhoz való gyors reagálással és gondolkodással. Éppen ezért a régi rendszer és az ahhoz kapcsolódó, kevésbé rugalmas emberek a lehető legnagyobb mértékben ki vannak zárva a projektekből és a szervezeti struktúrákból.

„Általánosságban azt elmondhatom, hogy az alkalmazottaknak nagy része az önállóan tud gondolkozni és nagyrészt tudja a feladatot, lássa is a feladatot, nemcsak el tudja végezni. Tehát érzésből csinálja a dolgokat, most már nagyrészt tapasztalat is megvan, erre azért odafigyeltünk, hogy akik fejlődni akarnak azoknak a lehetőség mindig meg volt adva, a tanulmányi utaktól elkezdve a különböző képzések erre ez biztosítva voltak s biztosítva vannak ma is. Volt egy átmeneti időszak, amikor az úgymond (ezzel nem megsérteni akarok senkit), de a régi rendszert olyan emberek alkották, akik a rendszerváltás előtt is dolgoztak itt, amikor teljesen más volt minden, na azok másképp látják a dolgokat, más szemlélettel vannak, más hozzáállással vannak...” (15. számú interjú)

A modern gondolkodású szereplők számára fontos értéket jelentenek a település intézményi épületei, az infrastruktúra, a mezőgazdaság, a helyi energiaforrások tudatos használata. Fejlesztéspolitikai elképzeléseik elsősorban a településhez kapcsolódnak, azonban tudatában vannak annak, hogy minden térségi léptékű fejlődés a saját településük érdekeit is szolgálja, éppen ezért támogatják a közös elképzeléseket és fontosnak tartják a kapcsolatrendszert.

b. Az „endogén fejlesztők”

A meghatározott elemzési szempontok alapján az „endogén” fejlesztő szereplőcsoportba azok az egyének sorolhatók, akik narratívájukban nagy hangsúlyt fektetnek a természeti értékekre, a helyi tudásra, hagyományokra és a környezetvédelemre. Fejlesztési szempontból ezek a belső értékek a turizmussal, mezőgazdasággal, kultúrával kapcsolatos elképzelésekben játszanak fontos szerepet. Ezek a szereplők fontosnak tartják a stratégiát, ami meghatározza a fejlesztési lehetőségek tudatos kihasználását és elsősorban olyan fejlesztési területekre fókuszálnak, amelyek nem csak egy településhez kapcsolódnak, tehát ebből adódóan térség szinten gondolkodnak.

„Az van, hogy jelen pillanatban a román közigazgatás nem tesz különbséget, tehát nem olyan típusú közigazgatást élünk, vagy vagyunk a tagjai, mint például Magyarországon. A kistérségek szerepei felértékelődnek. Valójában én azt látom, hogy van egy két olyan nagyon-nagyon fontos pont...lehet ez például turizmus is, de ezen túllépve mezőgazdaság, ahol a

társág érdekei azok azonosak és mindenki a saját kicsi háza táján belül ezeket a problémákat nem biztos, hogy kellőképpen és komolysággal tudja kezelni, viszont hogy ha ezt az egészet úgymond egy térségi szinten kezeljük, akkor lehet, hogy sokkal hatékonyabb. Lehet, hogy lassabb, de viszont sokkal hatékonyabb a probléma megoldási készség.” (1. számú interjú)

Narratívájukban negatívan ítélnék meg minden olyan külső tényezőt, ami a saját értékeket és erőforrásokat veszélyezteti. Ilyen például a külföldi munka, ami elöregedéshez, a közösség széteséséhez vezethet.

„Amit még érdemes megemlíteni, hogy több mint 400 fiatal dolgozik Németországban és Svájcban. Na most ennek vannak pozitív vonatkozásai, meg negatívak is. A pozitív alatt azt értem, hogy ezek az emberek nem maradnak kint, ezek kint vannak, pénzt szereznek, gépeket hoznak, mezőgazdaságban, rendbe rakják a portáikat, építkeznek, tehát ez a jó oldala. A rossz oldala az, hogy későn alapítanak családot, egy picit kiszakadnak ebből a körből, amiben éltek tehát az a fajta közösségi élet, ami jellemezte ezeket a székely településeket, ezek egy kicsit elszakadnak a gyökereik, nehezebben találnak vissza, nehezebben tudnak beilleszkedni, egészen más gondolkodásmóddal jönnek vissza, mint ami itt jellemzi az embereket. Hát erről sokat lehetne beszélni. Érdekes módon nem csak azoknak változik meg úgymond rossz értelemben a közösséghez való viszonyulása, akik közben kint vannak több évet, hanem azoknak is akik itt élnek.” (6. számú interjú).

Az első szereplőcsoporthoz hasonlóan az „endogén” fejlesztők is fontosnak tartják a humán erőforrás képzését, azonban a hosszú távú fejlődést a szakképzésben, a régi mesterségek felélesztésében látják. Ezekben a narratívákban a helyi tudást elsősorban tapasztalati úton, a generációk közötti kommunikáció révén lehet megszerezni. Ilyen értelemben nem értékelik a külső, például pályázatokhoz, projektekhez kapcsolódó tudást, ugyanis meglátásukban mindez külső szereplők hatáskörébe tartozik.

c. A „hagyományőrzők”

Az alkalmazott elemzési szempontok alapján a „hagyományőrzők” szereplőcsoportba a vidéki elit azon tagjai tartoznak, akik munkahelyi pozíciójukból és személyes meggyőződésükből adódóan elkötelezettek valamilyen közösségi ügy iránt. Értékrendszerükben a kultúra, a történelem, a hagyományok és a közösségi értékek fontos helyet foglalnak el. Természetesen mindez a másik két szereplőcsoport esetében is érvényes

megállapítás, de ebben az esetben ezek az értékek szervezik a fejlesztéspolitikai gondolkodást.

A „hagyományőrzők” a fejlesztési folyamatok irányítását az utánpótlás-nevelésben, a tudás átadásban látják. *„Szándékosan terjesztettem ki a korosztályt ilyen széles skálára, mert itt elsődleges célunk a hagyományaink felelevenítése, az átadás lehetőségének a megteremtése. Ennél hitelesebben nem lehet, mint amikor ott van az idős a fiatallal, a gyerek a szülővel és nagyszülővel.”* (17. számú interjú)

A pénz, az anyagi erőforrás itt csak egy másodlagos dolog, de megfelelő cél elérése érdekében ezek a szereplők minden lehetőséget kihasználnak, így helyi támogatókat keresnek, alapszintű pályázatírási készségeket sajátítanak el. Az új tudást elismerik, tisztelik, de nem arra alapoznak tevékenységük során. A meglévő tudás és tapasztalat ennél fontosabb. A helyi tudás átadásának tulajdonított fontosság szempontjából a „hagyományőrzők” csoportja hasonlít az „endogén fejlesztők” csoportjához. A lényeges különbséget a konkrét nevelési, tudás-átadási tevékenység végzése képezi, ami nem társul külső folyamatokkal és változáshoz való rugalmas alkalmazkodási képességgel. A szereplőknél gyakran összefonódik a munkahely, a közösségi tevékenység, illetve a magánélet, ami hozzájárul ahhoz, hogy ezek az egyének véleményhordozók legyenek a közösségben. Tudásuk és véleményük elismert és ezáltal sok egyént tudnak mozgósítani bizonyos közösségi célok elérése érdekében. Ilyen értelemben ezek a személyek endogén erőforrást jelentenek a térség számára és például az „endogén” fejlesztők is gyakran támaszkodnak rájuk bizonyos projektek kivitelezésében.

„...vasárnap egy olyan könyvbemutatót szervezek, ami egy kicsit tartalommal lesz megtöltve. Lesz népviselet bemutató, nem a piros szőnyegen, hanem a házi szőtt szőnyegen végig vonulva, néptáncokkal...a szervezés úgy zajlik, hogy például most is este idős nénikhez jártam el és őket meséltetem, beszéltem, megkérdezem a régebbi dolgokról, s így egy kicsit többet akarnánk adni egy egyszerű könyvbemutatónál...” (16. számú interjú).

Ebben a fejezetben a székelyföldi Felcsík kistérség rurális elitjeinek tudáshasználatát és fejlesztésekhez való viszonyulását elemeztem öt kiemelt szempont alapján: általános tudás, aktuális folyamatok ismerete és befolyásolása, projektek megvalósítása, döntések, fejlődőképesség és nyitottság az új ismeretekre. Az eredmények három szereplőcsoport elkülönítését tették lehetővé: 1. rugalmas, „modern” gondolkodású szereplők, 2. „endogén fejlesztők”, 3. „hagyományőrzők”. A szereplőcsoportok elkülönítésénél a domináns narratívákat vettem figyelembe. Ez a három szereplőcsoport három fejlesztésekhez való

viszonyulásmódot tükröz és a különböző szereplőcsoportok tudásinterakciójának, hálózatosodásának fontosságára, valamint a szereplőcsoportok közötti kapcsolódási pontokra hívja fel a figyelmet. Ilyen például a második és a harmadik szereplőcsoport közötti kapcsolódási pont, amely alapján a „hagyományőrző” egyének endogén erőforrást jelentenek a térségben. További példa az első és a második kategória közötti kapcsolódási pont, amelyben a belső erőforrások, a stratégiai gondolkodás, valamint a rugalmas gondolkodás társítása fontos előrelépést jelenthet a Székelyföldre hasonló rurális térségek számára.

Az elemzés során bebizonyosodott, hogy a vidékfejlesztési tevékenységben (beleértve a közösségfejlesztést is) nem különül el egymástól a munkahelyi szerep és a magánélet. Tehát a fejlesztésekről alkotott véleményt nagymértékben meghatározza a munkahelyi szerep és a beszédkörnyezet. Ennek következményeként a fejlesztési szereplők a döntések meghozatalakor nem kizárólag közösségi érdekeket és igényeket vesznek figyelembe. A projektek megvalósításában így túl nagy szerepe van a személyes érdekeknek, a személyes pozíció megerősítésének, valamint a mennyiségi szempontoknak (megvalósított projektek száma és az elnyert összegek nagyságrendje).

A bemutatott eredmények alapján a vizsgált térség vidékfejlesztési folyamatainak kulcsszereplői nem rendelkeznek egységes fejlesztéspolitikai tudással és rurális elittípusokat lehet beazonosítani a következő szempontok szerint: az általános tudás jellege, a fejlődési folyamatok ismerete és befolyásolása, a projektek megvalósítása, döntések, fejlődőképesség és nyitottság az új ismeretekre, valamint az együttműködéshez való viszonyulásmód alapján. Ennek következménye lehet, hogy nincs a térségre általánosan jellemző fejlesztéspolitikai modell, hiányoznak a térségi szintű stratégiai elképzelések, nincsenek megfelelőképpen kihasználva a kistérségi szintű együttműködési keret által biztosított fejlesztési lehetőségek. A felsorolt tényezők pontszerű fejlesztéseket eredményeznek a térségben.

6.2 Településközi együttműködések: a rurális elit együttműködésekhez való viszonyulásának az elemzése²⁰

A településközi együttműködések az elmúlt években a vidékfejlesztés tematika, az uniós programok és stratégiák központi elemei. Romániában a LEADER program indulása következtében került előtérbe a településközi együttműködések és helyi kezdeményezések elősegítése.

A területi együttműködés szoros összefüggésben van az endogén adottságok hasznosításával. Ezzel a megközelítéssel az új vidékfejlesztési paradigma képviselői (például Van der Ploeg és társai, 2015; Woods, 2007; Almstedt és társai, 2014) az utóbbi időben sokat foglalkoznak, ugyanis szerintük az endogén erőforrások hasznosításához a településközi együttműködésekhez hasonló lokális tevékenységek szükségesek, amelyek a szereplőkön és a szereplő hálózatokon keresztül értelmezhetők. Ilyen értelemben, a lokális folyamatokban lényeges szerepet játszik a vidékfejlesztési szereplők társadalmi háttere, értékrendszere, kapcsolati tőkéje, amely együttesen befolyásolja a belső erőforrások kezelését, illetve a külső erőforrásokhoz való hozzáférést (Csurgó–Kovács–Kučerová, 2007). Továbbá a településközi együttműködések elemzése a megvalósult projektek, tevékenységek sajátosságai mellett képet nyújt a lokálisnál nagyobb szintű identitásszerkezetek aktuális állapotáról és kialakulási esélyeiről egyaránt.²¹

Kutatásomban a székelyföldi Felcsík Kistérségi Társulás rurális települései esetében vizsgáltam a településközi együttműködés helyzetét, alakulását. A Felcsík Kistérségi Társulás a Csíki medence egyik mikrorégiója (Romániában, Hargita megyében), amelyet nyolc rurális település és egy speciális jellegű ipari kisváros (Balánbánya) alkot. Az utóbbi bár formálisan megemlíthető, funkcionálisan teljesen elkülönül a kistérségtől, ezért nem képezi elemzésem tárgyát.

A jelzett kistérségben az Európai Unióhoz való csatlakozás után számos olyan projekt valósult meg, amelyben a településközi együttműködés, a lokális integrációs folyamatok egyik kulcselemként, értelmezhető a helyi önkormányzatokon belül működő, vagy azokkal szoros kapcsolatban álló szereplők, akciócsoportok sajátosságai révén.

²⁰ Ez az elemzési rész publikálva van a Fórum Társadalomtudományi Szemle 2018/2. számában megjelent saját tanulmányban.

²¹ Nemzeti identitás – lokális identitás – versenyképesség. Lokális identitások alakulása a Székelyföldi térségben: helyzetkép és fejlesztési lehetőségek. HTMT Program, 2011. Témavezető: Biró A. Zoltán. Kutatási jelentés.

A települések közötti interakciók ilyenszerű elemzése több tényezőt magába foglal (például identitás, tudás, kapcsolatrendszer, diskurzus, tevékenységtípusok). Kutatásomban a helyi önkormányzatokon belül működő szereplők településközi együttműködésekről szóló diskurzusait elemeztem. A vizsgált kistérségben három fontos tényezőt lehet megemlíteni, amelyek máig alakították és alakítják a településközi együttműködésekre vonatkozó gyakorlatot: (1) társadalomtörténeti modell, (2) adminisztratív önállósodás, (3) országos finanszírozási gyakorlat. Pontosabban ezek a tényezők vezettek ahhoz, hogy ebben a kistérségben mind a mai napig az önálló működés fontosabb, mint az együttműködés. Ezeket a tényezőket a kistérség társadalomtörténeti bemutatásánál részletesen elemeztem: a térségi előzmények arra utalnak, hogy a településközi együttműködések formai keretének támogatásán, illetve időszakos projekteken túlmenően nem jöttek létre tényleges, tartalmi alapú, kölcsönös részvételen alapuló együttműködések.

Az interjúk elemzése során a településközi együttműködésekre vonatkozóan öt fő dimenzióban neveztem meg az ideáltípusokat: döntések, eredmények/projektek, erőforrás menedzsment, partnerségek működési keretei, fejlesztéspolitikai elképzelések.

A településközi együttműködésekkel kapcsolatos kérdésekre válaszolva kivétel nélkül mindenik interjúalany számára fontos viszonyítási pont a 2004-es év, amikor a települések közigazgatásilag szétváltak egymástól. Ezzel párhuzamosan beindult önállósodási, versengési folyamat a települések között, amelyet nagymértékben felerősített az új vidékfejlesztési szemlélet, illetve az Európai Unió források elterjedése. Az interjúalanyok sok esetben a projektek sikerességét, a sok lehetőséget is ezzel az önállósodási folyamattal hozzák összefüggésbe és nem az Európai Unióhoz való csatlakozással. A Felcsík Kistérségi Társulásnak fontos szerepe van a településközi együttműködésben, ugyanis rendszeresen, egy hónapban egyszer szervez megbeszéléseket, ahol a polgármesterek megbeszélhetik elképzeléseiket, tapasztalatot cserélhetnek. A társulásról mindenki pozitívan nyilatkozott, de a beszélgetésekből összességében az derült ki, hogy ez az együttműködés időszakos, projektalapú, hiányzik a közös identitás, a térségi szintű gondolkodás, ami fejlesztéspolitikai szempontból egy nagyon lényeges problémára hívja fel a figyelmet.

Ebben a társulásban Balánbányán kívül Madéfalva és Csíkcsicsó is sajátos helyzetben van, ugyanis az itt élő emberek ezeket a településeket nem tartják Felcsíkhöz tartozónak, ami a településközi együttműködésekre, fejlesztési elképzelésekre is hatással van.

A felcsíki térség rurális elitjeivel készített interjúk alapján, a településközi együttműködések szempontjából négy ideáltípust különítettem el: a település érdekeit hangsúlyosan

prioritásként kezelő, a tartózkodó, az érdekorientált, valamint a projektorientált ideáltípust. Az ideáltípusok elnevezései minden esetben metaforikus jellegűek, nem pejoratív értelműek és az adott interjúalanyok narratíváiban a véleményeket és viszonyulásmódokat csoportosítják és írják le, így semmilyen értelemben nem köthetőek egy konkrét személyhez. Fontos megjegyezni, hogy egy adott interjúalany narratíváján belül több ideáltípus megjelenhet, egy, vagy esetleg két ideáltípus dominanciájával. A négy ideáltípus kizárólag a településközi együttműködések függvényében értelmezhető.

a. A település érdekeit hangsúlyosan prioritásként kezelő ideáltípus

A megjelölt elemzési dimenziókban az első ideáltípus legkarakterisztikusabb jellemvonása az önállóság előnyben részesítése, amely a döntésekben, az erőforrás menedzsmentben, a partnerségi viszonyokban és a fejlesztéspolitikai elképzelésekben is dominál, ahogyan az alábbi interjúrészlet szemlélteti:

„...hát erőssége, ami a legfontosabb a pozitív lokálpatriotizmus, tehát lényegében mindenik település most már Domokostól Csicsóig önálló község és település, ez nagyon fontos. Gyakorlatilag azt jelenti, hogy egy közigazgatási egységen belül meg lehet teremteni egy politikai összhangot. Na most már ez, hogy hol, hogy történik meg ez más kérdés, de a lehetőség adott...ez az egyik legfontosabb.” (14. számú interjú)

Az ideáltípus hasonlóan karakterisztikus jellemvonása a versengés, ami abban nyilvánul meg, hogy az eredmények és a fejlődés minden esetben más településekhez viszonyított. Ezekben a véleményekben felzárkózási kényszer van, amelynek függvényében büszkeség és érték a településre külső erőforrást behozni, továbbá olyan projekteket részt venni, amelyek hozzásegítenek a fejlődéshez, a lemaradás behozásához.

„De az úgy van, hogy a szomszédé mindig könnyebbnek, szebbnek tetszik vagy tűnik. Most igazából a pénzügyi források hordozzák, aki nagyobb pályázathoz jutott az látványosabb dolgot tud véghezvinni..., s ugyanazt megpróbálja minden település a maga módján...” (12. számú interjú)

Ennél az ideáltípusnál az egyik legfontosabb cél a település és az ott élő közösség fejlesztése, ezért a diskurzusok minden olyan közös elképzelést és projektet támogatnak, amelyek ehhez hozzájárulnak. A szomszédos települések boldogulása, a térség általános fejlődése a fejlesztéspolitikai elképzelésekben egy fontos, azonban másodlagos szempont.

A település érdekeit hangsúlyosan prioritásként kezelő ideáltípus további jellemvonásai a helyi erőforrások előtérbe helyezése a külső forrásokkal szemben, valamint az önfenntartás, amelyek legitimálják a település egyedülálló, önálló szerepét a térségben. Ezt a két jellemvonást szemlélteti az alábbi interjúrészlet:

„...a többi erőforrás ésszerű és praktikus felhasználása itthon dől el, akármilyen kicsi is, s ezért mondtam azt, hogy a kényszerházasságból fakadó hátrányokat sikerült leküzdeni, mert rengeteg olyan téma van, amit helyi erőforrásból csinálunk meg. Na most már ezeket a pénzeket, hogy ha helyben, még ha kicsi is, mi saját magunk céljára használjuk fel...én szerintem sokkal hatékonyabb, mint hogy ha egy nagy mamut községben, politikai és más jellegű döntéseknek van kitéve a település” (1. számú interjú).

A település érdekeit prioritásként kezelő diskurzusok ideáltípus legkarakterisztikusabb jellemvonásai a következők: az önállóság előnyben részesítése, versengő magatartás, felzárkózási kényszer, a helyi erőforrások előtérbe helyezése, önfenntartás

b. Tartózkodó ideáltípus

A második ideáltípust nagymértékben meghatározzák a múltbeli, közvetlen, vagy közvetett negatív tapasztalatok. Ez alapján az ide vonatkozó attitűdök tartózkodó jellegűek, a településközi együttműködésekkel kapcsolatos döntésekben pedig fontos szempont a felelősségvállalás és a kompromisszumkötés mérlegelése, amely kiszámíthatatlan hatással lehet a közösségi érdekekre, ahogyan az alábbi interjúrészlet is szemlélteti:

„Nyilván sokszor, nagyon sokszor tapasztaljuk, hogy közös lónak túrók a háta...általában vannak nézeteltérések, vannak problémák községeken belül is, emberek között is...érdekek sérülnek, nem egyéniek, hanem közösségi érdekek sérülnek. `De ezeket megfelelő módon és megfelelő formában, őszintén kezelve túl lehet lépni egy-egy ponton...mindenki vállalja a saját közössége irányába azt a lépést, azt a döntést...elmondja, hogy ez azért maradt ki, mert ott azt meg kellett csinálni, de viszont cserébe ezt kaptuk.” (1. számú interjú)

A tartózkodás az erőforrás menedzsmentben is erős, ugyanis az ideáltípus egyik domináns karakterjellemezője a takarékoskodás, az erőforrások tartalékolása:

„Azon kívül az idei év elég, elég mostoha volt velünk, úgyhogy a saját pénzünkön nem nagyon tudtunk nagyobb dolgokat megvalósítani. A pénz leosztás úgy sikerült, hogy...s nem is

nagyon akartunk költeni azért, hogy a pályázatok mind utófinanszírozott dolgok s tudjuk kifizetni.” (2. számú interjú)

Meghatározó a tapasztalat, hogy a rossz partner lemaradást, nehézséget okozhat a településnek, de fontos a régiós elképzelések támogatása, ezért szigorúan meghatározott működési kereten belül nyitott a településközi együttműködésekre. Az ideáltípus a fejlesztéspolitikai elképzelések függvényében is óvatos, tartózkodó és inkább a kevesebb néha több elvet követi. Ebből kiindulva, nem karakterisztikus jellemvonás a kritikus magatartás a rendszerrel és a nem jól működő partnerségi struktúrákkal szemben, ami gyakran fenntartásokban nyilvánul meg az együttműködésekkel szemben:

„A partnerségben megvalósított projektek hátránya az, hogyha nem ismered a partnert, akkor lehet, hogy pont egy rossz partnerrel még nehezebbé válik az egész program alapú projekt, mint ahogyan gondoltad.” (8. számú interjú)

Ezek alapján az ideáltípus karakterisztikus jellemvonásai a következők: tartózkodás, takarékoskodás, a régiós elképzelések támogatása, kritikus magatartás.

c. Az érdekorientált ideáltípus

Az érdekorientált ideáltípus elnevezése elsősorban abból adódik, hogy mind az öt elemzési dimenzióban az anyagi és egyéb objektív szempontok dominálnak. Ez abban nyilvánul meg, hogy például a közös projektekkel kapcsolatos döntéseket a lakosság szám, a saját forrás előteremtése, a felelősség, a munkamegosztás és nem utolsósorban a haszonszerzés határozza meg, ahogyan az alábbi két interjúrészlet is szemlélteti:

„Hát mindenképpen oszlanak a költségek ugye a pályázatírás, engedélyezések, a munka, mert nem négyszer annyi munka van, hanem gyakorlatilag ugyanaz a munka csak négy papírt kell beszerezni. S a hátránya meg az, hogy minél több ember van benne egy rendszerben annál nehezebb kommunikálni, annál nehezebb kivakarni mondjuk egy 2 millió eurót hogy mondjuk rendbe tegyük a közvagyonokat, bármi....sok ember, nehéz egyeztetni a szempontokat, de több az előnye mint a hátránya.” (10. számú interjú)

„Ha szét is mentek a közigazgatási egységek, fontos, hogy valahol gazdaságilag legyenek összevonva, hogy ha pályázni kell. Akkor még egy pályázat sem volt, de ez volt a fő mozgató rugója. Ebben láttuk az értelmét, ezért kellett ezt megcsinálni.” (14. számú interjú)

A projektekben mindezek mellett nagyon fontos a lehetőségek kihasználása, a saját, illetve a közös előnyserzés. Ebben az ideáltípusban a település érdekei mellett valamennyire a személyes eredményesség is fontos, ami a személyes pozíciót erősíti, és gyakran rendeli alá az együttműködéseket személyes érdekeknek. Az együttműködéseket a haszonmaximalizálás diktálja:

„Így alakultak még külön olyan szervezetek, amelyek például az infrastruktúra beruházásokkal foglalkoznak, így egyszerre olyan projektek tevődnek le, ami több települést érint, és elég nagy forrásbevonások vannak most az Uniós alapokból.” (8. számú interjú)

„...mert én mindig azt szoktam mondani, hogy ha érdeke van és valakinek jó, és nekem van szükségem partnerre, vagy rám van szükség máshol partnerként, akkor annak azt kell csinálni és ilyen szempontból jó is, mert én nem tudom, nekem soha nem volt problémám, én nem tudom milyen az, amikor nem működnek együtt.” (6. számú interjú)

A térségi érdekek a szabályok és megállapodások betartásával, megfelelő működési struktúrában belül közös projekteket generálhatnak. Fontos azonban, hogy saját, rövidtávú előny és érdek nélkül nincs együttműködés, éppen ezért ezekben a diskurzusokban az időszakos, projektalapú együttműködések preferálása dominál.

Ez az ideáltípus olyan elitek diskurzusában jelenik meg markánsan, akik intézményi szerepükből és személyes érdeklődésükből adódóan tapasztaltak a forrásbevonás területén, számos fejlesztési projektben, külföldi tanulmányúton vettek részt. Településük a térség más településeihez képest fejlettebb, ezért a tapasztalt problémák is más jellegűek. Fontosnak tartják a településszintű együttműködéseket és a közös gondolkodást, de kritizálják a jelenlegi struktúrát, ahogyan azt az alábbi interjúrészlet is szemlélteti:

„Úgyhogy én most azt mondom, hogy a felcsíki együttműködés az jó, nem rossz, de ennél többről nem szól, hogy összeülünk polgármesterekül és jól elbeszélgetünk, tehát én már a térségi szintű együttműködéstől nem ezt várom el, ez nekem már nem ad semmit.” (15. számú interjú)

Az ilyen elitek kellő tudással, tapasztalattal és befolyással rendelkeznek ahhoz, hogy új, térségi szintű struktúrákban gondolkodjanak, amelyeket ők hoznak létre és ők dominálnak. Az érdekorientált vélemények ideáltípust elsősorban az különbözteti meg a település érdekeit prioritásként kezelő diskurzusoktól, hogy a településközi együttműködések alapjának határozott és felvállalt módon a közös érdeket, fejlődést tekintik, amelynek

mindent alárendelnek. Az első ideáltípushoz hasonlóan az együttműködések és elképzeléseik erőteljesen lokális meghatározottságúak, azonban a saját településeiken túlmenően térségi szintű fejlesztésekben, rendszerekben, szövetkezetekben gondolkodnak olyan területeken, mint a turizmus, mezőgazdaság, közösségfejlesztés (rendezvények), a civil szféra működésének segítése. Meglátásukban a megfelelő közös érdek, cél mellett a sikeres együttműködést a partnerek rugalmassága határozza meg, ami jelenleg nem aktuális.

Az ideáltípus karakterisztikus jellemzői: az anyagi és egyéb objektív szempontok dominanciája, a személyes eredményesség fontossága, az együttműködés egyéni érdekeknek való alárendelése, a haszonmaximalizálás elvének követése, az időszakos, projektalapú együttműködések preferálása, tapasztaltság a forrásbevonás területén, térségi struktúrákon, érdekeken, problématerületeken való gondolkodás.

d. A projektorientált ideáltípus

A negyedik ideáltípust az elsőhöz hasonlóan felzárkózási törekvés jellemzi, ami ebben az esetben eredményorientáltságot generál az együttműködésben megvalósított projektekkel szemben, ahogyan az alábbi interjúrészletben is olvasható:

„Van egy két olyan nagyon-nagyon fontos pont...lehet ez például turizmus is, de ezen túllépve mezőgazdaság, ahol a térség érdekei azok azonosak és mindenki a saját kicsi háza táján belül ezeket a problémákat nem biztos, hogy kellőképpen és komolysággal tudja kezelni, viszont hogy ha ezt az egészet úgymond egy térségi szinten kezeljük, akkor lehet, hogy sokkal hatékonyabb, lehet, hogy lassabb, de viszont sokkal hatékonyabb a probléma megoldási készsége egy ilyen szervezetnek.” (1. számú interjú)

Ezekben a diskurzusokban a mérhető, mennyiségi eredmény érdekében nagyfokú nyitottság van a partnerségekre és a külső erőforrásokra. A település fejlődése nem lehetséges a térség fejlődése nélkül, ezért a települések együtt kell működjenek egymás erősítése érdekében. Ugyanakkor ezekben a diskurzusokban a régiós elképzelések nem megvalósíthatók külső erőforrás nélkül, ezért a fejlődés a megvalósított projektek száma, a bevont külső erőforrások mennyisége alapján mérhető.

Az együttműködések előnyeire, pozitívumaira fókuszálva a projektorientált megnyilvánulásokban nagyon fontos az anyagiak közös előteremtése, közös tudás, gondolkodás, amelyet az alábbi interjúrészlet is összefoglal:

„Minden a kapcsolatokon múlik gyakorlatilag és egymást erősítjük, tehát különböző szemléletek, különböző pontokra világítanak rá akár projekt révén, akár rendezvény révén. Így több, tehát nagyobb rávilágítással látunk a dolgokra s kiegészítjük egymást, tehát ez is nem mindegy, hogy két szervezet rakja össze az anyagi forrást vagy egy teszi össze, s akkor akár nagyobb színvonallal komolyabb rendezvény, komolyabb projekt valósul meg.” (8. számú interjú)

Egy közös projekt sikeressége ezekben a véleményekben a humánerőforráson múlik. A mai körülmények és lehetőségek alapján minden egyéb adott. Problémák esetén nem a jelenleg működő rendszer és annak elvei okolhatóak, hanem azok az egyének, akik nem rendelkeznek megfelelő tudással, mentalitással és alkalmazkodó képességgel.

A projektorientált ideáltípus legkarakterisztikusabb jellemvonásai: felzárkózási törekvés, eredményorientáltság, a település fejlődésének kapcsolása a régió fejlődéséhez, a fejlődés mérése a megvalósított projektek számával és a bevont, külső erőforrások mennyiségével, az együttműködések előnyeire való fókuszálás, a humánerőforrás értékelése.

Az ideáltípusok jellegzetességeit az alábbi táblázat összegzi:

5. táblázat: Az ideáltípusok jellegzetességei

A település érdekeit hangsúlyosan prioritásként kezelő ideáltípus	Tartózkodó ideáltípus
<ul style="list-style-type: none"> - önállóság előnyben részesítése - versengő magatartás - felzárkózási kényszer - a helyi erőforrások előtérbe helyezése - önfenntartás 	<ul style="list-style-type: none"> - tartózkodás - takarékoskodás - a régiós elképzelések támogatása - kritikus magatartás
Az érdekorientált ideáltípus	A projektorientált ideáltípus
<ul style="list-style-type: none"> - az anyagi és egyéb objektív szempontok dominanciája 	<ul style="list-style-type: none"> - felzárkózási törekvés - eredményorientáltság

<ul style="list-style-type: none"> - fontos a személyes eredményesség - az együttműködés egyéni érdekeknek való alárendelése - a haszonmaximalizálás elvének követése - az időszakos, projektalapú együttműködések preferálása - tapasztaltság a forrásbevonás területén - térségi struktúrákon, érdekeken, problématerületeken való gondolkodás 	<ul style="list-style-type: none"> - a település fejlődésének kapcsolása a régió fejlődéséhez - a fejlődés mérése a megvalósított projektek számával és a bevont, külső erőforrások mennyiségével - az együttműködések előnyeire való fókuszálás - a humánerőforrás értékelése
--	--

Forrás: saját szerkesztés

Ebben az elemzési részben a székelyföldi Felcsík Kistérségi Társulás rurális elitjének a tagjaival készült interjúk alapján mutattam be a településközi együttműködésekkel kapcsolatos diskurzusok ideáltípusait: a település érdekeit hangsúlyosan prioritásként kezelő, a tartózkodó, az érdekorientált, valamint a projektorientált ideáltípus. A négy ideáltípus súlya a narratívákban eltérő módon jelentkezik és egyik narratíva sem sorolható be önmagában valamelyik típusba. Ennek ellenére a narratívákra jellemző az egy, vagy két ideáltípus dominanciája, esetleg társulása. Ilyen értelemben például több interjúban társul az érdekorientált ideáltípus a projektorientált ideáltípussal, vagy a település érdekeit prioritásként kezelővel.

Az első ideáltípus olyan elitek narratívájában dominál, akik elsősorban, de nem kizárólag nagyközségektől leváló településeket képviselnek. A tartózkodó ideáltípus háttérében gyakran egy megbukott projekt, sikertelen együttműködés, vagy emberi tévedésből származó negatív tapasztalat áll, ami időben elhúzódó, anyagi károkat is okozó következményekkel járt. Az első két ideáltípus sok szereplő esetében társul, ugyanis mindkettőben fontos a település érdekeinek megőrzése, a különbség azonban az, hogy míg az elsőben ez motiváló, a másodiknál visszahúzó tényező a településközi együttműködésekkel illetően. A projektorientált és az érdekorientált ideáltípus gyakori társulása azzal

magyarázható, hogy mindkettő esetében nyitottság tapasztalható a projektek iránt. A legalapvetőbb különbség a két ideáltípus között az, hogy a projektorientált diskurzusok nem kritizálják a jelenleg működő rendszert, hiszen lehetőséget látnak benne.

Úgy gondolom, hogy ezek az ideáltípusok meghatározzák a térség külső és belső kapcsolatrendszerét, a települések együttműködési gyakorlatát és ilyen értelemben a fejlesztések irányát és eredményeit. Ugyanakkor fejlesztéspolitikai szempontból a térség fejlődési folyamatait serkentő és korlátozó tényezőkre hívják fel a figyelmet.

Bár az ideáltípusok számos ponton jelzik az együttműködések korlátozó és serkentő tényezőket, a Felcsík Kistérségi Társulást létrehozó kezdeményezés olyan folyamatokat indított el a térségben, amelyek pozitív fejlesztéspolitikai gyakorlatot vetítenek előre és meghatározzák (meghatározhatják) a települések közötti együttműködések kereteit. A helyi együttműködési és fejlesztési folyamatok problematikusságára utaló kérdések az anyagi források felhasználásának irányához, a települések közötti együttműködések időtartamához és céljához, a forrásokat hatékonyabban hasznosítani tudó településekhez, illetve a hatalmi viszonyokhoz kapcsolódnak.

A téma kutatása szempontjából továbblépési lehetőség a települések közötti együttműködési kísérletek esettanulmányyszerű elemzése, a lakossági attitűdök azonosítása, valamint az együttműködési lehetőségek és korlátok elemzése más, a térség fejlesztése szempontjából releváns elitcsoportokban.

6.3. A rurális elit identitás szerkezetének elemzése²²

Napjaink európai vidéki területein a területi alapú identitás szerkezetekkel kapcsolatos vizsgálatokat több tényező is előtérbe hozta. Egyrészt felértékelődtek a vidéki terek, a társadalomban megváltozott a térhez való viszony és a kapcsolódási igény. Christopher Ray (1999) munkássága, a kultúragazdaság elméletének megalkotásával a helyi kezdeményezések, helyi erőforrások és a helyben élők fontosságára hívja fel a figyelmet a térhasználatban. Ebben a megközelítésben a szimbolikus tartalmak és kulturális jegyek (hagyományok, történelem, ünnepek, folklór stb.) kulcserőforrások a területfejlesztésben, mert lokális tartalommal töltik fel a gazdasági ágakat és elősegítik a társadalmi integrációt, illetve a szocio-gazdasági stabilitást.

²² Ez az elemzési rész publikálva van a *Metszetek Társadalomtudományi Folyóirat* 2018-as tematikus lapszámában.

A vidéki terek felértékelődése a '90-es években szakmai fordulathoz vezetett a fejlesztéspolitikában. A globális folyamatok egységesítő hatására válaszként beinduló lokális folyamatokban tehát felértékelődnek a vidéki terek és az azokhoz szorosan kapcsolódó, fejlesztéspolitika szempontból is hasznosítható, endogén erőforrások. Ez a minőségi tényezőket szem előtt tartó megközelítés szorosan kapcsolódik az új vidékfejlesztési paradigmához (például Van der Ploeg és társai, 2015; Woods, 2007; Almstedt és társai, 2014). Ez a szakmai fordulat hozzájárul a decentralizációs folyamatok előtérbe kerüléséhez, a regionális és lokális kezdeményezések felértékelődéséhez. A területiség elve révén értelemszerűen növekedik a helyi és regionális aktorok, valamint az azok közötti együttműködések szerepe is, amely növeli a területek versenyképességét és hozzájárul a területek saját identitásának megerősítéséhez is. Christopher Ray szerint egyetlen és egységes identitás ösztönzésével a vidéki területek nem csak turista desztinációk megjelölésére és helyi termékek fogyasztására alkalmasak, hanem elősegítik a közösség tagjai között a bizalom kialakulását és az együttműködést (idézi Lee J. et al 2005: 273). A lokális identitás, és ilyen értelemben a kulturális gazdaság helyi szimbólumok, helyi termékek, láthatóság növelése révén tudatosan alakítható, formálható (például LEADER programok) (Lee J. et al 2005: 274).

A gazdasági és minőségi tényezőket figyelembe vevő fejlesztések az Európai Unió fejlesztéspolitikája által is szorgalmazva vannak. Az inkluzív fejlesztési modell alapján a versenyképesség és fenntarthatóság érdekében a beruházásokat az adott terület sajátosságaihoz kell igazítani. (Lengyel – Fenyővári, 2010, Capello). A területfejlesztés effajta megközelítése a projektek intellektuális és kulturális termékeire és az intellektuális tőke, tehát az erre vonatkozó tudás birtokosaira irányítja a figyelmet, ugyanis a sikeres pályázati részvétel nagymértékben hozzájárul a helyi javak és szolgáltatások eladásához és a vidék fejlődéséhez (Kovách-Kristóf, 2007).

Összességében, a fentiekben röviden felvázolt folyamat olyan szakmai elemzések tárházának bővítését ösztönözheti, amelyek a fejlesztés egyik minőségi tényezőjeként a helyi vagy regionális identitásszerkezetek működésére irányulnak.

A vidéki térhasználat változásait jelző megközelítések figyelembe vétele különösen fontosnak mutatkozik a poszt szocialista országok vidéki térségeiben, amelyekre ez idáig többnyire csak centralizált fejlesztési programok irányultak, és amelyek az endogén fejlesztési paradigmában rejlő lehetőségek felismerésének kezdeti szakaszában vannak. Románia vidéki térségei közül jellegzetesen ilyen a kisebb-nagyobb tájegységekből álló székelyföldi térség,

amely esetében az új vidékfejlesztési paradigma alapján fejlesztési potenciált jelenthet az adott tájegységekhez kapcsolódó lokális identitás.

Elemzésem célja egy kisebb székelyföldi tájegység, a Felcsík kistérség esetében bemutatni a lokális identitás szerkezet fontosabb dimenzióit a térségi elit körében végzett kutatás alapján.

Az interjúalanyok térhez való viszonyulásában összesen öt elemzési dimenziót (identitás komponens) határoztam meg:

- a. Épített örökség és az identitás szimbolikus tárgyai
- b. Az identitást erősítő események
- c. A lokális identitás szempontjából jellemző konfliktusok
- d. A fejlesztési kulcsszereplők közösségi és munkahelyi szerepe
- e. Idősíkok

Az elemzési dimenziók felsorolása és bemutatása véletlenszerű és nem logikai sorrendet jelöl.

a. Épített örökség és az identitás szimbolikus tárgyai

A lokális identitás komponensek elemzésében fontos dimenziót jelölnek az interjúalanyok narratíváiban körvonalazódó térbeli elemek, vagyis az épített örökség és a szimbolikus tárgyak. Ilyen elemek az interjúalany közvetlen környezetében megtalálható helyek, de lehetnek kiemelt helyekhez vagy a hagyományokhoz, kulturális és történelmi eseményekhez kötött szimbolikus tárgyak is, mint például a székelyruha. Fontos megjegyezni, hogy ezek a narratívákban megjelenő elemek az adott közösség tudása és sajátos használata révén válnak szimbolikusan jelentéssé. Tehát Felcsík kistérség esetében egyfajta „térben megjelenő objektumok tárházáról” beszélhetünk, amelyből az interjúalanyok kontextustól és saját meggyőződéstől függően válogatnak, és ilyen értelemben, ezáltal fejeződik ki a térhez való viszonyuk.

A térhez való kötődés szempontjából információértékkel bír a viszonyítási alap, tehát az, hogy az adott elem a narratívákban mihez (pontosabban milyen térbeli egységhez) képest válik jelentéssé.

(1) Az első, narratívákban dominánsan megjelenő elem az egyházi épületek és más, vallásos helyek, amelyek a vallási komponens és az ahhoz szorosan kapcsolódó rituálék révén

válnak kiemelt helyekké az interjúalany közvetlen környezetében. Ebből a szempontból kivétel nélkül mindenik interjúalany elsősorban a saját településén található templomokat és kápolnákat emeli ki. A viszonyítási alap a narratívákban gyakran túlmutat a település és a kistérség szintjén is, ami elsősorban a vallásos helyeknek tulajdonított turisztikai értékkel magyarázható.

„...Jaj hát itt Karcfalvának van a Vártemplom, amelynek 1 évvel ezelőtt végezték el a felújítását, az ejsze Székelyföld egyik legszebb Vártemploma, oda nagyon sok turista jár.”(13. int.)

A más, Felcsík kistérség településein található vallásos helyek a narratívákban csak felsorolásszerűen, tájékoztató jelleggel, kerülnek megemlítésre, érzelmi azonosulás nélkül.

„Ha azt nézzük, akkor vannak vallási helyek, akár a templomok, melyek szerintem egyedülállóak, mert minden templomnak megvan a maga jellegzetessége (...) Vagy ott van az a sok kicsi elhagyatott, vagy keveset látogatott kápolna, ami egy adott ünnepkörhöz kapcsolódik, egy búcsúval kapcsolatosan látogatják meg, az is szerintem pár száz éves, szóval egyedülálló.”(17. int.)

A települések határain túlmutató, a narratívákban megjelenő, kiemelkedő vallásos hely a Csíksomlyó, amely bár a pünkösdi búcsú alkalmával mozgat meg nagy tömegeket (és ilyen értelemben jelent turisztikai vonzerőt is a térség számára), az év többi napján, az eseménytől függetlenül is az egyik legfontosabb, „közös” térbeli elem. Ebben az esetben az interjúalanyok viszonyítási alapja az ország határain túlmutató, európai szintű.

(2) A második, narratívákban megjelenő épített örökség elemeinek csoportját azok az emlékhelyek (szobrok, emlékművek) képezik, amelyek valamilyen, a település és a térség életében fontos történelmi eseményhez kapcsolódnak. Ezek az elemek erőteljesen lokálisak, így a narratívákban körvonalazódó viszonyítási alap is ezen a szinten marad. Bár a narratívákban dominánsan megjelenő emlékhelyek a kistérség közösségének történelméhez és általános értelemben a közös, magyar történelmi eseményekhez kapcsolódnak, az interjúalanyok ebben a kontextusban a saját településeiken található szimbolikus helyeket emelik ki. Kivételt képez a Madéfalvi Siculicidium emlékmű.

Az emlékhelyek esetében fontos kiemelni három olyan fordulópontot a kistérség életében, amelyek nagymértékben meghatározzák (és megváltoztatták) az emlékhelyekhez való viszonyulásmódot: a rendszerváltás, 2004-ben a települések adminisztratív önállósodása és az EU-hoz való csatlakozás. A rendszerváltás után lehetővé vált a magyar nemzethez való tartozás szabad kifejezése az emlékhelyeknél szervezett ünnepek révén. A 2004-es

adminisztratív önállósodás után felerősödött a települések életében minden szempontból és ilyen értelemben az emlékhelyek szempontjából is a „sajáthoz” való ragaszkodás. Az EU-hoz való csatlakozás után pedig új értelmet és értéket nyertek ezek a történelmi emlékhelyek a hozzájuk rendelhető uniós projektek révén.

(3) A harmadik narratívában megjelenő elemcsoport az állami intézmények épületei: iskola, helyi önkormányzat épülete, kultúrház. Ezek a helyek a mindennapi használat és funkciójuk révén válnak a közösség és ilyen értelemben az interjúalanyok számára is jelentéssé. A viszonyítási alap az előző elemcsoportéhoz hasonlóan itt is erőteljesen lokális, a településhez kötött.

Itt fontos megemlíteni, hogy a narratívákban kiemelt épületek multifunkcionálisak, az állami tevékenységet legitimáló szerepen túlmutatóan könyvtáraknak, kulturális eseményeknek, civil kezdeményezéseknek, közösségi eseményeknek (pl. szüreti bál, nagykorúsító bál, falunapok) és a családok fontos eseményeinek (pl. lakodalom, temetés utáni tor) is helyet adnak.

„Van egy jó nyugdíjas csoport, ahová szívesen mennek az idősebbek. Az heti rendszerességgel működik. Aztán, ha könyvtári szervezés van, oda is hála Istennek mindig eljönnek jól az emberek. Ha néptáncsoport előadás van, akkor ugye a szülő, nagyszülő, meg az ismerősök... Visszaszerveződtek a bérletes színházelőadások is.” (18. int.)

(4) A negyedik elemcsoport a természetben található helyek, a térség természeti értékei, amelyekhez a narratívákban erős érzelmi kötődés mutatkozik.

Az előző térbeli elemekhez képest a természeti értékek csoportja a narratívákban dominánsan közös elemként jelenik meg.

Ilyen értelemben a viszonyítási alap kontextustól függően megyei, országos vagy európai szintű. Ide sorolható, közös elem a Hargita, az erdők, a hegyek, patakok, az Olt folyó, ásványvizek, legelők, kaszálók. Ezek a narratívákban gyakran a megélhetési lehetőségekhez, gazdasághoz, turizmushoz kapcsoltnak körvonalazódnak. A viszonyulásmód a legtöbb narratívában egy jövőbeli, a térség boldogulását elősegítő terv, ideális kép vagy épp egy múltban elmulasztott jó lehetőség formájában olvasható ki. Az interjúalanyok számára a természeti értékek tehát egy kiaknázatlan területet jelentenek, amellyel szemben cselekvési vágyat fejeznek ki. Ez a cselekvési vágy értelemszerűen azoknál az interjúalanyoknál jelenik meg erőteljesebben, akik politikai funkcióval, vagy olyan munkahellyel, érdeklődési területtel rendelkeznek, amelynek következtében jól ismerik a természeti értékekhez kapcsolódó pályázati és gazdasági lehetőségeket.

Van olyan természeti érték is, amely kizárólag csak egy településre jellemző vagy egy településhez tartozó. De ezek inkább egyedi esetek. Ilyen például Csíkszentdomokoson a kőbányászat, a Madarasi Hargita, Piricske.

(5) Az ötödik csoportba azokat a szimbolikus tárgyakat soroltam, amelyek direkt módon fejezik ki a viszonyulásmódot a hagyományokhoz és a történelemhez. Ilyen például a széky és a magyar zászló, a kokárda, vagy a székyruha.

b. A lokális identitást erősítő események

A térhez való viszonyulásmódot jelölő második identitáskomponens az interjúalanyok narratíváiban megjelenő események. Ezek olyan közösségi események, amelyek bár szorosan kapcsolódnak a helyekhez és a tér sajátos beélésével összefüggésben értelmezhetők, mégis a fentiekben bemutatott térbeli elemektől elkülönülő és önmagában is helytálló kategóriát képeznek. Az általam elemzett kistérségben a vallási, humán, kulturális és történelmi komponensek határozzák meg a térséghez való kötődés szempontjából fontos eseményeket. Lényeges kiemelni, hogy a térben szereplő objektumokhoz viszonyítva az események szempontjából a narratívákban többször megjelennek a települések határain túlmutató, akár a székyességhez és magyarsághoz való tartozást is kifejező, közös elemek. Információértékkel bír továbbá, hogy a narratívákban egy közösségi esemény a helyiek vagy az idegenek szempontjából kerül kiemelésre.

A fentiek értelmében, a narratívákban összességében három esemény-típus különül el:

(1) azok a hagyományos, kulturális, vallási vagy történelmi események, amelyek bár elsősorban a település közösségének életéhez kapcsolódóan kerülnek kiemelésre, minden településen megtalálhatók, kevés egyedi elemet tartalmaznak és indirekt módon a települések hasonló működési mechanizmusait igazolják. Ilyen például a szüreti bál, falunapok, búcsú ünnep, egyházi szertartások, ünnepkörhöz kapcsolódó rendezvények, iskolai rendezvények, történelmi megemlékező ünnepségek, amelyek sok embert megmozgatnak.

„A falunapok, ami még nagyméretű rendezvény, ahol az iskolánk egy szeletet vállal belőle, akkor még nagyméretű rendezvénynek mondhatom, hogy az utóbbi időben kitágult a tanévkezdés tanévzárás, mert most egyre többen jönnek el szülők is.”(16. int.)

Ezek a helyi események inkább a szűk, településen élő közösség szempontjából jelentősek, de a narratívákban, sok esetben az esemény fontosságát igazoló elem a más települések lakosságának részvétele vagy akár a turisták megjelenése.

(2) A második, interjúalanyok narratíváiban elkülönülő esemény-típus a települések határain túlmutató, közös vallási és kulturális események. Az előző kategóriához viszonyítva a lényeges különbség abban áll, hogy ebben az esetben direkt módon nyilvánulnak meg a kistérség településeinek hasonló működési mechanizmusait igazoló közösségi elemek. Ilyen „közös” esemény például az Ezer Székely Leány Találkozója, Csíksomlyói Búcsú, felcsíki néptánc-találkozó, tantárgyversenyek.

(3) A harmadik esemény-típus az egyedi események/rendezvények, amelyeknek csak egy településen van hagyományuk, sajátosan egy településhez kapcsolódnak, de a célcsoport túlmutat a település határain. Ilyen például a Siculicidium ünnep vagy a Hagymafesztivál, Madéfalván, Márton Áron-konferencia vagy Lovasnap Csíkszentdomokoson, szentgyörgynapi állatkiállítás Csíkdánfalván, Gálnapi káposztavágás Csíkcsicsóban. Ezeket az eseményeket gyakran ihleti egy másik település hasonló jellegű rendezvénye vagy egy más, akár más országban levő térség példája. Ennél az esemény-típusnál fontos szerepe van a pályázati lehetőségeknek és forrásoknak.

„Hát én, ha Madéfalvára kell gondoljak, akkor egyből a Siculicidium jut eszembe, tehát a madéfalvi vérengzés, amit január 7-en ünneplünk meg, egyik nagy megmozdulás ez, amikor több településről eljönnek megemlékezni a hősökre...” (16. int.)

c. A lokális identitás szempontjából jelentős konfliktusok

A térhez való viszonyulásmódot nagymértékben meghatározzák a narratívákban megjelenő konfliktusok. Ebben az elemzési dimenzióban azokat a lokális identitás komponenseket mutatom be, amelyek a térséget sajátosan meghatározó, általános nehézségként körvonalazódnak a narratívákban. Konfliktus tehát az, amit az interjúalanyok a település fejlődése és működése szempontjából nehézségként határoznak meg. Ebben az elemzési dimenzióban meghatározó tényező a munkahelyi/közösségi szerep, tehát az interjúalany érdeklődési területe, tevékenységtípusai.

Az interjúalanyok narratíváiban megjelenő konfliktusok összesen négy problématerületet jelölnek.

(1) Az első problématerület a földtulajdonhoz kapcsolódó jogok tisztázatlansága, ami leginkább a helyi önkormányzat alkalmazottai, illetve polgármesteri, alpolgármesteri funkcióban levő interjúalanyok narratíváiban jelenik meg markánsan. Munkahelyi tevékenységükből adódóan az említett közösségi szereplők gyakran találkoznak ezzel a problématerülettel, illetve a közösségi elégedetlenséggel, nyugtalansággal, amit a település lakossága kifejez ezzel kapcsolatban. Ez a problématerület a közösségi fejlődést akadályozó tényezőként körvonalazódik.

(2) A narratívákban egy második problématerületet jelölnek az infrastrukturális hiányosságok, illetve az infrastrukturális fejlesztésekkel kapcsolatos fenntarthatósági problémák. Az általam elemzett Felcsík kistérség esetében a települések között egyfajta versenyhelyzet alakult ki arra vonatkozóan, hogy az infrastrukturális fejlesztésekre szánt EU-s forrásokból ki mekkora összeget tud megszerezni és abból milyen fejlesztéseket valósít meg. Ennek a versenyhelyzetnek van egy fejlődést generáló szerepe, ami számos fejlesztési projekt megvalósítását eredményezte a térségben. Ugyanakkor a lassabban fejlődő települések közösségei esetében a közvetlen környezetben látható eredmények számos elégedetlenség forrásai is.

A több infrastrukturális fejlesztést megvalósító települések esetében jelentkeznek már a fenntarthatósági problémák is.

(3) A narratívákban megjelenő harmadik, domináns problématerület a gazdasági nehézségek. Ehhez kapcsolódik a munkanélküliséggel, nem jó minőségű termőföldekkel, nehéz megélhetéssel, elvándorlással, előregedéssel kapcsolatos aggodalmak kifejezése.

„Az egyik legnagyobb baj, amit most én az utóbbi időben látok az az, hogy a fiatalság megy el a településről. Nagyon sokan elvégzik az iskolákat, egyetemeket, líceumokat, és egyetemmel, líceummal is kint dolgoznak Nyugaton, farmokon, ilyen cégeknél, és öregedik ki a falu. Tehát akik egyszer elmennek, azok elmennek, vannak, akik vissza se jönnek, még az a szerencsés eset, akik visszajönnek. Öregedik a falu, ez az egyik legnagyobb baj, amit látok, tehát építhetünk szép kultúrotthonokat, építhetünk hockey pályákat, műjégpályákat, csinálhatunk akármit nagyon nagy az öregedés.” (13. int.)

(4) A negyedik problématerület a tudáshiány, ami összegzi az oktatási rendszer és a kulturális élet hiányosságaival, az értelmiségiek elvándorlásával, utánpótlás neveléssel, mentalitással kapcsolatos aggodalmak körvonalazódását a narratívákban.

„Kulturális jellegű fejlesztésről nem erőst beszélhetünk. Én úgy látom, hogy a kultúra beleolvadt teljesen a politikába...nincs. Na, most az, hogy vannak kultúrházak, ott is inkább a

lakodalmakat tartják, elég ritkán fordul elő olyan, hogy színházársulat, vagy bármi hasonló. Tudjuk, hogy Csíkszereda is alig tudja kigürizni a színházársulatának az évi költségeit, tehát elég kevés a kiszállás...” (14. int.)

d. Közösségi és munkahelyi szerep

A lokális identitás egyik fontos, meghatározó komponense a rurális elit közösségi és munkahelyi szerepe, mivel a településen és/vagy a térségben domináns tevékenységformát többnyire ez határozza meg. Ez az identitás komponens ilyen értelemben szoros összefüggésben áll több identitás komponenssel. Például a fentiekben is jelzésre került, hogy a problémák és konfliktusok esetében a narratívákban körvonalazódó identitáskomponensek az interjúalanyok munkahelyi és közösségi szerepével összefüggésben értelmezhetők.

Ilyen szempontból lényeges kérdés, hogy az adott interjúalany milyen tevékenységeket végez, illetve tart fontosnak, mennyire integrálódott a közösségbe, önmagát a közösség tagjaként, vagy kívülállóként határozza meg, egyes számban vagy többes számban beszél, a településen született vagy néhány éve költözött a településre, a település sikereit minek tulajdonítja be, illetve ebben milyenek ítéli meg a saját és munkatársai szerepét.

A megjelölt elemzési szempontok alapján az általam vizsgált térség rurális elitje körében három szereplőtípust azonosítottam be. Bár az interjúalanyok meghatározó szerepe a településeken szoros összefüggésben áll a munkahelyi szereppel, nem kizárólag az által meghatározott.

(1) Intézményvezetők: ide tartoznak a polgármesterek, alpolgármesterek, iskolaigazgatók, kultúrigazgatók, akik a térség településeinek fontosabb intézményeit vezetik. Bár az adott intézmények tevékenységterülete alapján eléggé eltérők a vezetők tevékenységei, prioritásai, összességében a közösségbe jól integrálódott személyekről van szó, akik elhivatottságot éreznek szakmájuk iránt és a közösség életében és a munkahelyükön elért eredményeik függvényében kerültek valamilyen vezetőfunkcióba. Kivétel nélkül minden ide sorolható interjúalany munkahelyi szerepén túl is feladatokat vállal és végez a településeken. A terepmegfigyelések során bebizonyosodott, hogy ez egyfajta elvárás is a helyi közösség részéről. Ezek az egyének a nap huszonnégy órájában a munkahelyi funkciójuk alapján vannak számon tartva a közösségben, ami a magánélet és a munkahelyi szerep összemosódását eredményezi. Ez sok esetben kihívást jelent az interjúalanyok számára.

Az intézményvezetők kategóriáján belül egy elkülönülő csoportot képeznek a papok. Mivel az elemzett térség közössége esetében erős a valláshoz való kötődés, a papoknak, mint vezető és véleményhordozó személyeknek, meghatározó szerepük van a településeken.

Egy másik különálló vezetőkategóriát képeznek a közbirtokossági elnökök, akik a települések erdő, legelő és kaszáló területeit közös vagyonként kezelik. Mivel a térségben ez a közös vagyon egy nagyon fontos endogén erőforrás, a közbirtokossági elnökök funkciójuk révén számos helyi kezdeményezést és fejlesztést támogatnak.

(2) Külön szereplőcsoportba sorolhatók a civil szervezetek munkatársai és vezetői.

A hagyományos vidéki elithez képest az általam vizsgált térség rurális elitszereplői körében egy újfajta csoportot képeznek a pályázatok megírásához és lebonyolításához is jól értő közösségszervezők. Ezek az egyének sok esetben pedagógusok, akik civil szervezeteket vezetnek, vagy ilyen jellegű szervezetek keretén belül végzik a települések kulturális és közösségi életének szervezését. A megjelölt szereplőcsoport a legtöbb településen szorosan együttműködik az intézményvezetőkkel, ilyen értelemben tevékenységük sok esetben függ is egy-két intézményvezető elismerésétől és támogatásától.

A vizsgált térségben kiemelkedőnek számítanak azok a civil kezdeményezések és szervezetek, amelyek önmagukban is életképesek. Ezek általában főállású munkatársakat tudnak foglalkoztatni, rendszeresen pályáznak és gyakorolják a forrásbevonás más formáit is.

(3) A harmadik szereplőcsoportot azok az önkormányzati alkalmazottak alkotják, akik munkahelyük mellett aktívan tevékenykednek a közösségben, illetve támogatják a vezető emberek elképzeléseinek megvalósulását. Ezeket a személyeket polgármesterek, alpolgármesterek és civil szervezetvezetők utánpótlásaként is lehet definiálni.

e. Idősíkok és az identitás

A lokális identitás szempontjából az interjúalanyok narratíváiban információértékkel bírnak az idősíkok. Ebben a dimenzióban fontos kérdés, hogy a múlt, jelen és a jövő milyen mértékben jelenik meg a narratívákban, illetve meghatározó szempont az interjúalanyok életkora.

(1) A múlthoz kapcsolódó narratíva elemek többnyire egy múltbeli, a közösség élete szempontjából meghatározó esemény, vagy egy múltbeli állapot utáni vágyakozás formájában körvonalazódnak. Több interjúalany esetében meghatározó eseményként fogalmazódik meg az 1989-es rendszerváltás, 2004-ben, a települések adminisztratív

önállósodása, valamint az EU-hoz való csatlakozás. Ez a három múltbeli esemény meghatározó változási folyamatokat indított el a térségben, amelyet a rurális elit kontextustól függően pozitívan vagy negatívan értékel.

Jelentős számú narratívában pozitívként szerepel a régi rend, szabályrendszer. Ebben az esetben a változási és fejlődési folyamatok szembeni kritikus magatartásról beszélhetünk.

„...az hogy mi jó, s mi nem jó...ha..nem tudom, hogy ha mérlegre rakjuk, akkor... Az, hogy a pályázati rendszerben nyílt lehetőségünk infrastruktúra fejlesztésre, ez igaz...ez mind az Uniónak, vagy majdnem mind az Uniónak köszönhető, viszont a mezőgazdaságra tükrözött vetülete az elég negatívumot hozott.” (2. int.)

„Hát az Unió csatlakozással jöttek a pályázati lehetőségek, sikerült a csatornázási lehetőségeket megoldani, az utakat, amennyire tudtuk, s ilyen-olyan pályázatokat, mint a műjégpálya, kultúrotthonok, piacterek.” (13. int.)

(2) A jelenhez kapcsolódó narratíva elemek többnyire a próbálkozás, kínlódás, a Sok és nehéz munka leírásában körvonalazódnak. Az interjúalanyok számára leginkább az uniós források megszerzéséhez kapcsolódó bonyolult pályázati és elszámolási rendszer, a bürokratikus intézmények vezetése, együttműködő partnerek megszerzése, valamint a közösségszervezés jelent kihívást.

(3) A jövőhöz kapcsolódó narratíva elemek két csoportját lehet elkülöníteni: vannak az optimista, a jövőre nézve bizakodó narratívák, amelyek gyakran társulnak konkrét tervekkel, stratégiákkal. Ezek olyan interjúalanyok esetében jelennek meg markánsan, akik csapatban dolgoznak, sokat utaznak és van már több pozitív tapasztalatuk a település fejlődésében. A másik csoport a jövőre nézve pesszimista narratívák, amelyeket nagymértékben meghatároz néhány múltbeli negatív tapasztalat, vagy a támogatók hiánya.

„Van elmaradás a sportnál, tehát azzal foglalkoznék én legalábbis, amit úgy látom. Na most éppen készülnek a következő...ki is vannak írva a pályázatok...van még némi útszakasz, amit le kellene aszfaltozni, rendbe rakni...Tehát mindenképp azokkal foglalkoznék, s aztán utána új dolgokat kell kitalálni, ami, amivel érdemes is...igény van rá...tehát mindenképp a szépítésben mennék, a parkosítás, a zöldövezet, a szebb életkörülmények, közterek és a többi és a többi...ez irányba mozdítanám ki, pontosan az említett turisztikai okok miatt, hogy akkor látszana is, legyen egy szép település...”(1. int.)

Ebben az elemzési részben Felcsík kistérség lokális identitásszerkezetét elemeztem a rurális elittel készített interjúk és informális beszélgetések alapján. Az interjúalanyok térhez való viszonyulásában összesen öt elemzési dimenziót (identitás komponens) határoztam meg: épített örökség és az identitás szimbolikus tárgyai, az identitást erősítő események, a lokális identitás szempontjából jelentős konfliktusok, a fejlesztési kulcsszereplők közösségi és munkahelyi szerepe, idősíkok. Ezek a dimenziók a lokális identitások komplexitására, valamint meghatározó fejlesztéspolitikai szerepére hívják fel a figyelmet.

Az identitáskomponensekkel kapcsolatos eredmények továbbá jelzik, hogy a vizsgált térségben a közös identitás kezdetleges formáiról beszélhetünk. Tehát a településszintű és a nagyobb léptékű (megyei, székelyföldi) identitás közti kistáji identitásszerkezet bizonyos elemei csak a mindennapi életvezetés és a mindennapi nyelvhasználat szintjén jelennek meg. Habár a felcsíki identitásnak társadalomtörténeti előzménye van, az nem vonatkozik a társulás néhány településére. Ide sorolható Csicsó, Madéfalva település, illetve Balánbánya város. A közös identitás kialakulása szempontjából akadályozó tényező, hogy a kistérségi társulás létrehozása nem alulról szerveződő kezdeményezés eredménye. Habár a szakirodalom alapján az identitás tudatosan alakítható, formálható, az erre irányuló technikák alkalmazása nem elterjedt gyakorlat. Ebből adódóan, annak ellenére, hogy megvannak a kistérségi szintű együttműködés jogi és adminisztratív keretei, a lokális identitás által meghatározott fejlesztéspolitikai elképzelések és projektek elsősorban a településekhez kapcsolódnak. A kistérségi elképzeléseknek addig van szervező erejük, amíg településszintű érdekeket szolgálnak.

A lokális identitáskomponensek elemzésében további fontos kérdés, hogy milyen vidékimázs körvonalazódik az interjúalanyok narratíváiban, az identitáskomponensek segítségével milyen identitástípusok vannak. Fejlesztéspolitikai szempontból az egyik leglényegesebb kérdés, hogy az identitástípusok milyen tudásformákkal társulnak, illetve hogy melyek azok a közös identitáselemek, amelyek kooperációra való nyitottságot eredményeznek egy adott területen belül.

7. A kutatás összegzése: eredmények és következtetések

Doktori dolgozatomban egy nyolc székelyföldi településből álló kistérségi társulás példáján foglalkoztam annak a témakörnek az elemzésével, hogy az erős, településszintű lokális identitások mellett milyen eszközökkel, eljárásokkal és eredményekkel épül egy új, nagyobb léptékű, téralapú identitásszerkezet. A Felcsík Kistérségi Társulás létrehozásához, működéséhez kapcsolódó adminisztratív és lokális identitásépítési folyamat főszereplői a rurális elitek, akik az elmúlt két évtizedre jellemző forrásbevonási gyakorlatban a településszintű és a kistérségi szintű lokális identitás kettős erőterében szervezték meg a települések közötti együttműködések. A rurális elitszerepek működésének elemzése az elmúlt két évtized térségi fejlesztési folyamatainak megértése, valamint a folyamatok további alakulása szempontjából is információértékkel bír. Ebben a témakörben a kutatás központi kérdése az, hogy az elitszerepekhez, és az vidéki elitek tevékenységéhez kapcsolódó lokális identitás, tudáshasználat, együttműködés hogyan erősíti a társadalmi tőkét, és ez milyen összefüggésben van a kistérség fejlesztési folyamataival.

Az elvégzett kutatás során Felcsík kistérség rurális elitjeinek narratíváin keresztül, illetve a térség társadalomtörténeti sajátosságai alapján elemeztem a lokális identitás dimenzióit, amelyek összefüggésben vannak a térség fejlesztéspolitikai sajátosságaival. Szakirodalmi tájékozódás és tereptapasztalatok alapján a kutatás elején feltételeztem, hogy a helyi kezdeményezések és fejlesztési projektek kulcsszereplői, illetve a hozzájuk kapcsolódó tudáshasználat, interakciók, fejlesztéspolitikai elképzelések erősíthetik a társadalmi tőkét, és ezáltal hatással vannak a térség fejlesztéspolitikai gyakorlatára. Pontosabban ezekben a folyamatokban támogató és korlátozó tényezőket egyaránt körvonalaznak.

A disszertáció elméleti fejezeteiben a kutatási eredmények értelmezését támogató szakirodalmi megközelítések kerültek bemutatásra: olyan vidékfejlesztési és területi alapú fejlesztési megközelítések, amelyek az anyagi tőke mellett, a társadalmi tőke fontosságát hangsúlyozzák.

A kutatási terep, az interjúalanyok, a kutatási kérdések ismertetését a módszerek és elemzési szempontok bemutatása követte. A kutatási eredmények ismertetésének részét képezi a lokális identitást meghatározó társadalomtörténeti paraméterek elemzése.

A további eredmények a fejlesztési folyamatok kulcsszereplőivel készült interjúk elemzéséből adódtak és három szempontból kerültek bemutatásra: tudáshasználat, települések közötti együttműködések és identitásstruktúrák elemzése.

A kutatás központi kérdésének megválaszolásához (az elitszerepekhez, és az vidéki elitek tevékenységéhez kapcsolódó lokális identitás, tudáshasználat, együttműködés hogyan erősíti a társadalmi tőkét, és ez milyen összefüggésben van a kistérség fejlesztési folyamataival) választ kerestem arra a részkérdésre, hogy (1) a Felcsík kistérségben milyen újraértelmezési előzményei vannak a lokális identitásnak? A lokális identitásnak van-e szimbolikus, nemzeti szocializációs, vagy gazdasági szerepe? A kistérség lokális identitásának újraértelmezési előzményeként vizsgált, rendszerváltás utáni térhasználat (szimbolikus térépítés), a társadalomtörténeti sajátosságok, az interjúkban körvonalazódó identitáskomponensek és azok összefüggése a nagyobb fejlesztési folyamatokkal, arra enged következtetni, hogy a lokális identitás komplex, többfunkciós, és erőteljes fizikai meghatározottsággal rendelkezik, és információértékkel bír a fejlesztési folyamatok értelmezésekor.

További kutatási kérdés volt, hogy a vizsgált kistérségben (2) milyen szereplők és szereplőcsoportok tartoznak a projektosztályhoz? A projektosztály témakörrel kapcsolatos magyarországi és nemzetközi szakirodalmak elemzése, a kistérségi stratégiai anyagok, fontosabb vidékfejlesztési intézkedések, illetve a helyi vidékfejlesztési folyamatokban fontos szerepet játszó intézmények és szereplők körének behatárolása alapján, arra a következtetésre jutottam, hogy ebben a térségben is érvényes a projektosztály, mint új szereplőcsoport megjelenése, azonban ez nem társul nagymértékű befolyással és hatalommal. Konkrétan a vidéki településeken a pályázatok lehívásának eszközeként tekintenek ezekre a szereplőkre. A hatalom és a befolyás így azokhoz az önkormányzati szereplőkhöz kapcsolódik, akik funkciójukból adódóan képesek elérni és a helyi fejlesztési folyamatokba bekapcsolni a projektosztályhoz tartozó szereplők tudását.

A vizsgált kistérségben a fejlesztéspolitikai döntéseket a helyi önkormányzatokat irányító polgármesterek és alpolgármesterek hozzák meg. A döntések meghozatalakor minden polgármesternek a saját település érdekei képeznek prioritást. Továbbá a döntések legalapvetőbb szervezőelve az éppen elérhető pályázati forrás, és kevésbé a hosszútávú stratégiai elképzelés. A további fontosabb intézmények is a helyi önkormányzatoknak alárendelten működnek. A kisebb civil szervezetek, az egyház, valamint az iskolák vezetőinek szerepköre sok esetben nem haladja meg az adott intézményi kereteket, így a tevékenységük

fejlesztéspolitikai hatása elsősorban településszintű marad. Ebből a szempontból, a lehetőségekhez képest nincsenek kihasználva megfelelőképpen a szereplőközi és településközi együttműködések kistérségi keretei.

A fejlesztéspolitikai folyamatok irányításában kulcsszereplők általános jellemzése után kérdés volt, hogy (3) milyen tudáshasználat, tudásmenedzsment jellemzi őket. A kérdés megválaszolása érdekében öt kiemelt szempont alapján elemeztem a vidéki elit tudáshasználatát és fejlesztésekhez való viszonyulását hordozó narratívákat: általános tudás, a fejlesztési folyamatok ismerete és befolyásolása, projektek megvalósítása, döntések, fejlődőképesség és nyitottság az új ismeretekre. Az eredmények három szereplőcsoport elkülönítését tették lehetővé: 1. rugalmas, „modern” gondolkodású szereplők, 2. „endogén fejlesztők”, 3. „hagyományőrzők”. Ez a három szereplőcsoport három fejlesztésekhez való viszonyulásmódot tükröz és a különböző szereplőcsoportok tudás-interakciójának, hálózatosodásának fontosságára, valamint a szereplőcsoportok közötti kapcsolódási pontokra hívja fel a figyelmet. Ilyen például a második és a harmadik szereplőcsoport közötti kapcsolódási pont, amely alapján a „hagyományőrző” egyének endogén erőforrást jelentenek a térségben. További példa az első és a második kategória közötti kapcsolódási pont, amelyben a belső erőforrások, a stratégiai gondolkodás, valamint a rugalmas gondolkodás társítása fontos előrelépést jelenthet a Székelyföldre hasonló vidéki térségek számára.

A tudáshasználat elemzéséhez szorosan kapcsolódott a negyedik kutatási kérdés: (4) A vizsgált térség vidékfejlesztési folyamatainak kulcsszereplői rendelkeznek-e egységes fejlesztéspolitikai tudással? Erre a kérdésre a fejlesztési elképzelések és a településközi együttműködésekhez való viszonyulásmódokban körvonalazódó ideáltípusokon keresztül kerestem a választ.

A célcsoportban készült interjúk alapján négy ideáltípust különítettem el: a település érdekeit hangsúlyosan prioritásként kezelő, a tartózkodó, az érdekorientált, valamint a projektorientált ideáltípust. Az ideáltípusok súlya a narratívákban eltérő módon jelentkezik és egyik narratíva sem sorolható be önmagában valamelyik típusba.

Az eredmények alapján arra a következtetésre jutottam, hogy ez a négy ideáltípus meghatározó a térség külső és belső kapcsolatrendszerében, és így az együttműködési gyakorlat szempontjából. Annak ellenére, hogy az ideáltípusok számos ponton jelzik az együttműködések településszinten serkentő és kistérségi szinten inkább korlátozó tényezőket, a Felcsík Kistérségi Társulást létrehozó kezdeményezés olyan folyamatokat

indított el a térségben, amelyek pozitív fejlesztéspolitikai gyakorlatot vetítenek előre és meghatározzák (meghatározhatják) a települések közötti együttműködések kereteit. A témában fejlesztési korlátként lehet értelmezni az anyagi források felhasználásának nem megfelelő irányát (hiányos stratégiai gondolkodás), a települések közötti együttműködések időszakosságát és projektalapúságát, valamint a hatalmi viszonyok nem átgondolt célokhoz való társítását. A forrásokat hatékonyabban hasznosító települések versengést generálnak a települések között, amely annak ellenére, hogy a települések közötti együttműködések sok esetben negatív értelemben befolyásolja, hosszú távon, vidékfejlesztési szempontból pozitívan is értelmezhető, mert az „irigylésre méltó” fejlesztési projekt új kezdeményezéseket generál, jó példaként szolgál.

A települések és azon belül az intézmények és szereplők közötti együttműködések elemzéséhez szorosan kapcsolódott az a kutatási kérdés, hogy (5) milyen állapota és esélyei vannak a kistérségi identitásnak? A kérdés megválaszolása érdekében számba vettem az együttműködésekre jellemző társadalomtörténeti modellt, a rendszerváltás utáni szimbolikus térfoglalási folyamat fontosabb sajátosságait, és az interjúk révén azokat az identitás komponenseket, amelyek meghatározzák az interjúalanyok térhez való viszonyulását. Az elemzett identitás komponensek a lokális identitások komplexitására, valamint meghatározó fejlesztéspolitikai szerepére hívják fel a figyelmet. A térség társadalomtörténeti előzményei pedig arra utalnak, hogy a településközi együttműködések formai keretének támogatásán, illetve időszakos projekteken túlmenően nem jöttek létre tényleges, tartalmi és területi identitás alapú projektek. Tehát ma erős a lokalitás, illetve a megyei, és újabban a székelyföldi lépték. Azonban a köztés, valós kistáji identitások csak a mindennapi életvezetés és a mindennapi nyelvhasználat szintjén jelennek meg. Ezeket a térségi elit és a fejlesztéspolitikai szakértők a mindennapi gyakorlatban, sok esetben korlátként, akadályként kezelik, ami miatt „nem lehet együttműködni”. A köztés, kistáji léptékű identitásszerkezetekhez egyelőre nem társul konkrét fejlesztéspolitikai koncepció és hasznosítás, illetve eddig kevés vizsgálat irányul ennek okaira. Az elvégzett kutatás ennek a hiányosságnak a pótlására is irányul.

A székelyföldi Felcsík kistérségben az elitszerepekhez, és az vidéki elitek tevékenységéhez kapcsolódó lokális identitás, tudáshasználat, együttműködés összefüggését a társadalmi tőke erősítésével, valamint a kistérség fejlesztési folyamataival az eredmények alábbi összegzése szemlélteti:

- A lokális identitásnak szimbolikus újraértelmezési előzménye van a vizsgált térségben, amely értelmezhető a szociális reprezentáció-elmélet, illetve az identitásteremtés, a szociális identitás-elmélet szempontjából. A lokális identitást ilyen értelemben meghatározzák a rendszerváltás után felerősödő szimbolikus térépítési folyamat sajátosságai: a csoport közös tudásának, hagyományainak megjelenítése a térben emlékművek, szimbólumok, nemzeti jelképek használata révén. Ez a szimbolikus térfoglalási gyakorlat napjainkban is meghatározó funkcióval bír a közösség önmeghatározásában, a fejlesztésekről szóló diskurzusokban és ilyen értelemben a fejlesztési folyamatokban is.
- A vizsgált térség vidékfejlesztési folyamatainak kulcsszereplői körében nem egységes a fejlesztéspolitikai tudás és elittípusokat lehet beazonosítani az általános tudás jellege, a fejlődési folyamatok ismerete és befolyásolása, a projektek megvalósítása, döntések, fejlődőképesség és nyitottság az új ismeretekre, valamint az együttműködéshez való viszonyulásmód alapján. A célcsoport tudáshasználatának, együttműködéseinek és lokális identitáskomponenseinek elemzése a szereplőcsoport komplexitására hívta fel a figyelmet. Fontos megjegyezni, hogy bár a szereplők és a fejlesztéspolitikai narratívák sokfélesége miatt nem beszélhetünk a térségre általánosan jellemző fejlesztéspolitikai modellről, az interjúelemzés nem igazolta a stratégiai elképzelések és a településközi együttműködésekre való nyitottság teljes hiányát. Ilyen értelemben a szereplők közötti tudásinterakció fejlesztéspolitikai lehetőségként értelmezhető. Felcsík kistérségben jelenleg a kistérségi szintű együttműködési keretek nem megfelelő alkalmazása, a településközi együttműködések feltételekhez való rendelése és ennek következtében a pontszerű fejlesztések jellemzik a fejlesztéspolitikai gyakorlatot.
- A kutatás másik fontos eredménye az, hogy az elittípusok által meghatározott vidékfejlesztési tevékenységben nem különül el a munkahelyi szerep és a magánélet, tehát a fejlesztésekről alkotott véleményt nagymértékben meghatározza a munkahelyi szerep és a beszédkörnyezet. Ezt a kutatási eredmények számos ponton igazolták: a munkahelyi és a magánéleti szerep egymással szoros összefüggésben határozza meg a fejlesztésekről, település sajátosságairól, konfliktusokról alkotott narratívákat. Ennek következményeként a fejlesztési döntésekben nagy szerepe van a személyes érdekeknek, a személyes pozíció megerősítésének, valamint a mennyiségi szempontoknak (megvalósított projektek száma és az elnyert összegek

nagyságrendje). A mennyiségi szempontok fontosságát az interjúalanyok narratívái mellett a térségi nyilvánosságban (elektronikus és nyomtatott sajtó) megjelenő diskurzusok is igazolják.

- A településközi együttműködésekéről szóló narratívák ideáltípusai együttműködési esélyeket és korlátokat jelentenek a kistérség tervezhető fejlesztésében. A fejlesztéspolitikai gyakorlatban ezeknek az ideáltípusoknak sokkal nagyobb jelentőségük van, mint a településközi együttműködések keretét képező kistérségi társulási formáknak. Ilyen értelemben tehát a településközi együttműködésekéről szóló narratívák ideáltípusai, a fejlesztési stratégiák részét kellene képezzék.
- A lokális identitás és a települések működésének társadalomtörténeti sajátosságai, valamint a fejlesztési szereplők identitáskomponenseinek elemzése azt igazolta, hogy a térségben erős a településszintű és a nagyobb léptékű (megyei, csíki, székelyföldi) identitás. A kistáji (kistérségi) identitásszerkezetek kevés esetben társulnak fejlesztéspolitikai elképzelésekkel és konkrét projektekkel. Mivel a témához kapcsolódó szakirodalom a lokális identitások alakíthatóságát igazolja, a vizsgált kistérség számára a közös identitás kezdetleges formája fejlesztési lehetőséget is jelent.

A kutatás eredményei arra hívják fel a figyelmet, hogy egy kistérség közösségének lokális identitása összefüggésben van a helyi szereplők attitűdjeivel, kapcsolatrendszerével és tevékenységeivel, ilyen értelemben a fejlesztési irányokkal és eredményekkel. A vizsgált térségben a rurális elit társadalomra gyakorolt hatása jelentős. Ebből adandóan az elit narratívák, és azon belül a tudáshasználat, a településközi együttműködésekhez való viszonyulás, illetve a helyi identitás különböző aspektusainak elemzése kiindulópontot jelent az elitzserepek, valamint az elitzserepek által meghatározott helyi fejlesztési folyamatok megértésében. A vidéki térségek globális szinten történő fölértékelődési folyamata a vizsgált térségre is hatással van. Ez elsősorban a fejlesztési folyamatokat irányító kulcsszereplők narratíváiban, fejlesztési elképzeléseiben nyilvánul meg. A kutatásban elemzett kistérségi társulás kereteiben épülő lokális identitás, bár a településeket irányító rurális elit kezdeményezéséhez kapcsolódik, nem értelmezhető a globális hatások, a román intézményrendszer átszervezésének, valamint az EU előcsatlakozással előtérbe kerülő forrásbevonási gyakorlatnak a meghatározó szerepe nélkül.

A kutatási eredmények arra hívják fel a figyelmet, hogy a lokális identitás környezeti, gazdasági és kulturális sajátosságok szerint meghatározott, amely térségenként, térbeli

egységként nagyon eltérő lehet. Amennyiben a lokális identitást fejlesztéspolitikai összefüggésekben értelmezzük, nem lehet figyelmen kívül hagyni a fejlesztési folyamatok kulcsszereplőinek – a vizsgált térség esetében a rurális elit – sajátosságait, tevékenységét. A Felcsík Kistérségi Társuláshoz hasonló jogi és adminisztratív szerveződések kizárólag a lokális identitásszerkezetek, a rurális elit sajátosságainak ismerete és fejlesztési stratégiákban való figyelembe vétele mellett működhetnek megfelelően. Mivel a hátrányos vidéki térségek települései számára az együttműködés, illetve együttműködési keretek kialakítása létfontosságú, érdemes stratégiákat kidolgozni az erős lokális szerkezetek által fékezett integrációs folyamatok irányítására. Ehhez az elitszerepek működésének és a lokális identitásszerkezetek sajátosságainak elemzése egy hatékony eszköz lehet.

Vidékfejlesztési szempontból a székelyföldi Felcsík kistérséghez hasonló zárt közösségek esetében ennek a megközelítésnek kiemelt jelentősége van, és azt jelzi, hogy a nélkülözhetetlen anyagi források mellett, ugyanolyan (vagy még nagyobb) fontossága van a helyi szereplők sajátosságainak és az endogén erőforrásoknak. A fejlesztési folyamatokat irányító kulcsszereplők tehát gondolkodásmódjukkal, tudásukkal, térhez való viszonyulásukkal meghatározzák a társadalmi tőke erősítését, a fejlesztési folyamatban korlátozó és serkentő tényezőket, és ilyen értelemben az alkalmazható fejlesztéspolitikai stratégiákat, a lokalitás különböző szintjein. A disszertációban szereplő szakirodalmi elemzéssel és a kutatási eredmények bemutatásával ennek a gondolatmenetnek az igazolásához járultam hozzá.

A székelyföldi térségben a lokális identitás és a rurális elitszerepek elemzése és fontossága még nem került előtérbe, ami fejlesztési szempontból egy kihasználatlan lehetőséget jelent. A kutatás egyik továbbgondolása lehetne az alkalmazott elemzési módszer tesztelése Székelyföld más tájegységeiben, vagy akár a Székelyföld szintjén.

Irodalomjegyzék

- Adler, P. – Kwon S. W. (2000): Social capital: the good the bad and the ugly. In: Lesser E. L. (szerk.): Knowledge and Social Capital: Foundations and Applications. Boston, Butterworth-Heinemann, MA, 89–115.
- Amin, A. (2004): Regions unbound: Towards a new politics of place. In: Geografiska Annaler 86B (1): 33–44.
- Ágh, A. (2008): Társadalmi közép és társadalmi kapacitás. In: Politikatudományi Szemle, 2008/3, 7-34.
- Ali, L. – Avdic, A. (2015): A Knowledge Management Framework for Sustainable Rural Development: The case of Gilgit-Baltistan, Pakistan. In: The Electronic Journal of Knowledge Management, 13/2, 103-165.
- Almstedt, A. – Brouder, P. – Karlsson, S. – Lundmark, L. (2014): Beyond post-productivism: from rural policy discourse to rural diversity. In: European Countryside, 4. szám, 297-306.
- Bajmócy, Z. (2011): Bevezetés a helyi gazdaságfejlesztésbe. JATEPress, Szeged.
- Baker, W. (1990): Market networks and corporate behaviour. In: American Journal of Sociology, 96, 589-625.
- Balogh, P. (2015): Kontraproduktivitás a fejlesztéspolitikában? Az EU-források felhasználásának gazdaságszociológiai elemzése. Szegedi Tudományegyetem Belvedere Meridionale, Szeged.
- Barro, R. J. (1991): Economic Growth in a Cross-Section of Countries. In: Quarterly Journal of Economics, 106(2), 407-443.
- Bálint, B. – Demeter, Gy. (2002): MOZAIK 2001 – Gyorsjelentés– Székelyföld, In: MOZAIK 2001 – Gyorsjelentés: Magyar fiatalok a Kárpát-medencében, Szabó A. – Bauer Laki L. – Nemeskéri I. (szerk.) Vol. I. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest.
- Becze, Sz. (2006): Helyek emlékezete: az emlékezet peremére szorult történelem: a kollektív emlékezet megnyilvánulási formái egy szlovákiai magyar lokális közösségben, Jabloncán (Silucká Jablonica). In: Néprajzi látóhatár. - 15. (2006) 1/2, 5-21.
- Belliveau, M. A. – O'Reilly, C.A.I. – Wade, J. B. (1996): Social capital at the top: Effects of social similarity and status on CEO compensation. In: Academy of Management Journal, 39 (6), 1568-1593.

- Berger, P.L. – Luckmann, T. (1966): *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Doubleday & Company, New York.
- Berky, T. – Kullmann, Á. (2011): *Institutional Aspects of the Development of Peripheral Micro-regions. What Future for Cohesion Policy? An Academic and Policy Debate*. Regional Studies Association Conference 2011. (papers)
<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.226.2882&rep=rep1&type=pdf>
 Utolsó letöltés: 2019. április 11.
- Biró, A. Z. – Bodó, J. (1993): Szimbolikus térfoglalási eljárások. In: *Antropológiai Műhely*, 2: 57-85.
- Biró, A. Z. – Oláh, S. (1993): Emlékmű – jelkép – identitás. Esettanulmány egy emlékmű újjáépítéséről. In: *Antropológiai Műhely* 2. 87-103.
- Biró, A. Z. (1995): Kormányváltás kívülről nézve. In: Túros Endre (szerk.): *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról*. Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 45-66.
- Biró, A. Z. – Gergely O. – Székely K. – Biró Z. Z. (2012): *Település – Érték Versenyképesség. Lokális identitás és turisztikai versenyképesség összefüggései a Székelyföldi térségben. DOMUS Program. Összegző tanulmány. Fejlesztéspolitikai csomag térségi szereplők számára (javaslatok, modellek)*. Csíkszereda. Kézirat
- Biró, A. Z. (2006): *Vidéki térségek: illúzió vagy esély?* Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Biró, A. Z. (2007): *Összefoglalás helyett*. In: Biró, A. Z. (szerk.): *Székelyföldi elitek jövőképe*. Alutus Kiadó, Csíkszereda, 193-198.
- Biró, A. Z. (2008): *Székelyföldi jövőképek – térségi fejlesztéspolitika*. Alutus Kiadó, Csíkszereda.
- Biró, A. Z. – Koszta, Cs. J. – Mátéffy, M. (2004): *Vidékfejlesztés Hargita megyében, Regionális Képzési Központ*. Alutus Kiadó, Csíkszereda.
- Birch, K. – Whittam, G. (2008): *The Third Sector and the Regional Development of Social Capital*, In: *Regional Studies*, 42:3, 437-450.
- Blága, Á. (2011): *A Madéfalvi Siculicidium mint az ősszmagyarság és a lokalitás ünnepe*. In: Biró, A. Z. – Kiss, A. (szerk.): *Térség – fejlesztés – tudomány. A KAB Alkalmazott Társadalomtudományi Szakbizottságának konferenciája*. Státus Kiadó, Csíkszereda.
- Blága, Á. (2015): *Szimbolikus térfoglalási cselekvések „leltára” Felcsík kistérségben az 1989-es rendszerváltást követő időszakban (a Hargita Népe c. napilap 1990–1995 közötti anyagai alapján)*. In: Fedinec, Cs. (szerk.): *Határhelyzetek VIII.: Terek, Intézmények, átmenetek*. Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest.

- Blága, Á. (2015): Szimbolikus helyek, cselekvések szerepe a székelyföldi Felcsík kistérségben. In: METSZETEK - TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT 4:(1) pp. 56-64.
- Bodó, J. (1995): Március 15. Csíkszeredában, In: Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, ProPrint Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Bodó, J. (2000): Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban. (Helyzet Könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja. ProPrint Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Bodó, J. (2006): Társadalom – Kultúra – Kommunikáció. In: Biró, A. Z. – Bodó, J. (szerk.): Kultúra–Térség – Szaktudás. Alutus, Csíkszereda.
- Bodó, J. – Biró, A. Z. (2011): Szimbolikus térfoglalási eljárások. In: Bodó, J. (szerk.): Szimbolikus térhasználat: ünnepek, jelképek. Alutus Kiadó, Csíkszereda, 23-36.
- Bourdieu, P. – Wacquant, L. J. D. (1992): An invitation to reflexive sociology. University of Chicago Press, Chicago.
- Bourdieu, P. (2010 [1979]): A habitus és az életstílusok tere. (Ford.: Fáber Ágoston.) In: Replika, 21 (72): 49–94.
- Bourdieu, P. (2011 [1985]): A társadalmi tér és a csoportok keletkezése. (Ford.: Fáber Ágoston.) In (Angelusz Róbert – Gecser Ottó – Éber Márk Áron szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. [Elektronikus szöveggyűjtemény.] Budapest
- Boxman, E. A. W. – Graaf, P. M. D. – Flap, H. D. (1991): The impact of social and human capital on the income attainment of Dutch Managers. In: Social Networks, 13, 51-73.
- Brehm, J., M. R. W. (1997): Individual level evidence for the causes and consequences of social capital. In: American Journal of Political Science, 41, 999-1023.
- Brondizio, E. – Ostrom, E. – O. Young (2009): Connectivity and the Governance of Multilevel Social-Ecological Systems: The Role of Social Capital. In: Annual Review of Environment and Resources 34. 253–278.
<http://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev.environ.020708.100707>
- Utolsó letöltés: 2017.május 10
- Bruckmeier, K. (2004): CORASON – Framework for the Analysis of Rural Sustainable Development. www.corason.hu. Utolsó letöltés: 2017. június 20.

- Bugovics, Z. (2011): Társadalmi értékek és identitás kialakulása, In: Péter, R. (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági helyzete a 21. század első évtizedeiben. Kautz Gyula Emlékkonferencia, 2011. június 15. elektronikus formában megjelenő kötete. Széchenyi István Egyetem, Győr, 255-266.
- Burt, R. S. (1992): Structural holes: The social structure of competition. Harvard University Press, Cambridge, Mass.
- Burton, R.J.F. – Wilson, G.A. (2006): Injecting social psychology theory into conceptualisations of agricultural agency: Towards a post-productivist farmer self identity? In: Journal of Rural Studies, 22, 95- 115.
- Cabiddu, F. – Pettinao, D. (2012): External Knowledge, Territorial Inertia and Local Development: An Exploratory Case Study. European Planning Studies.
- Castells, M. (2006): Az identitás hatalma. Gondolat-Infonia, Budapest.
- Coleman, J. S. (1988): Social capital in the creation of human capital. In: American Journal of Sociology, 94, S95-S120.
- Coleman J. S. (1990): Foundations of Social Theory. Belknap Press of Harvard Univ. Press, Cambridge.
- Coleman J. S. (1993): The rational reconstruction of society (1992 Presidential Address). Am. Sociol. Rev. 58:1–15
- Copus, A. – Courtney, P. – Dax, T. – Meredith, D. – Noguera, J. – Talbot, H. – Shucksmith, M. (2011): EDORA. European Development Opportunities for Rural Areas. Final Report.
http://www.espon.eu/export/sites/default/Documents/Projects/AppliedResearch/EDORA/EDORA_Final_Report_Parts_A_and_B.pdf Utolsó letöltés: 2017. március 30.
- Council of Europe (1996): European Charter for Rural Areas.
<http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=7452&lang=en>
 Utolsó letöltés: 2018. április 11.
- Czoch, G. – Fedinec, Cs. (2006): Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19 –20. Századi magyar és közép-európai történelemből. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- Csatári, B. (2000): A magyarországi kistérségek vidékiség-kritériumai In: Rechnitzer J. – Horváth Gy. (szerk.): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. MTA RKK, Pécs.
- Csata, Zs. – Kiss, D. – Veres, V. (2007): Kárpát Panel Erdély. Gyorsjelentés, Kolozsvár.

- Csatári, B. – Farkas, J. (2006): A magyar vidékies kistérségek új kategorizálása, különös tekintettel a városi hatásokra és a földhasznosítás változásaira. In: Tér és Társadalom, 20/4, 97-109. <https://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/1080/2157> Utolsó letöltés: 2017. április 14.
- Csatári B., Kanalas I. (2009): Kistérségeink területi és digitális egyenlőtlenségei. Digitális Esélyegyenlőség Konferencia, Budapest, 2009. november 26. <http://niif.videotorium.hu/hu/recordings/details/4735> Utolsó letöltés: 2018. szeptember 2.
- Csits A. – Kovách I. (2002) Vidéki történet. In: Kovách I. (szerk.): Hatalom és társadalmi változás. Napvilág Kiadó, Budapest, 219 – 308.
- Csizmadia, Z. (2008): Kapcsolathálózatok és társadalmi „tőkék”. In: Némédi Dénes (szerk.): Modern szociológiai paradigmák. Napvilág Kiadó, Budapest, 265–315.
- Csizmadia, Z. (2014): Együttműködési kapcsolatok és hálózati struktúrák a győri várostérség szociális intézményrendszerében. Kézirat. <http://docplayer.hu/26231471-Csizmadia-zoltan-egyuttmukodesi-kapcsolatok-es-halozati.html> Utolsó letöltés: 2017. május 4.
- Csurgó, B. – Kovách I. – Eva Kučerová (2007): Hatalom és tudás az európai vidékfejlesztésben In: Kovách I. (szerk.): Vidékiek és városiak : A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon. L'Harmattan; MTA Politikai Tudományok Int. Budapest, 137-157.
- Csurgó B. (2007): Vidékképek a politikában a parlamenti beszédek tükrében. In: Boda Zs. – Kovách I. – Szoboszlai Gy. (szerk.): Fiatal kutatók elitekről, kampányokról, vidékimázsokról. Mikroelemzések politikai jelenségekről. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.
- Csurgó, B. – Megyesi, B. (2011): Elit-meghatározások és elitcsoportok – A 2009-es magyarországi elitfelvételek fogalmi-mintavételi háttere. In (Kovács Imre szerk.): Elit a válság korában. Magyarországi elitek, kisebbségi magyar elitek. Argumentum Kiadó; MTA Politikai Tudományok Int. Budapest, 143-176.
- Czibere, I. (2011): Nők a kulturális, gazdasági és politikai elit tagjai között. In: Kovách I. (szerk.): Elit a válság korában. Magyarországi elitek – kisebbségi magyarelitek, Argumentum–MTA PTI, Budapest.

- Czibere, I. – Kovách I. (2013): Projekt dilemmák. In: Czibere I. - Kovách I. (szerk.): Fejlesztéspolitika – Vidékfejlesztés. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Dudwick, N. – K. Kuehnast, V. – N. Jones – M. Woolcock (2006): Analyzing Social Capital in context, A Guide to Using Qualitative Methods and Data, Washington DC, World Bank Institute, p. 52.
- http://siteresources.worldbank.org/WBI/Resources/Analyzing_Social_Capital_in_ContextFINAL.pdf
- Durkheim, E. (1917): A szociológia módszere. Franklin Kiadó, Budapest.
- Egyed, Á. (2006): A Székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig. Pallas Akadémia, Csíkszereda.
- Éber, M. Á. (2012): Megkülönböztetett különbségek: A 'magyar társadalom' tagolódásának és tagolásának vizsgálatához. Budapest: ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskola, 2012-2013. 377 oldal. (Doktori disszertáció [PhD dolgozat].)
- http://tatk.elte.hu/file/dissz_2013_EberMarkAron.pdf Utolsó letöltés: 2015. május 5.]
- Feischmidt, M. (2005): Erdély-(de) konstrukciók. Tabula Könyvek 7. Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest–Pécs.
- Felcsík Kistérség Fejlesztési Stratégiája (2007-2013)
- Fényes, H. (2010): A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban. A nők hátrányainak felszámolódása? Debreceni Egyetemi Kiadó, 228 oldal.
- Flynn, A. – Philip L. (1994): Local politics and rural re-structuring: the case of contested countryside. In: Jansen, A. – D. Symes (szerk.): Agricultural restructuring and rural change in Europe. Wageningen: Agricultural University, 247-259.
- Frouws, J. (1998): The Contested Redefinition of the Countryside. An Analysis of Rural Discourses in The Netherlands. In: Sociologia Ruralis 38: 54–68.
- Fukuyama, F. (1997): Social capital and the modern capitalist economy: Creating a high trust workplace. Stern Business.
- Füzér, K. – Gerő, M. – Sik, E. – Zongor, G. (2006): Társadalmi tőke és fejlesztés In: Kolosi, T. – Tóth I. Gy. – Vukovoch, Gy. (szerk.): Társadalmi riport. TÁRKI, Budapest, 335- 350.
- Gagyí, J. (2000a): Bernády-szobor bajlatta városban. In: Bodó, J. (szerk.): Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban. (Helyzet Könyvek.) KAM –

- Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 83–105.
- Gagy, J. (2000b): Emlékmű Máréfalván. In: Bodó, J. (szerk.): Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban. (Helyzet Könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 123–142.
- G. Fekete, É. (2008): A fejlődés és versenyképesség értelmezése kevésbé fejlett térségekben. In: Lengyel I. – Lukovics M. (szerk.): Kérdőjelek a régiók gazdasági fejlődésében. JATEPress, Szeged, 130-152.
- G. Fekete, É. (2011): A szolidáris és a szociális gazdaság elemei a magyarországi gazdaságfejlesztésben. In: Észak Magyarországi Stratégiai Füzetek, 7/2, 38-56.
- Goodwin, N. R. (2003): Five Kinds of Capital: Useful Concepts for Sustainable Development. Global Development and Environment Institute Working Paper No. 03-07 http://ase.tufts.edu/gdae/publications/working_papers/03-07sustainabledevelopment.PDF Utolsó letöltés: 2019. július 2.
- Granberg, L. – Anderson, K. – Kovách, I. (2015): Evaluating the European Approach to Rural Development: Grass-roots Experiences of the LEADER Programme. Ashgate Kiadó.
- Grootaert, C. – Deepa, N. – Jones, V. N. – Woolcock, M. (2004): Measuring social capital: An integrated questionnaire. In: World Bank Working Paper No. 18. World Bank, Washington, DC.
- Gyáni, G. (2000): Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése, Napvilág Kiadó, Budapest.
- Halfacree, K. H. (1993): Locality and Social Representation: Space, Discourse and Alternative Definitions of the Rural. In: Journal of Rural Sociology, 9 (1), 23-37.
- Harter, S. (1998): Stretching the Concept of 'Social Capital': Comment on Peter Kirkow, 'Russia's Regional Puzzle: Institutional Change and Economic Adaption'. Communist Economies & Economic Transformation. 10/2.
- Herslund, L. (2012): The Rural Creative Class: Counterurbanisation and Entrepreneurship in the Danish Countryside. In: Sociologia Ruralis, 52/2, 235-255.
- Hobsbawm, E. (1990): Nation and Nationalism since 1780. Programme, Myth and Reality, Cambridge University Press, Cambridge.
- Horváth, Gy. (2003): Európai regionális politika. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.

- HTMT Program (2011): Nemzeti identitás – lokális identitás – versenyképesség. Lokális identitások alakulása a Székelyföldi térségben: helyzetkép és fejlesztési lehetőségek. Témavezető: Biró A. Zoltán. Kutatási jelentés.
- Hussein F. Z. – Raed E. K. – Khods F. (2015): Economic development and sub-regional identities. In: *Journal of Developing Areas*, 49/1, 157-176.
- Huylebroeck, G. – Vandermeulen, V. – Mettepenningen, E. – Verspecht, A. (2007): Multifunctionality of agriculture: a review of definitions, evidence and instruments. In: *Living Reviews in Landscape Research* 1(3), no paging. Doi: 10.12942/lrlr-2007-3
- Imre, I. (1983): A törvényhozó székely falu. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Inglehart, R. (1997): Modernization and post-modernization: Cultural, economic and political change in 43 societies. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Jó gyakorlatok (2015): Megvalósított projektek a Csík LEADER Helyi Akciócsoport területén <http://docplayer.hu/2045524-Jo-gyakorlatok-megvalositott-projektek-a-csik-leader-helyi-akciocsoport-teruleten.html> Utolsó letöltés: 2017. január 15.
- Kanalas I. – Kiss A. (szerk.) (2006): A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon. MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, Kecskemét.
- Kelemen, E. – Megyesi, B. – Nagy Kalamász, I. (2007): A tudásinterakció szerepe a vidéki térségek fenntartható fejlődésébe. In: Kovách, I. (szerk.): Vidékiek és városiak: A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon. L'Harmattan; MTA Politikai Tudományok Int., Budapest, 121-136.
- Kiss, A. (2007): Térségi önállóság. In: Biró, A. Z. (szerk.): Székelyföldi elitek jövőképe. Alutus Kiadó, Csíkszereda.
- Kiss, L. (2007): Vidékmeghatározási viták az ezrdefordulón. In: Kovách, I. (szerk.): Vidék- és falukép a változó időben. Argumentum, Budapest, 233–255.
- Kovách, I. (2000): LEADER, New Social Order, and the Central- and East-European Countries. In: *Sociologia Ruralis* 40:(2), 81–189.
- Kovách, I. (szerk.) (2002): Hatalom és társadalmi változás. A poszt szocializmus vége. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Kovách, I. – Kučerová, E. – Megyesi, B. (2005): Civil szervezetek az európai területfejlesztésben Európai tendenciák, példák. In: Kovách, I. (szerk.): A civil szervezetek és a területfejlesztési politika. MTA PTI, Műhely- tanulmányok, digitális archívum, Budapest. 109-135.

- Kovách, I. (szerk.) (2006): Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok. Individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Kovách, I. – Kučerová, E. (2006): The Project Class in Central Europe: The Czech and Hungarian Cases. In: Sociologia Ruralis 46/1, 3-21.
- Kovách, I. – Kristóf L. (2007): Közvetítő szereplők a vidéki javak és szolgáltatások piacán. In: Kovách, I. (szerk.): Vidékiek és városiak : A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon. L'Harmattan; MTA Politikai Tudományok Int., Budapest, 105-119.
- Kovách, I. (2007): A fejlesztéspolitika projektesítése és a projekt osztály. Hozzászólás a projektesítés következményei vitához. In: Szociológiai Szemle 2007/3–4, 214–222.
- Kovách, I. (2007): Vidékiek és városiak: A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon, L'Harmattan; MTA Politikai Tudományok Int., Budapest.
- Kovách, I. (2007): Vidék- és falukép a változó időben. Argumentum; MTA Politikai Tudományok Int., Budapest.
- Kovách, I. (2008): Önkormányzati hatalom, projektesítés és az új kormányzás In: A területfejlesztés útjai az Európai Unióban, MTA Politikai Tudományok Int., Budapest, 113-128.
- Kovách, I. – Kučerová, E. (2009): The Social Context of Project Proliferation — The Rise of a Project Class. In: Journal of Environmental Policy & Planning, 11/3, 203–220.
- Kovách, I. – Kristóf, L. (2009): The Role of Intermediate Actors in Transmitting Rural Goods and Services in Rural Areas Under Urban Pressure. In: Journal of Environmental Policy and Planning, 11. (1) 45–60.
- Kovách, I. (2010): A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai MTA doktori értekezés Budapest: MTA PTI. http://real-d.mtak.hu/296/4/kovachimre_5_Mu.pdf Utolsó letöltés: 2017.május 30.
- Kovách, I. (2012): A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet) Argumentum Kiadó, Budapest.
- Kovách, I. (2013): A felemelkedő projektosztály. In: Czibere, I. – Kovách, I. (szerk.) Fejlesztéspolitika – Vidékfejlesztés, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Kovács, A. D. – Farkas, J. Zs. – Perger, É. (2015): A vidék fogalma, lehatárolása és új tipológiai kísérlete. In Tér és Társadalom, 29/1 <http://tet.rkk.hu/index.php/TeT/article/view/2674/4784> Utolsó letöltés: 2017. május 30.

- Laczkó, I. (1999): Vidék, vidékfejlesztés. In: *Gazdálkodás*, 1., 66–67.
- László, J. (1999): Társas tudás, elbeszélés, identitás. Scientia Humana–Kairosz, Budapest.
- László, J. (2000): A szociális reprezentáció járványtanáról. In: *Replika*, 41-42, 289-300.
http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-634/replika/41_42/TPUBL-A-634.pdf
 Utolsó letöltés: 2019. február 5.
- Leader + (2008): *Leader + Magazine: Leader achievements: a diversity of territorialexperience, European Communities.*
- Lee J., Árnason A. - Nightingale A. – Shuchsmith M. (2005): *Networking: Social Capital and Identities in Europe Rural Development.* In: *Sociologia Ruralis* 45/4, 269–283.
- Légmán, A. (2012): *Közösségképek.* In: Kovách, I. – Dupcsik, Cs. – P.Tóth, T. – Takács, J. (szerk.): *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Tanulmányok.* MTA TKSZI – Argumentum, Budapest. 357-369.
- Lin, N. (2001): *Social capital. A theory of social structure and action.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Lowe, P. – Murdoch, J. – Marsden, T. – Munton, R. – Flynn, A. (1993): *Regulating the new rural spaces: the uneven development of land.* In: *Journal of Rural Studies*, 3., 205–222. <http://doi.org/bwh38t>
- Lőrincz D. J. (2002): *A kelet-európai ambivalens diskurzusról,* *Regio*, 2002/1, 226-248.
<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00044/pdf/10.pdf> Utolsó letöltés: 2015.július 29.
- Marsden, T. (1998): *New rural territories: regulating the differentiated rural space.* In: *Journal of Rural Studies*, 1., 107–117. <http://doi.org/cf2j4z>
- Marsden, T. (1992): *Exploring a rural sociology for the fordist transition.* In: *Sociologia Ruralis*, 32: 209-30.
- Marsden, T. (2006): *Pathways in the sociology of rural knowledge,* in: Cloke, P. – Marsden, T. – Mooney, P. (szerk.): *The Handbook of Rural Studies*, p. 510 (London: Sage).
- Marquardt, D. – Möllers, J. – Buchenrieder, G. (2012): *Social Networks and Rural Development: LEADER in Romania.* In: *Sociologia Ruralis*, 52/4. 398-431.
- Massey, D. (1991): *A global sense of place.* In: *Marxism Today*, 24–29.
- Mátéffy, M. (2004): *A Hargita megyei kistérségi szerveződési folyamat öt éve.* In: Biró, A. Z. - Koszta, Cs. J. – Mátéffy, M. (szerk.): *Vidékfejlesztés Hargita megyében.* Regionális Képzési Központ, Alutus Kiadó, Csíkszereda, 13-30.
- Megyesi, B. (2007): *A magyar lakosság vidékkel kapcsolatos attitűdjei.* In: Kovách, I. (szerk.): *Vidékiek és városiak: A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki*

- Magyarországon. L'Harmattan; MTA Politikai Tudományok Int., Budapest, 27-43.
- Megyesi, B. (2014): Fejlesztéspolitika helyben. A társadalmi tőke és a fejlesztéspolitika összefüggései a Vasvári és a Lengyeltóti kistérségben készült esettanulmányok alapján. Doktori értekezés. http://tatk.elte.hu/file/MegyesiGergelyBoldizs_r_PhDdolg.pdf Utolsó letöltés: 2017. január 15.
- Meyrowitz, J. (2005): A globális hajnala: A hely és önazonosság új élménye a globális faluban. In: Világosság 2005/6.
- Messely, L. – Dessen, J. – Lauwers, L. (2015): Regional identity in rural development: three case studies of regional branding. In: Applied Studies in Agribusiness and Commerce APSTRACT. Agroinform Publishing House, Budapest.
- Mettenpenning, E. – Vandermeulen, V. – Van Huylenbroeck, G. – Schuermans, N. – Van Hecke, E. – Messely, L. – Dessen, J. – Bourgeois, M. (2012): Exploring Synergies between Place Branding and Agricultural Landscape Management as a Rural Development Practice. In: Sociologia Ruralis, 52/4. 432-452.
- Mormont, M. (1987): Rural Nature and Urban Natures. In: Sociologia Ruralis, 27 (1), 3-21.
- Moscovici, S. (1976): La Psychoanalyse, son image et son public. PUF, Paris.
- Moscovici, S. (1984): The Phenomenon of Social Representations. In: R. Farr – S. Moscovici (szerk.): Social Representations. Cambridge University Press, 3–70.
- Murányi, I. – Ábrahám, K. (2011): Az identitás szintjei és az előítéletesség Kelet Magyarországon. In: Balogh et al (szerk.): Európai, nemzeti és regionális identitás. Elmélet és gyakorlat. Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Murdoch, J. (2000): Networks: A New Paradigm of Rural Development? In: Journal of Rural Studies. 16/4, 407–419.
- Nagy Kalamász, I. (2007): A dolgozó parasztság. In: Kovács I. (szerk.): Vidék- és falukép a változó időben. Argumentum Kiadó, Budapest, 115–132.
- Nagy, Z. É. (2008): Változó vidékkép – Minden időben. In: Szociológiai Szemle 2008/4, 123-129.
- Nagy, B. (2011): A turisztikai helymarketing Székelyföldön - Az imázs- és márkahasználat tudományos megalapozása. Doktori értekezés. http://ktk.pte.hu/sites/default/files/mellekletek/2014/05/Nagy_Benedek_disszertacio.pdf Utolsó letöltés: 2015.05.31.

- Nagy, B. (2013): A turisztikai helymarketing Székelyföldön - Az imázs- és márkahasználat tudományos megalapozása. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Nelles, J. (2015): Civic capital and the dynamics of intermunicipal cooperation for regional economic development. PhD Thesis. University of Toronto. https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/17808/1/Nelles_Jennifer_200906_PhD_thesis.pdf. Utolsó letöltés: 2016.10.30.
- Nemes, G. – Varga, Á. (2015): Társadalmi innováció és társadalmi tanulás a vidékfejlesztésben – Sikerek, problémák, dilemmák. In: Dr. Lipták K. (szerk.): „Mérleg és Kihívások” IX. NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS KONFERENCIA Konferencia Kiadvány. Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, 434-444.
- Nonaka, I. – Takeuchi, H. (1995): The knowledge-creating company. How Japanese companies create the dynamics of innovation, Oxford University Press, Oxford.
- Nora, Pierre (1999): Emlékezet és történelem között. AETAS. 3. 142-158.
- Oláh, S. (2000): Iskolanévadó ünnepek. In: Bodó, J. (szerk.): Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban. (Helyzet Könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Orbán, A. – Szántó, Z. (2005): Társadalmi tőke. In: Erdélyi társadalom, 3/2, 55-70. oldal http://www.erdelyitarsadalom.adatbank.transindex.ro/pdfdok/et6-4_tanulmany_1_4.pdf
- Orbán, A. – Szántó, Z. (2006): A társadalmi tőke koncepciója. In: Szántó Z. (szerk.): Analitikus szemléletmódok a modern társadalomtudományban. Tanulmányok a gazdaságszociológia és a politikai gazdaságtan néhány kortárs elméleti irányzatáról. Helikon Kiadó, Budapest, 137-155.
- Ostrom, E. (1994): Constructing Social Capital and Collective Action. In: Journal of Theoretical Politics, 6 (4).
- Paasi, A. (2002): Bounded spaces in the mobile world: Deconstructing 'Regional identity'. In: Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie 93 (2), 137–148.
- Pankucsi, M. (2015): Társadalmi innováció, a szegénység leküzdése és az emberi tőke. In: Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, 12/2.
- Pataki F. (2004): Érzelem és identitás. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Péter, L. (2003): Kollektív emlékezés, mint politikai rítus. Esettanulmány az Aradi vértanúkra való megemlékezés kapcsán. In: Pro Minoritate 2003/3., 114-129.

- Ploeg, J.D. Van Der – Renting, H. – Brunori, G. – Knickel, K. – Mannion, J. – Marsden T. – Roest, K. D. – Sevilla-Guzmán, E. – Ventura, F. (2000): Rural Development: From practices and Policies towards Theory. In: *Sociologia Ruralis*, 40/4, 391-408. oldal
- Ploeg, J. D. Van Der – Renting, H. (2000): Impact and potential: a comparative review of European rural development practices. In: *Sociologia Ruralis*, 40 (4) 529–543.
- Ploeg, J.D. Van Der. (2008): The new peasantries: struggles for autonomy and sustainability in an era of empire and globalization. Earthscan, London.
- Ploeg, J.D. Van Der. – Marsden, T. (2008): *Unfolding Webs: The Dynamics of Regional Rural Development*. Netherlands, Royal Van Gorcum B.
<http://edepot.wur.nl/358298>
- Ploeg, J.D. Van Der. – Ye, J. – Schneider, S. (2015): Rural Development: Actors and Practices. In *Research in Rural Sociology and Development*, 22. 17-30.
https://www.researchgate.net/publication/282983473_Rural_Development_Actors_and_Practices Utolsó letöltés: 2018. 08. 20.
- Polányi, K. (1976): *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*. Gondolat, Budapest.
- Pollice, Fabio (2003): The role of territorial identity in local development processes. In: P. Claval (szerk.): *Proceedings of the conference The Cultural Turn in Geography*, Gorizia Campus, 107–117.
- Portes, A. (1998): Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. In: *Annual Review of Sociology*, 24:1–24.
- Putnam, R.D. (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster, New York.
- Ray, C. (1998): *Culture Economies: a perspective on local rural development in Europe*. Centre for Rural Economy, Newcastle.
- Ray, C. (1999): Towards a Meta-Framework of Endogenous Development: Repertoires, Paths, Democracy and Rights. In: *Sociologia Ruralis*, 39/4.
- Relph, E. (1976): *Place and Placelessness*. Pion Ltd. London.
- Russu, C. (2014): Aspects of Regional Development in Romania. In: *Economic Insights Trends and Challenges* 3/4, 25 – 32.
- San Eugenio-Vela, J. – Barniol-Carcasona, M. (2015): The relationship between rural branding and local development. A case study in Catalonia's countryside: Territoris Serens (El Llucanes). In: *Journal of Rural Studies* 37, 108-119.
- Sarudi, Cs. (2003): *Térség- és vidékfejlesztés*. Agroinform Kiadó, Budapest.

- Sárosi-Blága, Á. (2016): Rurális elitiek fejlesztésekhez való viszonyulása egy székelyföldi térségben. In: PRO SCIENTIA RURALIS 2016. 4.
- Sárosi-Blága, Á. – Silló, Á. (2017): Önkéntesség és közösségfejlesztés a székelyföldi térségben. In: Kultúra és Közösség művelődéstudományi folyóirat. 2017/3. 61-71.
- Sárosi-Blága, Á. (2018): Együtt, vagy külön? A településközi együttműködésekéről szóló diskurzusok elemzése egy kistérség példáján. In: Fórum Társadalomtudományi Szemle. 2018/2. 61-74.
- Shucksmith, M. (2000): Endogenous Development, Social Capital and Social Inclusion. In: Sociologia Ruralis. 40(2): 208–218.
- Shucksmith M. (2010): Disintegrated Rural Development? Neo-endogenous Rural Development, Planning and Place-Shaping in Diffused Power Contexts. In: Sociologia Ruralis. 50(1):1–14.
- Siebert, R. –Laschewski, L. – Dosch, A. (2008): Knowledge Dynamics in Valorising Local Nature. In: Sociologia Ruralis. 48/3.
- Simon, C. (2004): Ruimte voor identiteit. De productie en reproductie van streekidentiteiten in Nederland, Doctoral dissertation, Groningen.
- Sík, E. (2006): Tőke-e a kapcsolati tőke, s ha igen, mennyiben nem? In: Szociológiai Szemle 2006/2, 72–95.
- Sík, E. (2012): A kapcsolati tőke szociológiája. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 204. Oldal
- Sjöblom, S. (2006): Towards a projectified public sector—Project proliferation as a phenomenon, in: S. Sjöblom, K. Andersson, E. Ecklund & S. Godenhjelm (Eds) Project Proliferation and Governance—The Case of Finland, pp. 9–33 (Helsinki: Helsinki University Press).
- Sjöblom, S. (2013 [2006]): Bevezető: a projektesített közsféra felé – a projektesítés jelensége. In: Czibere I. – Kovách I. (szerk.): Fejlesztéspolitika – Vidékfejlesztés, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Soliva, R. (2007): Landscape Stories: Using Ideal Type Narratives as a Heuristic Device in Rural Studies. In: Journal of Rural Studies 23: 62-74.
- Spitzer, H. (1991): Raumnutzungslehre. Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart.
- Svendsen, G. (2004): The right to development: construction of a non-agriculturalist discourse of rurality in Denmark. In: Journal of Rural Studies 20 (1), 79-94.
- Szabó, I. (2004): Kollektív identitásminták a politikai szocializációban. In: Educatio 4., 551-567.

- Szabó, I. (2009): Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Szakál F. (1999): A hazai vidékfejlesztés rendszerének EU-konform kialakítási lehetőségei In: A vidékfejlesztés szervezési és ökonómiai problémái, a mezőgazdasági és a vidékfejlesztési politikák összefüggései. BKE Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék, Budapest (Magyarország az ezredfordulón: MTA Stratégiai Kutatások)
- Székely, K. K. (2016): A csíki-medence településeinek típusai és azok marketing szempontú vizsgálata. Doktori Dolgozat. Szent István Egyetem. https://szie.hu//file/tti/archivum/Szekely_Kinga_Katalin_ertekezes.pdf Utolsó letöltés: 2016.11.05.]
- Teleki, B. (2010): Szocializáció. Erkölcsi, társadalmi és családi élet alapja. BPK Sopron. E book: http://www.bpk.nyme.hu/fileadmin/dokumentumok/bpfbk/Segedletek/2010-2011-2/szocializacio_.pdf Utolsó letöltés: 2015.05.30.
- Terluin, I. (2003): Differences in economic development in rural regions of advanced countries: an overview and critical analysis of theories. In: Journal of Rural Studies 19 (1) 327- 344.
- Therborn, G. (1995): European Modernity and Beyond. The Trajectory of European Societies, 1945-2000. Sage, London.
- Thomas, C. Y. (1996): Capital Markets, Financial markets and Social Capital. In: Social and Economic Studies, 45 (2-3), 1.
- Tisenkopfs, T. (1999): Rurality as a Created Field: Towards an Integrated Rural Development in Latvia? In: Sociologia Ruralis, 39/3.
- Tomka, B. (2009): Európa társadalomtörténete a 20. században. Osiris Kiadó, Budapest.
- Tönnies, F. (1983): Közösség és társadalom. Gondolat, Budapest.
- Turco A. (2003): "Abitare l'avvenire. Configurazioni territoriali e dinamiche identitarie nell'età della globalizzazione", Bollettino della Società Geografica, n. 1, 3 20.
- Turner, V. (1969): The Ritual Process. Harmondsworth, Penguin-
- Túros, E. (1996): Magyarok, románok, cigányok: ki van a középpontban. Református templom egy katolikus magyar faluban; templomépítés mint szimbolikus térfoglalás. In: Gagy J. (szerk.): Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról. (Helyzet Könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 165 180.

- Veres, V. (2005): Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Veres, V. (2003): Etnikai versus nemzeti identitás kisebbségi helyzetben – az erdélyi magyarok esete, In (Némedi Dénes – Szabari Vera szerk): Kötő-jelek 2003. Az ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskolájának Évkönyve, Budapest.
- Vermeire, B. – Gellynck, X. – De Steur, H. – Viaene, J. (2008): The role of social capital assets in reconciling endogenous and exogenous drivers of rural renewal. 8th European IFSA Symposium, France.
http://ifsa.boku.ac.at/cms/fileadmin/Proceeding2008/2008_WS6_06_Vermeire.pdf
 Utolsó letöltés: 2017. 05. 30.
- Ward N. (2002): Integrated Rural Development – a review of the literature, Centre for Rural Research, University of Trondheim. p. 62
- Weber, M. (1998): Tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest.
- Wellbrock, W. – Roep, D. (2014): The Learning Rural Area Framework: A Heuristic Tool to Investigate Institutional Arrangements which Support Collaboration in Rural Areas. In: Sociologia Ruralis. 55/1.
- Woods, M. (2007): Engaging the global countryside: globalization, hybridity and the reconstitution of rural place. In: Progress in Human Geography 31 (4), 485–507.

A szerző tudományos közleményei

2019

1. **Sárosi-Blága, Á.:** A rurális elit téralapú identitásszerkezetének elemzése egy székelyföldi térségben.
Metszetek. 8 (2), 32-49, 2019.
2. Biró, A., Laczkó-Albert, E., **Sárosi-Blága, Á.:** Beruházás és/vagy közösségépítés: A helyi fejlesztés mintázatai Gyergyóremetén.
F&F INTERNATIONAL, Gyergyószentmiklós, 284 p., 2019. ISBN: 9786069810910
3. **Sárosi-Blága, Á.:** Digitális társadalmi innováció - vidéki térség.
In: Digitális agrárium - székelyföldi innováció : Az agrárium digitalizációjának térségi környezete. Szerk.: Biró A Zoltán, Magyar Ferenc, Státus Kiadó, Csíkszereda, 71-86, 2019. ISBN: 9786066610926

2018

4. **Sárosi-Blága, Á.:** A vezetés, mint fejlesztési lehetőség és eszköz vidéki iskolákban.
Pro Sci. Ruralis. 3 (1), 43-51, 2018.
5. Biró, A., **Sárosi-Blága, Á.:** Beágyazódás vagy marginalizálódás? Szempontok a székelyföldi innovatív agrár vállalkozások vizsgálatához.
In: Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma. Szerk.: Biró A. Zoltán, Magyar Ferenc, Státus Kiadó, Csíkszereda, 56-96, 2018. ISBN: 9786066610803
6. **Sárosi-Blága, Á.:** Együtt, vagy külön? A településközi együttműködésekéről szóló diskurzusok elemzése egy kistérség példáján.
Fórum Társadtud. Szle. 20 (2), 61-74, 2018.
7. **Sárosi-Blága, Á.:** Kiindulópontok a média és internet szocializációs szerepének elemzéséhez székelyföldi középiskolások körében.
In: Kínálatok és választások : A média hatása a gyermekekre és fiatalokra. Szerk.: Biró A Zoltán, Bodó Julianna, Státus Kiadó, Csíkszereda, 62-87, 2018.
8. **Sárosi-Blága, Á.:** Szakirodalmi szempontok a társadalmi beágyazódás elemzéséhez.
In: Kísérlet vagy modell? Az agrárinnováció, mint székelyföldi fejlesztési paradigma. Szerk.: Biró A. Zoltán, Magyar Ferenc, Státus Kiadó, Csíkszereda, 40-55, 2018. ISBN: 9786066610803

2017

9. Biró, A., **Sárosi-Blága, Á.:** A pedagóguspályával kapcsolatos viszonyulásmódok elemzése a Hargita megyei pedagógustársadalom példáján.
Pro Sci. Ruralis. 2 (3-4), 65-78, 2017.

10. **Sárosi-Blága, Á.:** Digitális kompetencia az oktatásban: Kihívás, nehézség vagy lehetőség?
In: Pedagógiai kutatások a Kárpát-medencében : II. Kárpát-medencei Oktatási Konferencia: Tanulmánykötet. Szerk.: Tóth Péter, Simonics István, Duchon Jenő, Varga Anikó, Óbudai Egyetem, Budapest, 269-281, 2017. ISBN: 9789634490265
11. **Sárosi-Blága, Á.:** Innováció, társadalmi beágyazódás, vidékfejlesztés.
In: A generációváltás esélyei : Agrárvállalkozók innovatív szerepe a székelyföldi térségben. Szerk.: Biró A. Zoltán, Magyar Ferenc, Státus Kiadó, Csíkszereda, 40-51, 2017. ISBN: 9786066610674
12. **Sárosi-Blága, Á.:** Iskola és térségi pozicionálás egy székelyföldi térségben.
Pro Sci. Ruralis. 2 (1), 156-165, 2017.
13. **Sárosi-Blága, Á.:** Munkavállalási attitűdök az internetezés és az IKT eszközhasználat mértékének tükrében.
In: Internet az iskolában, internet a családban. A média hatása a gyermekekre és fiatalokra. Szerk.: Biró A. Zoltán, Bodó Julianna, Státus Kiadó, Csíkszereda, 154-159, 2017. ISBN: 9786066610766
14. **Sárosi-Blága, Á., Silló, Á.:** Önkéntesség és közösségfejlesztés a székelyföldi térségben.
Kult. Köz. 3 61-71, 2017.

2016

15. **Sárosi-Blága, Á.:** Agrárjellegű vállalkozások jelentősége vidéki térségben.
In: Agrárinnováció-térségi esély : Fiatal gazdák a székelyföldi térségben. Szerk.: Biró A. Zoltán, Magyar Ferenc, Státus Kiadó, Csíkszereda, 57-65, 2016. ISBN: 9786066610490
16. Biró, A., **Sárosi-Blága, Á.:** A média- és internethasználat változása egy székelyföldi korcsoport példáján.
In: Internet - iskola - anyanyelv : A média hatása a gyermekekre és fiatalokra. Szerk.: Biró A. Zoltán, Bodó Julianna, Státus Kiadó, Csíkszereda, 9-48, 2016. ISBN: 9786066610537
17. Biró, A., Burus-Siklódi, B., **Sárosi-Blága, Á.:** Duális képzés: Értelmezések, tervek, gyakorlatok.
Alutus, Csíkszereda, 124 p., 2016. ISBN: 9789737875877
18. **Sárosi-Blága, Á.:** Helyi fejlesztési lehetőségek.
In: Projektek - Helyek - Innovációk. Szerk.: Sárosi Blága Ágnes, Székely Kinga, Státus Kiadó, Csíkszereda, 34-50, 2016. ISBN: 9786066610476
19. **Sárosi-Blága, Á.:** LEADER: eredmények és problémák helyi szinten.
Erdélyi Társad. 14 (1), 241-243, 2016.
(Ismertetett mű: ed. Leo Granberg, Kjell Anderson and Imre Kovách. -Evaluating the

European Approach to Rural Development: Grass-Roots Experiences of the LEADER Programme. /United Kingdom : Ashgate, 2015)

20. **Sárosi-Blága, Á.**: Munkavállalás és attitűd: a fiatalok munkaadókkal szembeni elvárásai Székelyföldön.
Pro Sci. Ruralis. 1 (1), 59-71, 2016.
21. **Sárosi-Blága, Á.**: Projekt osztály és helyi fejlesztés.
In: Projektek - Helyek - Innovációk. Szerk.: Sárosi Blága Ágnes, Székely Kinga, Státus Kiadó, Csíkszereda, 11-18, 2016. ISBN: 9786066610476
22. **Sárosi-Blága, Á.**: Rurális elitek fejlesztésekhez való viszonyulása egy székelyföldi térségben.
Pro Sci. Ruralis. 4 171-179, 2016.
23. **Sárosi-Blága, Á.**: Tények és kihívások az információs-kommunikációs technológiák oktatási integrációjában.
In: Internet - iskola - anyanyelv : A média hatása a gyermekekre és fiatalokra. Szerk.: Biró A. Zoltán, Bodó Julianna, Státus Kiadó, Csíkszereda, 49-61, 2016. ISBN: 9786066610537

2015

24. **Sárosi-Blága, Á.**: LEADER: results and problems at local level.
Socio.hu. 3 183-186, 2015.
(Ismertetett mű: ed. Leo Granberg, Kjell Anderson, Imre Kovách. -Evaluating the European Approach to Rural Development: Grass-roots Experiences of the LEADER Programme /United Kingdom : Ashgate, 2015)
25. **Sárosi-Blága, Á.**: Szimbolikus helyek, cselekvések szerepe a székelyföldi Felcsík kistérségben.
Metszetek. 4 (1), 56-64, 2015.
26. **Sárosi-Blága, Á.**: Szimbolikus térfoglalási cselekvések "Ieltára" Felcsík kistérségben az 1989-es rendszerváltást követő időszakban (a Hargita Népe c. napilap 1990-1995 közötti anyagai alapján).
In: Terek, intézmények, átmenetek. Szerk.: Fedinec Csilla, Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégium, Budapest, 427-445, 2015, (Határhelyzetek, ISSN 2064-3918 ; 8.) ISBN: 9786155389559
27. Biró, A., **Sárosi-Blága, Á.**: Társadalomtörténet és helyi fejlesztés: Műhelykonferencia, Szépvíz, 2014. október 17..
Státus Kiadó, Csíkszereda, 135 p., 2015. ISBN: 9786066610421

2014

28. **Sárosi-Blága, Á.:** Egy Székelyföldön szerveződő kiscsoport sajátos munkamigrációja Németországba.
Metszetek. 3 153-170, 2014.

Tartalmi kivonat

Dolgozatom témája a vidékfejlesztés és a lokális identitás közötti összefüggések, valamint a lokális identitásban rejlő fejlesztési lehetőségek és korlátok a székelyföldi Felcsík kistérségben. Mindezt a lokális identitás által meghatározott társadalomszerveződés, valamint az elitek szerepének elemzésén keresztül mutatom be.

A Felcsík kistérségben a lokális identitás és a vidékfejlesztés közötti összefüggések egyik ágense a vidéki elithez tartozó szereplőcsoport. A fejlesztéspolitikai folyamatok megértése szempontjából, a társadalomtörténeti előzmények, fejlesztési lehetőségek, projektek és helyi kezdeményezések mellett, szükséges a vidéki elit sajátosságainak, és a helyi elitszerepeknek a vizsgálata is. Kutatásom alapkérdése az, hogy a vidéki elitek tevékenységéhez szorosan kapcsolódó lokális identitás, tudáshasználat, együttműködés hogyan erősíti a társadalmi tőkét, és ez milyen összefüggésben van a kistérség fejlesztési folyamataival.

A kérdés megválaszolása és a feltételezések helytállóságának megvizsgálása érdekében kvalitatív módszereket alkalmaztam. A dolgozatban, a releváns szakirodalmi megközelítések bemutatása után elemzem a Felcsík kistérség társadalomtörténeti sajátosságait, a tudáshasználat és fejlesztéspolitikai narratívák szerint meghatározott elittípusokat, a településközi együttműködések ideáltípusait, illetve az elit lokális identitásának a szerkezetét.

A kutatási eredmények arra hívják fel a figyelmet, hogy a lokális identitás környezeti, gazdasági és kulturális sajátosságok szerint meghatározott, amely térségenként, térbeli egységenként nagyon eltérő lehet. Amennyiben a lokális identitást fejlesztéspolitikai összefüggésekben értelmezzük, nem lehet figyelmen kívül hagyni a fejlesztési folyamatok kulcsszereplőinek – a vizsgált térség esetében a rurális elit – sajátosságait, tevékenységét. A Felcsík Kistérségi Társuláshoz hasonló jogi és adminisztratív szerveződések kizárólag a lokális identitásszerkezetek, a rurális elit sajátosságainak ismerete és fejlesztési stratégiákban való figyelembe vétele mellett működhetnek megfelelően. Mivel a hátrányos vidéki térségek települései számára az együttműködés, illetve együttműködési keretek kialakítása létfontosságú, érdemes stratégiákat kidolgozni az erős lokális szerkezetek által fékezett, nagyobb léptékű integrációs folyamatok irányítására. Ehhez az elitszerepek működésének és a lokális identitásszerkezetek sajátosságainak elemzése egy hatékony eszköz lehet.

Kulcsszavak: lokális identitás, együttműködés, tudáshasználat, vidéki elit, vidékfejlesztés

Abstract

The topic of my dissertation is the relationship between rural development and local identity, as well as the opportunities and limitations of local identity development in the Felcsík micro-region of Szeklerland. I present this through an analysis of the social organization determined by local identity and the role of elites.

In the Felcsík micro-region, one of the agents of the relationship between local identity and rural development is the group of actors belonging to the rural elite. In order to understand the development policy processes of the micro-region, it is necessary to examine the characteristics of the rural elite, as well as the local elite roles, in addition to social history, development opportunities, projects and local initiatives. The main question of my research is how local identity, knowledge use and cooperation, which are closely linked to the activities of rural elites, strengthen social capital and how it is related to the development processes of the micro-region.

In order to answer the research question and examine the validity of the assumptions, I applied qualitative methods. In the dissertation, after the presentation of the relevant literary approaches, I analyze the social-historical features of the Felcsík micro-region, the elite types defined by knowledge and development policy narratives, the ideal types of inter-settlement cooperation, and the structure of the elite's local identity.

The research results point out that local identity is defined by environmental, economic and cultural characteristics, which can be very different from one area to another. If local identity is interpreted in the context of development policy, the characteristics and activities of the key players in the development process - the rural elite in the studied area - cannot be ignored. Legal and administrative organizations such as the Felcsík Micro-Regional Association can only function properly if they are aware of the local identity structures, the specificities of the rural elite, and take into account development strategies. As the development of cooperation and cooperation frameworks is crucial for settlements in disadvantaged rural areas, it is important to develop strategies to manage the integration processes slowed down by strong local structures. To do this, analyzing the functioning of elite roles and the characteristics of local identity structures can be an effective tool.

Keywords: local identity, cooperation, knowledge use, rural elite, rural development

Köszönetnyilvánítás

Mindenekelőtt, köszönettel tartozom témavezetőmnek, Prof. Dr. Kovách Imrének, aki mindig türelmesen, gyorsan válaszolt a kérdéseimre, és aki szakmai tudásával, kritikus és gyakorlatias gondolkodásával folyamatosan támogatta a munkámat.

Szeretném megköszönni Prof. Dr. Biró A. Zoltán folyamatos szakmai segítségét, ötleteit, támogatását, valamint a csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának azt, hogy szakmai és logisztikai háttérrel biztosított a doktori kutatásom elvégzéséhez, a dolgozat megírásához, valamint a doktori program követelményeinek teljesítéséhez. Köszönöm a kolozsvári és csíkszeredai kollégáim türelmét és megértését azokban az időszakokban, amikor a doktori kutatásra és dolgozatíráásra hivatkozva egy-egy munkafeladatot nehezebben sikerült teljesíteni.

Köszönöm továbbá édesapám önzetlen támogatását, akinek a kapcsolatrendszere és terepismerete nélkül nehéz lett volna megszervezni a terepmunkákat.

Minden interjúalanyomnak hálával tartozom a nyitottságért és a kutatásban való részvételért.

Köszönettel tartozom a Márton Áron Kutatói Szakkollégium, a Collegium Talentum, valamint a Magyar Tudományos Akadémia ösztöndíjprogramjaiban való részvételi lehetőségért, ami jelentős motivációt jelentett számomra egy-egy kutatási részfeladat elvégzéséhez, valamint a dolgozatom bizonyos részfejezeteinek megírásához.

Szerencsésnek tartom magam abból a szempontból, hogy a doktori képzési időszak alatt a Csíkszeredából Debrecenbe való utazásokat közösen szervezhettem meg Silló Ágotával, Bakos Kingával és Fekete Deák Ildikóval. Az utazások során számos pozitív és negatív tapasztalatot szereztünk, ugyanakkor nagyon sok szakmai ötlettel és információval támogattuk egymást. Ez a folyamatos támogatás és biztatás nagymértékben hozzájárult a doktori dolgozat megírásához is.

Végül, de nem utolsó sorban talán a legnagyobb hálával a családtagjaimnak, barátaimnak, és kiemelten a férjemnek tartozom, ugyanis a tőlük kapott személyes támogatás és türelem nélkül nem tudtam volna megírni ezt a dolgozatot.

1. melléklet: Interjúvázlat

I. Általános kérdések a településről:

- Kérem, mutatkozzon be (végzettség, munkahely, funkció az önkormányzaton belül, illetve más közéleti funkció)!
- Melyek az aktuális tevékenységek önkormányzati szinten? Az önkormányzaton belül milyen csoportok működnek?
- Kiket vonnak be a tevékenységekbe?
- Hogyan jellemezhető az együttműködés?
- Ön szerint melyek azok a helyek, amelyek fontos szerepet töltenek be a térség/település életében?
- Melyek azok a helyek, amelyeket idegenek/turisták látogatnak ?
- Melyek azok az események, ünnepek, amelyek sok helyi embert megmozgatnak?
- Melyek a település sajátosságai, más településektől megkülönböztető jegyei?
- Ön hogyan látja, melyek a település nehézségei, problémái?
- Milyen változások történtek a környezetében az elmúlt 10-15 évben? (rendszerváltás, Európai Unióhoz való csatlakozás)

II. Szervezetek, partnerség, fejlesztések

- Ön szerint a térségben melyek a fontos szerepet betöltő szervezetek?
- Milyen formában vonják be a civil társadalmat az önkormányzat működésébe?
- Milyen formában vonják be a vállalkozói szférát az önkormányzat működésébe?
- A térségben melyek a legaktívabb települések? Melyek a kevésbé aktívak? Mi ennek az oka?
- Ön szerint a térségben melyek azok a szervezetek, amelyekkel együtt lehet működni?
- Melyek azok a szervezetek, amelyek partnerségben vannak egymással?
- Ön szerint melyek az utóbbi években megvalósult jelentősebb fejlesztések?

III. Cselekvés lehetősége

- Önnek, vagy szervezetének volt-e befolyása arra, hogy miként alakuljanak ezek a fejlesztések?
- Milyen problémák merültek fel a tervezés, finanszírozás, kivitelezés kapcsán?

- Hogyan oldódott ez meg?

IV. Elképzések, vágyak

- Ha ön szabadon dönthetne, milyen elképzelést valósítana meg a kistérségben/településen?
- Mi a legfontosabb a kistérségben?
- Az elképzeléséhez mire lenne szükség?
- Ön milyennek látja a települést/kistérséget öt-tíz év múlva?